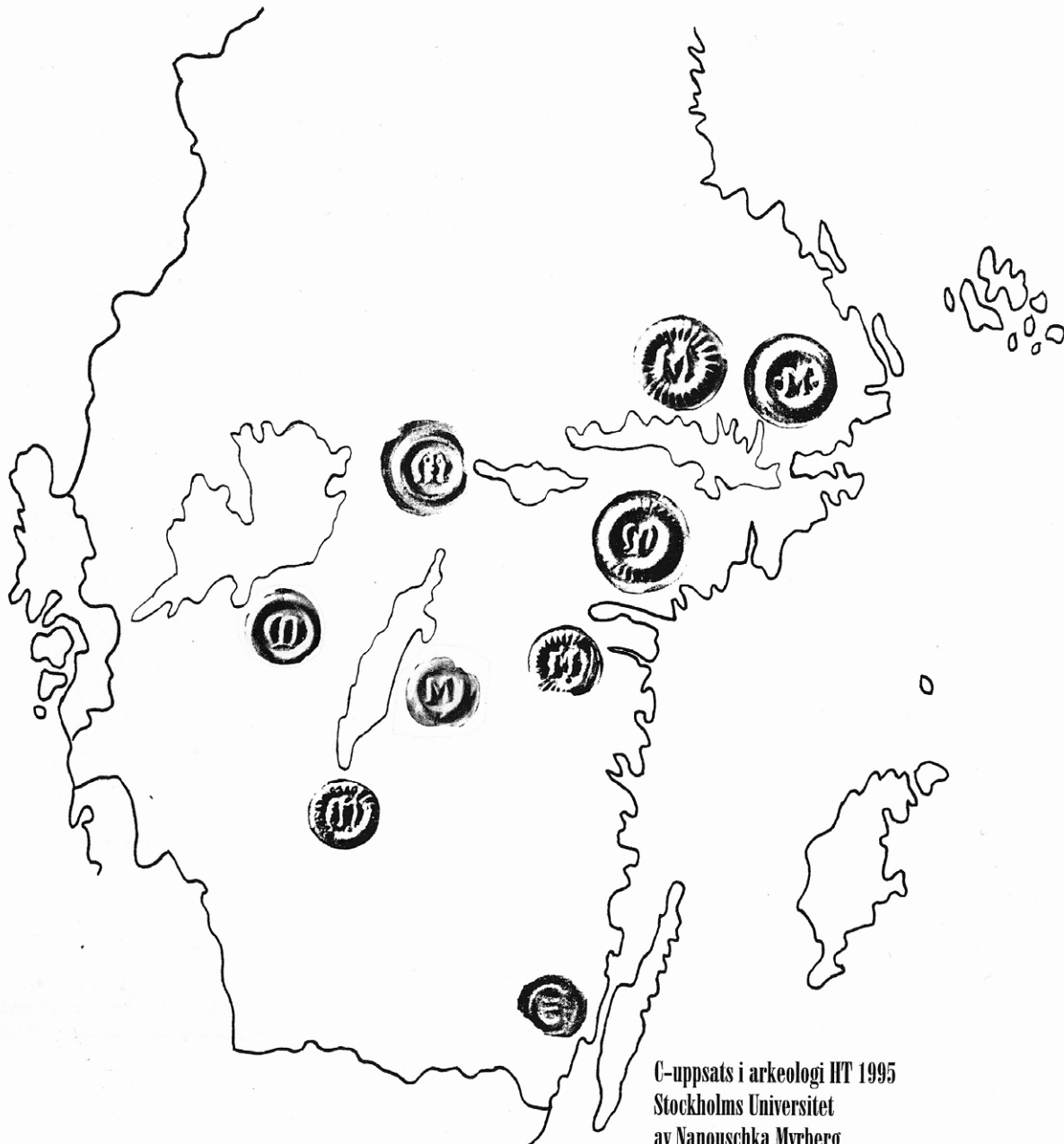

Myntningen under Magnus Ladulås 1275-1290

C-uppsats i arkeologi HT 1995
Stockholms Universitet
av Nanouschka Myrberg
Handledare: Kenneth Jonsson

Abstract

The subject of this essay is the coinage in Sweden during the period 1275-1290. The aim is to connect eight varieties of bracteates with the letter M, attributed to King Magnus Ladulås, to eight mints which were mentioned by the king in his will in 1288. The aim is further to find out who controlled the coinage of a contemporary bracteate with the letter E. The investigation is based on the evidence of coins in hoards and stray finds, as well as written sources. The different varieties of M-bracteates can then each be connected to a mint, while the E-bracteates must have been struck at a ninth mint, Kalmar, which is here suggested to have been in the control of the jarl.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1.	INLEDNING	2
1.1	Introduktion	2
1.2	Frågeställningar	2
1.3	Syfte.....	2
1.4	Material och avgränsningar.....	2
2.	UTGÅNGSPUNKTER	2
2.1	Metoder.....	2
2.2	Förutsättningar och definitioner	2
2.3	Resultatet av lösfyndsstudien.....	3
3.	HISTORIK OCH TIDIGARE FORSKNING	3
3.1	Historisk bakgrund.....	3
3.1.1	Samhället och regeringsmakten	3
3.1.2	Magnus Ladulås' maktövertagande	5
3.2	Tidigare forskning	6
3.2.1	Om myntningen under Magnus Ladulås' tid	6
3.2.2	Om ej kunglig myntning.....	7
3.2.3	Om skattfynd och lösfynd.....	8
3.2.4	Myntgrupperna i äldre litteratur.....	8
4.	MATERIALDEL	9
4.1	Skattfynden	9
4.2	Samlingarna	9
4.3	Äländska och finska.....	10
4.4	Myntorterna	10
4.4.1	Myntorterna i Magnus Ladulås' testamente.....	11
4.4.2	Kalmar	13
5.	ANALYS.....	17
5.1	Skattfynden	17
5.2	Grupperna	19
6.	DISKUSSION OCH RESULTAT	21
6.1	M-brakteaterna.....	21
6.2	E-brakteaterna.....	23
6.2.1	Staden Kalmar som myntherre.....	23
6.2.2	Upprorsmännen som myntherrar	23
6.2.3	Personen "E" som myntherre.....	24
6.3	Sammanfattning av resultaten. En hypotetisk modell.....	25
7.	SAMMANFATTNING	26
8.	REFERENSER	26
9.	BILAGOR	28
9.1	Kartor	28
9.2	Tabeller.....	34
9.3	Fyndförteckning.....	36
9.3.1	Lösfynd.....	36
9.3.2	Skattfynd.....	38

1. INLEDNING

1.1 Introduktion

I en föregående B-uppsats ("Brakteater från Magnus Ladulås' tid") har jag behandlat problematiken kring de åtta grupper av M-brakteater som tillskrivits Magnus Ladulås, och försökt bestämma präglingssorten för varje grupp utifrån en studie av lösfynden. Dessutom behandlades en samtida brakteatgrupp med E, myntort och -herre okända. Även om vissa resultat uppnåddes, gjorde de fåtaliga fynden det till en inte helt enkel uppgift. Därför är avsikten i denna uppsats att även analysera skattfynden av dessa brakteater och se om den bild de ger kan tillföra något. Ett antal lösfynd som gjorts på Åland kommer också att behandlas. Information kommer också sökas i historiska dokument och andra skriftliga källor.

1.2 Frågeställningar

De brakteater som präglats under Magnus Ladulås' regering är utformade på nio olika sätt. Tidigare forskning har ansett att åtta av dem, präglade med bokstaven M, bör vara kung Magnus mynt och korrespondera med de åtta myntorter som nämns i Magnus' testamente. Uppsatsens ena frågeställning är på vilken myntort dessa olika grupper präglats. Den nionde brakteaten är präglad med en bokstav (E) som avviker från de övriga, på en ort som ej nämns som myntort i kungens testamente. Den anses därför inte vara präglad av kungen. Uppsatsens andra frågeställning är vem som lät prägla dessa brakteater.

1.3 Syfte

Uppsatsens ambition är att sätta in ett arkeologiskt fyndmaterial, mynt, i ett historiskt sammanhang för att tillvarata deras karaktär av uppgiftslämnare på gränsen mellan materiell kultur och skriftliga källor. Syftet är att få kunskap om det system den kungliga myntningen fungerade efter och om vem förutom kungen som hade möjlighet att prägla egna mynt under tidig medeltid i Sverige. Detta ger i sin tur kunskap om hur den tidiga staten var organiserad och bidrar till en förståelse för hur samhället omvandlades under övergången från hövdingadöme till feodal stat.

1.4 Material och avgränsningar

Ett flertal M- och E-brakteater har hittats i olika lös- och skattfynd. I uppsatsen behandlas de fynd som gjorts inom det dåvarande Sveriges gränser, dvs ej fynd från Skåne, Halland, Blekinge, Danmark eller Norge men däremot fynd från Åland och Finland. Många skattfunna mynt befinner sig i olika samlingar. I uppsatsen behandlas bara de samlingar där närmare upplysningar funnits tillgängliga, fr a museisamlingar.

2. UTGÅNGSPUNKTER

2.1 Metoder

I uppsatsen kommer i första hand skattfynden behandlas, och jämföras med resultaten från lösfyndsstudien som nämnts ovan. Avsikten med att analysera skattfynden är främst att få en uppfattning om de olika gruppernas inbördes storlek, vilket de fåtaliga lösfynden inte med större säkerhet kunnat visa. *Lösfynden* kommer främst från utgrävda kyrkor, och har troligtvis i de flesta fall tappats där i samband med offer. Förekomsten av en viss typ är därför ett tecken på att den varit använd i detta område, men är också beroende av vissa omständigheter. Ett litet mynt är lättare att tappa, och svårare att hitta igen både för den som tappat det och för arkeologen. Olika områden har också undersökts olika väl, och kvaliteten på utgrävningarna är mycket varierande. Vissa typer kan därför antas vara överrepresenterade. Ett *skattfynd*, å andra sidan, visar inte direkt hur mynten cirkulerat men kan visa i vilken proportion mynten tillverkats och alltså i vilken utsträckning en viss typ varit avsedd att användas. Ett samband kan antas mellan en typs storlek och den ekonomiska aktiviteten i dess avsedda användningsområde. Den ekonomiska aktiviteten i användningsområdet kan antas ha samband med myntets ursprungsorts betydelse. Vidare kan en typ som är högt representerad i skattfyndet, antas vara vanlig i det område där skatten nedlagts. Fler faktorer kan tillkomma vid en bedömning, men antagandena är tillräckligt giltiga för att fungera som utgångspunkt i undersökningen. En överensstämmelse mellan tendenser hos skattfynd och lösfynd kan även ses som ett ytterligare stöd för sannolikheten i ett antagande. Kunskap om den *historiska kontexten*, den tid myntet präglats i, bidrar till att förstå i vilket sammanhang myntet präglats och senare tappats eller nedlagts.

I denna uppsats ska alltså undersökas om det är möjligt att genom en analys av de olika gruppernas förekomst i olika skattfynd och skattfyndens geografiska läge kombinerat med historiska uppgifter runt myntorter, myntherrar och den medeltida myntningen, samt en jämförelse med lösfynden, knyta de åtta olika grupperna av M-brakteater till varsin myntort, och fastställa E-brakteaternas myntherre.

2.2 Förutsättningar och definitioner

M-brakteaternas utformning har tolkats som olika emissioner (se nedan 3.2.1). Här antas dock att de större brakteaterna präglats i Svealand och de mindre i Götaland, och utgångspunkten för undersökningen har varit de åtta myntorter som nämns i Magnus Ladulås' testamente, samt de åtta grupperna av M-brakteater. För E-brakteaterna förutsätts myntorten vara Kalmar, vilket grundas på den lösfyndsstudie vars resultat refereras nedan under 2.3. De fyra grundläggande karaktärsdrag Lars O. Lagerqvist har definierat för M-brakteaterna har följts. Mynten har alltså indelats efter följande kriterier:

vikt- götäländsk halvpenning (G) eller svealändsk penning (S)

bokstav- M eller E

bokstavens utformning- uncial (U) eller versal (V)

kantringens utformning- slät ring (S) eller pärtring (P)

Ingen ytterligare indelning efter *bitecken* har gjorts, eftersom det varken skulle kunna besvara frågeställningen bättre, eller finns utrymme för det inom ramen för denna uppsats.

De nio myntgrupperna kommer genomgående att förkortas enligt följande:

Svealandsbrakteat med uncialt M inom pärtring-SMUP
Svealandsbrakteat med uncialt M inom slät ring-SMUS
Svealandsbrakteat med versalt M inom pärtring-SMVP
Svealandsbrakteat med versalt M inom slät ring-SMVS

Götalandsbrakteat med uncialt M inom pärtring-GMUP
Götalandsbrakteat med uncialt M inom slät ring-GMUS
Götalandsbrakteat med versalt M inom pärtring-GMVP
Götalandsbrakteat med versalt M inom slät ring-GMVS
Götalandsbrakteat med uncialt E inom slät ring-GEUS

Beteckningen *pärtring* används istället för den gängse benämningen *stråtring*, detta för att förkortningarna ska kunna åtskiljas. Med *LL-nummer* avses myntens beteckning enligt Lars O. Lagerqvists system (Lagerqvist 1970, 58-73). Upplysningarna om fynden har inhämtats dels i tryckta och otryckta källor, dels på plats i Kungliga Myntkabinettets samlingar. Bilderna av medeltidsstädernas sigill är hämtade ur Hildebrand 1867.

2.3 Resultatet av lösfyndsstudien

En kort resumé lämnas här av resultaten från den tidigare nämnda B-uppsatsen. Detta för att kunna använda resultaten även i denna uppsats, för jämförelser med skattfyndsmaterialet.

Lösfynden i undersökningen bestod av sammanlagt 118 ex. Götalandsbrakteaterna utgjorde 93% av fyndmassan (procenttalen är avrundade till närmaste hela enhet). Den största gruppen bland dem var GEUS som utgjorde 42% av götalandsbrakteaterna och 40% av den totala fyndmassan. Den näst största gruppen var GMVS (28% av götalandsbrakteaterna, 26% av totalen), sedan gruppen GMUS (15% av götalandsbrakteaterna, 14% av totalen), gruppen GMVP (12% av götalandsbrakteaterna och av totalen), och till sist gruppen GMUP (3% av götalandsbrakteaterna och av totalen). Svealandsbrakteaterna representerades endast av 6 ex, vilket naturligtvis var för lite för att kunna dra några statistiska slutsatser. Utbredningskartorna visade en ganska jämn spridning över Götaland för grupperna GMVS, GMUS och GMVP, vilka även förekommer i ett fåtal fynd från Svealand. Det lilla antalet av gruppen GMUP (3 ex) fanns i två fynd från Kalmartrakten. Spridningsbilden var inte tillräckligt tydlig för att säkert kunna knyta grupperna till någon bestämd ort, men den största gruppen (GMVS) antogs komma från den ort som hade den största ekonomiska aktiviteten (Skara), och de andra från någon av orterna Jönköping, Söderköping eller Skänninge. Den största gruppen, GEUS, förekom rikligt i hela Götaland, men med en mycket tydlig koncentration i Småland och då framför allt runt Kalmar. Den antogs därför ha präglats där. De fåtaliga svealandsbrakteaterna gick inte att knyta till någon myntort, utom gruppen SMUS, som med ledning av ett präglingsunderlag i ett fynd kunnat knytas till Örebro.

Ett fåtal lösfynd har kommit till min kännedom efter B-uppsatsens avslutande, och smärre korrigeringar av lösfyndsstatistiken har därför gjorts till denna uppsats.

3. HISTORIK OCH TIDIGARE FORSKNING

3.1 Historisk bakgrund

3.1.1 Samhället och regeringsmakten under Magnus Ladulås

Privilegesamhällets framväxt

Under Magnus Ladulås' regering etablerades privilegesamhället definitivt. Kyrkan fick sina önskemål tillgodosedda 1281 med det privilegiebrev Magnus utfärdade, där kyrkan i sin helhet skattebefriades och biskoparna fick rätt till inkomsterna från kyrkojord. Det världsliga frälset reglerades i "Alsnöstadgan" vid ett möte på Adelsö 1280. Stadgan reglerade gästning (böndernas skyldigheter mot vägförande och förbud mot våldgästning), bekräftade Birger Jarls fridsstadganden, reglerade vilka som skulle fritagas från skatt (Magnus' och hans bror Bengts män, biskoparnas svenner, mfl) och förbjöd länsinnehavare att "självrådigt uttaga prestationer av bönderna" (Schück 1984, 651). Schück anser stadgan vara "ett försök att i [kungamaktens] intresse utforma den samhällspyramid som börjat bildas under de senaste årtiondena. De självägande bönderna, som mist sin ställning av väpnade män, måste skyddas från en 'feodal' utveckling (att söka skydd hos en herreman undan övergrepp) och förbli en lojal resurs för kungamakten. Den tillgång som låg i stormännens och biskoparnas modernt väpnade ryttarföljen måste knytas till kungamakten genom att 'frälse' motiverades med prestationer i dennas tjänst" (Schück 1984, 651f). De moderna bepansrade rytterierna var också bättre lämpade att upprätthålla den inre ordningen i landet än den gamla ledungsorganisationen (ledungen, se nedan) (Annuswer 1990, 31).

År 1284 tillkom en ny stadgesamling vid en herredag i Skänninge. I denna stadgades bl a att fred skulle råda där kungen vistades; förbud mot 'lönnligt samband', d v s konspiration, framför allt mellan 'välborna män'; att kungen skulle skydda änkor, faderlösa barn och ålderstigna män; en reglering av följenas storlek vid kungsmötena och förbud mot att komma dit utan kallelse. Vid mötet befästes även kungafamiljens makt ytterligare då Magnus' äldste son Birger valdes till kung att efterträda sin far, hans yngre son Erik valdes till sveahertig och Magnus' bror Bengt fick titeln hertig av Finland.

Bengt var kungens närmaste man. Han omnämnes först bara som "kungens bror" men blev sedan Finlandshertig och biskop i

Linköping, och verkar ha fyllt den minderårige sveahertigens plats. Kretsen av rådgivare runt Magnus bestod vidare av biskoparna -främst Anund i Strängnäs- och framstående stormän såsom Bengt Magnusson, Magnus Jonsson Ängel och Svantepolk Knutsson. Magnus Ragnvaldsson var drots och Håkan Tunasson marsk. Magnus inrättade även ett kanslerämbete som innehades först av Brynjulf Algotsson, sedan dennes bror Peter. En vid krets av stormän samlades till herredagarna som hölls en gång om året.

Under Magnus' regering utökades krigsmakten (och kronans kontroll över den) genom borgbyggande. Städerna fick ökad betydelse genom att handeln koncentrerades till marknader i staden, genom att ett stadens råd inrättades och genom att 'staden' urskildes till en egen rättskrets (Schück 1984, 653-5). Städerna hade en komplex roll i det feodala samhället som både underlydande och mottagare av privilegier. Deras självstyre var en del av det feodala samhällets struktur, som var uppbyggt på "maktutövning genom förläning" (Andrén 1985, 123). Borgarnas framväxt hängde samman med, och skedde samtidigt som, avlösningen från ledungsplikten och införandet av nya skatter (Fritz 1972, 58). Ledungen var en offensiv sjökrigsmakt, som bönderna var skyldiga att hålla med skepp, manskap och proviant (Annuswer 1990, 31). Den var från början alltså den flotta som kungen förfogade över, men som vid denna tid förvandlades till en fiskal skyldighet, en skatt (Lindqvist 1993, 56). Riket indelades i olika förvaltningsområden, och borgarna övertog uppgifter som förut sköts av kungsgårdar, kastaler, såsom förtullning och insamlande av tex skatter, böter och andra avgifter. Området som tillhörde ett borglän betecknades som att det 'låg under' borgen och uppfattades ursprungligen som vissa inkomster, knutna till borgen. Dessutom användes begreppet fögderi, dvs fogdens förvaltningsuppdrag och det område där han utövade det. Befälhavaren på en borg kallades fogde (Fritz 1972, 58f). Borgarna och inkomsterna förfogades av kungamakten. Fogden var alltså endast en förvaltare, men kunde i vissa fall representera eller ersätta kungen såsom länsherre, innehavare av kungens län (Fritz 1972, 72-4). Fögderier kunde även sättas i pant som säkerhet för kronans skulder, exempelvis Lödöse slott med område som Magnus Ladulås pantsatte till den danske kungen på 1270-talet. Kungen avsåg sig då all nyttjanderätt, och panttagaren övertog förvaltningen av pantlänet. Vid inkomstförpantning, när vissa inkomster från tullar, gruvor, mynthus, marknader eller annat pantsattes, övertog panttagaren endast själva inkomsten, inte förvaltningen av inkomstkällan (Fritz 1972, 94-100).

En av de medeltida skatterna var den skatt som ersatte ledungsplikten och var en kollektiv skyldighet för "hamnan" -först en samling bönder med gemensamma skyldigheter och senare en territoriell enhet. De stora jordägarna upprättade jordeböcker, register över de enskilda jordarna, för att kunna beräkna t ex avraden, en feodal ränta för rätten att bruka jord. Feodal ränta var individuellt relaterad (Lindqvist 1993, 15-19). En sådan stor jordägare var kyrkan, som framför allt i Götaland stod kungamakten nära och mottog stora donationer. Den tidiga medeltidens kungar kom från götalandskapen och hade sina släktgods där, men förfogade genom kungamakten som institution över gods i Svealand (Lindqvist 1993, 28f). I götalandskapen baserades kungens herravälde på jordinnehav och manifesterades genom t ex kyrkobyggande, medan det i Mälardalskapen och stora delar av östkusten vilade på den militära ledungsorganisationen. Denna organisation förvandlades till ett sätt att belasta bönderna med skatter när den feodala staten växte fram vid 1200-talets mitt (Lindqvist 1993, 65). Det var Sveriges östra kustland, eller "Stor-Roden", som bar ledungsskyldigheten. Ledungens ledare var jarlen (Fritz 1971, 335).

Jarladömet

Jarlen, eller hertigen, betecknades med titeln dux (dux Suecie, dux sueorum) och var den mäktigaste i riket efter kungen. Titeln innehades av ledande stormän, och efter Birger Jarl av kungens bröder eller söner. Den innehades av Magnus Ladulås 1266-75, Erik Birgersson 1275 och Erik Magnusson från 1284 -denne använde den dock inte förrän 1300 och tillträdde ämbetet först 1302 (Fritz 1971, 333-5). Även Bengt Birgersson hade troligtvis i praktiken, om än inte nominellt, jarls -eller hertigs- rang under den period ingen sveahertig fanns (från Erik Birgerssons död och då Erik Magnusson var för liten). Han använde sig till exempel av sigill av samma typ som sveahertigens och hade ett följe som endast var mindre än konungens (Fritz 1971, 342f). Efter att Erik och Valdemar Magnussöner erövrat riket från sin bror Birger antog finlandshertigen Valdemar titeln dux sueorum, och efter att de delat riket med sin bror 1310 behöll både han och Erik titeln (Fritz 1971, 333).

Jarladömet var en fast institution, som fungerade även när ingen hertig egentligen fanns -t ex nämns inkomster från "ducatus" 1287. Jarlens eller hertigens inkomster och makt baserades på hertigdömet; ett komplex av gods, inkomster och tillgångar spridda över landet men framför allt i Östergötland skattade häradena närmare havet till både jarl och kung, och jarlen hade del i gotlänningarnas tribut. Magnus Ladulås var "hertig över Södermanland och Nyköpings hus och allt som låg under hertigdömet". Även Bengt Birgersson förfogade över Nyköping, liksom Erik Magnusson från 1302. Södermanland och Nyköpingshus (som tros vara byggt av Birger Jarl) har därför uppfattats som tillhörande jarlen (Fritz 1971, 340-9).

Folkungapartiet

En grupp med stor politisk makt, särskilt under första delen av 1200-talet, var de stormän som utgjorde Folkungapartiet. Många av dem var släkt med varandra och knutna till Mälardalskapen, och flera av deras ledare var ättlingar i rakt nedstigande led till Erik den Helige. De ansåg sig sannolikt själva företräda Upplands folk (Lönnroth 1944, 38-43). De var politiska motståndare till Birger Jarl och den starka kungamakt som växte fram under 1200-talet. De vände sig i första hand mot arvkungariket (som ju inte gav dem samma inflytande som valkungariket), påvekyrkan och den kyrkliga beskattningen (Lönnroth 1944, 53). Även den stående, kungliga beskattningen som infördes under mitten av århundradet kan antas ha varit en av huvudanledningarna till upproren för både folk och hövdingar. Flera folkungapartister var ledande i krigs- och handelstågen österut och de hade intresse av att behålla ledungen. Att avveckla ledungen och införa stående skatter bör ha varit dubbelt förhatligt (Lönnroth 1944, 61-67).

Flera gånger under 1200-talet grep de in i riksstyrelsen och innehade makten antingen direkt -som under folkungaregimen 1216-1222 -eller indirekt, som delar av förmyndarregeringen 1222-1229. År 1229 störtade de kung Erik Eriksson till förmån för Knut Långe, helgonättling och medlem i folkungapartiet. Vid dennes död återkom Erik Eriksson till tronen (1234), men som jarl hade

han Ulf Fasi, folkungapartiledare, helgonättling och rikets mäktigaste man. Vid slutet av 1240-talet framträdde dock Birger Jarl, Erik Erikssons svåger, som ny maktfaktor, när Ulf Fasi avled 1248. Birger var inte bara reformlysten och påvevänlig, utan aspirerade även på tronen för sina söner. Detta tilltalade naturligtvis inte folkungapartiets medlemmar, som gjorde uppror 1247 och 1251, vilket båda gångerna slutade med nederlag (Sjöberg 1986b, 112).

Även 1278 gjorde de uppror, i protest mot att Magnus gav utlänningar stort inflytande i landet (Fryxell 1982, 57) och mot hans "väl villighet mot kyrkan" (Yrwing 1952, 58). Konflikterna runt kyrkan gällde dels stormännens ilska över att kyrkan slapp betala vissa skatter, och dels de korstågstionden som samlades in för att föras till Rom. År 1279 vägrade prästerna i Skara att betala korstågstionde till påven, och borgarna trängde in i domkyrkan och bortförde en stor del av det som samlats in. Västergötland behärskades av upprorsmännen och skaraborgarnas kykofientlighet stämde väl med stormännens (Yrwing 1952, 58-59).

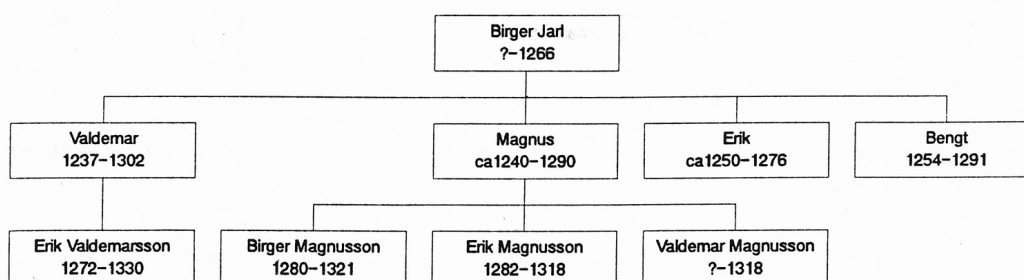
Den avsatte kung Valdemar deltog i upproret på folkungapartiets sida. Den särställning han hade i Västergötland, Östergötland och Njudung efter riksdelen 1277 (Yrwing 1952, 103), kan vara en annan förklaring till varför upproret hade sitt centrum i Västergötland. År 1280 slogs upproret ner, och upprorsledarna Johan Filipsson, Birger Filipsson och Johan Karlsson halshöggs (Kyhlgberg 1984, 140). Valdemar fick avsäga sig all sin rätt till riket och gå i landsflykt (Yrwing 1952, 110). Folkungapartiets makt var därefter definitivt bruten.

3.1.2 Magnus Ladulås' maktövertagande

Magnus Ladulås (ca 1240-1290) var andre son till Birger Jarl och kung Erik Erikssons syster Ingeborg. Birger Jarl hade genom sitt giftemål och sitt stöd till kung Erik blivit hans närmaste man och rikets egentliga makthavare. Vid Eriks död valdes Birgers tolvårige son Valdemar till kung och makten behölls på så sätt av fadern fram till dennes död 1266 (Jonsson 1987, 504-507). Magnus utnämndes till sveahertig.

Hans regering började 1275 då han tillsammans med sina två yngre bröder, Erik och Bengt, tvingade sin äldre broder att avsäga sig kronan. Magnus hade som hertig -eller jarl- hand om riksstyrelsen och var militärt överlägsen kungen, och grundade därpå sina krav på större politisk makt. När Valdemar krävde att riksstyrelsen skulle tillfalla honom, växte konflikten och utmynnade i öppet våld vid slaget vid Hova 1275 (Kyhlgberg 1984, 139). På sin sida hade Magnus utöver sina yngre bröder även delar av landets stormannaklass, som var missnöjda med Valdemars förbund med kyrkan och påven (Yrwing 1952, 38), samt den danske kungen Erik Klipping som lånade ut hjälptrupper och pengar (Fryxell 1982, 54). Valdemar flydde till Norge, där han sökte hjälp hos sin svåger, den norske kungen. Ett möte hölls i Kungälv 1276 för att förlika bröderna och återinsätta Valdemar som kung.

Förenklat stamträd över Birger Jarls ätt

Magnus hade under tiden låtit kröna sig av ärkebiskopen Folke, men valet och kröningen accepterades inte i Norge (Yrwing 1952, 12). Förlikningen lyckades dock inte, och Valdemar begav sig till Danmark (Kyhlgberg 1984, 140).

Magnus ändrade nu sitt förhållningssätt till kyrkan. Före sitt maktövertagande hade han tillsammans med de kyrkofientliga stormännen nonchalerat de gamla kyrkoprivilegierna och berövat kyrkan "dem lagligen tillkommande inkomster" (Yrwing 1952, 36-37). Efter maktövertagandet bekräftade han istället kyrkans privilegier (Fryxell 1982, 55) och försäkrade sig på så sätt om dess stöd.

Valdemar återkom flera gånger till Sverige och fick behålla Öster- och Västergötland som förläningar (enligt Erikskrönikan "Westergötland ok Smaland, badhe Wermeland ok Dala". Ek vv 775-776, citatet hämtat ur Yrwing 1952, 93). Han försökte dock vid ett flertal tillfällen återfå makten och deltog i folkungaupproret 1278, som slutade med att flera ledande stormän avrättades och att Valdemar för tredje gången deklarerade sin avsägelse. Valdemar verkar dock haft vissa anspråk kvar, och framför allt då för sin son Eriks del. Valdemars abdikation gällde ju bara honom själv och inte sonen, som nu var den rättmätige arvtagaren och uppenbarligen utgjorde ett bekymmer för Magnus. Vid mötet i Kungahälla 1276 hade Valdemar med sig sonen, antagligen för att sammankoppla sina och sonens rättigheter till Sveriges krona. Att Magnus såg Erik som ett hot, visas av att han inte ville komma till mötet om Erik var med (Yrwing 1952, 12). Erik överlämnades som gisslan till Magnus 1278 och fängslades, liksom Valdemar, 1285 - året efter att Magnus' son Birger valts till kung efter sin far - och frisläpptes först då Birger lät kröna sig 1302 (Kyhllberg 1984, 140-1). 1281 utfärdade Magnus ett privilegiebrev för kyrkan och kunde därefter räkna med deras stöd. Om Valdemar återopade den ärftliga rätten till riket, kunde Magnus återopa den gudomliga makten. Samma år lovade stormännen att välja Birger till kung efter Magnus, men kungen var tydligen fortfarande oroad och tog steget fullt ut 1284 genom att låta välja sin son till kung medan han själv fortfarande levde. På så sätt ville Magnus förhindra att Valdemarslinjen återtog makten vid hans död (Yrwing 1952, 12 o 90f).

Det andra stora hotet mot Magnus' makt utgjordes av folkungapartiet. År 1278 bröt det sista folkungaupproret ut, i protest mot Magnus' välvillighet mot "utlänningar" och kyrkan (Yrwing 1952, 58). Valdemar deltog i upproret på folkungapartiets sida, i förhoppning om att kunna återfå sin krona (Yrwing 1952, 103). År 1280 slogs dock upproret definitivt ner när upprorsledarna Johan Filipsson, Birger Filipsson och Johan Karlsson halshöggs (Kyhllberg 1984, 140), och Valdemar fick avsäga sig all sin rätt till riket och gå i landsflykt (Yrwing 1952, 110). Valdemars och även folkungapartiets makt var bruten och Magnus regerade sedan utan ytterligare uppror.

Under sin regeringstid gjorde Magnus stora donationer till domkyrkorna, särskilt Uppsalas, och gynnade franciskanerna och klarissorna. Klara kloster, där hans dotter Rikissa inträdde, invigdes i Stockholm 1289. Efter kungens död 1290 befordrade kyrkan Magnuskulten genom årliga mässor och festdagar, framför allt franciskanerna i Stockholm hade ju anledning att framställa sin välgörare som helgonkonung. I senare lagstiftning hänvisades ofta till de lagar 'den gode kung Magnus' stiftat. Senare generationer påmindes regelbundet både i kyrkan och på tinget om kung Magnus rättfärdighet och fromhet, och näst efter Erik den Helige är Magnus Ladulås den svenske medeltida kung som betytt mest efter sin död (Schück 1984, 652-8).

3.2 Tidigare forskning

3.2.1 Om myntningen under Magnus Ladulås' tid

Henrik Klackenberg har i sin avhandling undersökt när olika delar av Sverige monetariserades, dvs när "en statskontrollerad valuta i form av myntad metall vann insteg i samhällsekonomin" (Klackenberg 1992, 15). Han anser denna process fullbordad först när mynt var "i allmänt bruk bland bönderna" (Klackenberg 1992, 179).

Som en utgångspunkt använder han sig av en indelning av Sverige i skilda monetära regioner, exempelvis de regioner som kommer tas upp i denna uppsats: Svealand (landskapen kring Mälaren); västra Götaland (Västergötland, Dalsland och Värmland); östra Götaland (Östergötland, Småland och Öland); Finland (Finland och Åland). Via en studie av lösfunna mynt i kyrkfynd, visar han i vilken utsträckning mynt använts i området och vilka typer som dominerat. Därav dras slutsatser kring tidpunkten för monetariseringsprocessens fullbordande i respektive region. Hans resultat kan kortfattat sägas vara att monetariseringen var en process som varade i några hundra år och fullbordades i slutet på 1200-talet eller början på 1300-talet, varierande i de olika delarna av landet.

Andra centrala begrepp som används är *fullkomlig valuta*, en valuta som kan användas till allt vad gäller handel, skatter, besparingar; och *ofullkomlig valuta*, en valuta med begränsade ekonomiska funktioner. Även begreppet *marknadsekonomi* definieras, som "en ekonomi där marknadsprincipen dominerar, dvs där de prisbildande marknaderna bestämmer fördelningen av tillgångarna. Marknadsprincipen är intimt förbunden med användandet av fullkomliga valutor" (Klackenberg 1992, 18).

Klackenberg anser att den svenska ekonomin under medeltiden inte kan karaktäriseras som en marknadsekonomi: "visserligen förekom prisbildande marknader i köpstäderna och ett allmänt bruk av mynt, men detta var inte den dominerande formen för varuutbytet. Värderingar gjordes i pengar och mynt hanterades allmänt, men under hela medeltiden förblev byteshandeln och naturabetalningen den dominerande transaktionsformen i de svenska böndernas värld" (Klackenberg 1992, 18). Han anser vidare att monetariseringen inte bara handlar om om uppkomsten av en statskontrollerad valuta, utan också var en del av en process som ledde fram till en marknadsekonomi - en process som ledde till stora förändringar av människors mentalitet och fick stora sociala konsekvenser (Klackenberg 1992, 19).

Klackenberg konstaterar också att det monetära system som fanns vid sekelskiftet 1300, var något helt nytt i Sverige. Det var reglerat av kungamakten och enhetligt över hela riket. Tidigare hade den svealändska och den götaländska penningen olika vikt, och mynträkningsystemen var följaktligen också skilda; i Svealand 8 penningar på en örtug, i Götaland 16 penningar och på Gotland 12 penningar. Klackenberg nämner ett dokument från 1271 där det finns belägg för att gotländsk mynträkning har använts i Linköpings stift (Klackenberg 1992, 180).

Brita Malmer ifrågasätter i en artikel (Malmer 1978) om statens myntning under slutet av 1200-talet verkligen var fast knuten till vissa orter.

Detta på grundval av ett antal myntningsunderlag som hittats vid utgrävningen av kv. Bromsgården i centrala Örebro 1978.

Dessa myntningsunderlag visade att mynt av både götlands- och svealandsvikt präglats i Örebro -däribland en av de grupper som behandlas i denna uppsats, SMUS. Vidare har ett blyavtryck av myntprägling hittats i Nyköping, vilket inte har NVCOPIE (Nyköping) präglat, utan AROS (Uppsala eller Västerås).

Dessa myntningsavfall tillsammans får Malmer att framkasta tanken att myntningen under 1200-talet var delvis ambulerande och att mynttyperna var knutna till kung och myntmästare så att flera typer kunde användas på samma ort. Hon håller det inte för troligt att de fyra myntparen (=de åtta grupperna) av Magnus Ladulås' brakteater tillverkats för separat användning på åtta olika platser, utan ger en annan tolkning; de fyra myntparen skulle kunna representera fyra kronologiska faser i ett system med två valörer och ambulerande myntning. Den främsta invändningen mot denna hypotes gör hon själv: "Hypotesen om en ambulerande myntning ger visserligen en rimlig förklaring till fynden av myntningsavfall från Örebro och Nyköping men står i viss motsägelse till innehållet i [Magnus Ladulås' testamente]", och hennes förhoppning är att nya fynd ska få "motsägelserna i materialet att visa sig skenbara" (Malmer 1978, 207-209).

Bengt Hemmingsson påtalar den ständiga myntförsämringen under perioden:

"Under loppet av etthundra år [1220-1317] hade således kursen mellan mark silver och mark penningar försämrats från 1:1,5 till 1:5" (Hemmingsson 1994a, 177). Förklaringen till detta finner han i de stora militära kostnaderna i samband med de krig och uppror som perioden ju såg mycket av, såsom Magnus och Eriks uppror mot Valdemar i slutet av 1200-talet, då Magnus var tvungen att pantsätta Lödöse för att betala sina skulder till Erik Klipping; eller Erik och Valdemars uppror mot Birger i början av 1300-talet, då både Birger och hertigarna skuldsatte sig kraftigt.

Ett annat sätt att tjäna pengar på myntningen var att ogiltigförklara det cirkulerande myntet, utge en ny typ, och växla in den gamla typen mot den nya. Vid inväxlingen nedsattes det gamla myntets värde och på så vis kunde förtjänst göras; en slags förmögenhetsskatt. Detta system användes bl.a. i Danmark, och i Sverige finns det belagt under 1300-talet. Av uppgiften om *monetae* i Magnus Ladulås' testamente, tillsammans med en uppgift i Jönköpings privilegier 1288 om en av kungen utsedd växlare, samt en restriktion i Jönköpings privilegier 1284 angående de tre årliga kungligt kontrollerade marknaderna, drar han slutsatsen att myntindragningar med påföljande utväxlingar av nya mynt åtminstone var administrativt möjliga under 1280-talet. Han anser det dock osäkert om *monetae* ska uppfattas som myntverk i traditionell mening, eller som ett slags växelkontor (Hemmingsson 1994a, 176-178).

De olika utförandena av M-brakteaterna tolkas som olika emissioner, snarare än som geografiskt betingade. Detta skulle förklara Örebrofyndet (se ovan), och ge en antydning om att myntförnyelser ägt rum under Magnus Ladulås (Hemmingsson 1994a, 181).

Kenneth Jonsson diskuterar myntningen 1250-1290 i en artikel från 1984.

Enligt honom tyder skattfynden av M-brakteater på att grupperna "präglats parallellt, vilket skulle stödja antagandet att de är präglade på olika myntorter" (Jonsson 1984, 124). Istället skulle bitecknen kunna beteckna emissioner med olika halt, då halten troligen sänktes kraftigt under perioden. Han påtalar den reformerade förvaltningen under denna tid, som bl.a. innebar att ett flertal borgar anlades. Såväl uppförandet som underhållet av borgarna krävde stora insatser både med arbete och med kontanter. Detta ökade behov av mynt skulle vara ett av skälen till den utökade myntningen under Magnus Ladulås och hans företrädare Valdemar. Borgar fanns eller uppfördes under denna tid i bl.a. Nyköping, Örebro, Västerås, Jönköping, Skara och Kalmar.

Under Valdemars regering (1250-1275) innehade även Birger Jarl troligtvis mynträtt. Likaså under Magnus' regering finns en myntning som avviker från den kungliga, men där myntherren är okänd (Jonsson 1984, 123f). Jonsson tolkar myntfyndens sammansättning under 1200-talet som att ett system med tvångsinlösen av äldre mynttyper mot nya i beskattningssyfte, införts ca år 1200 i Svealand och västra Götaland, och ca 1250 i östra Götaland (Jonsson 1995, 56f).

3.2.2 Om ej kunglig myntning

Myntningen i Sverige har nästan alltid varit ett kungligt privilegium. Ett antal personer utöver kungen, tex biskopar och jarlar, har dock fått, eller tagit sig, rätten att prägla mynt.

En av dessa var Ulf Fasi Jarl, sveajarl under Knut Långe och Erik Eriksson fram till 1248. Han var mycket mäktig och kanske i praktiken regent under Erik Eriksson. Hans mynt har påträffats bl.a. i Eskilstuna. Eventuellt myntades det för honom även på Gotland (Sjöberg 1985, 249). Han efterträddes av Birger Jarl, som blev ännu mäktigare och inte bara styrde riket utan även fick sin son att efterträda kungen. Även Birger slog eget mynt. Myntningsunderlag till hans mynt har hittats i Lödöse (Ekre 1986, 293f).

Folkungapartiet kan ha slagit egna mynt vid tre tillfällen, enligt en hypotes av Rolf Sjöberg (se Sjöberg 1985, 1986a, 1986b). Den första gången var, enligt Sjöberg, runt år 1229 under det uppror som berövade Erik Eriksson kronan och satte Knut Långe på tronen. Nästa gång var under något av upprorsåren 1247 eller 1251, då folkungarna inte ville erkänna Valdemar som kung. Upproret slogs den gången ned. Den tredje gången var 1278-1280, under Magnus Ladulås' regering. Även det upprорот slogs ned. Från alla tre perioderna finns mynt som inte överensstämmer med de kungliga. I alla tre fallen skulle symbolerna på mynten åsyfta Erik den helige som anses vara folkungarnas politiska symbol (Sjöberg 1985, 250).

Hertigarna Erik och Valdemar Magnussöner kan ha präglat egna mynt under Birger Magnussons regering 1290-1319. Mynten bär bokstäverna E respektive W men är i övrigt lika de kungliga (Jonsson 1976, 111f). Jonsson anser det inte omöjligt att hertig Erik fått mynträtt vid Birgers trontillträde (Jonsson 1976, 96). Några av Magnus Erikssons penningar från 1340-50-talen har ett uncialt E. Dessa, samt liknande mynt med h, skulle kunna vara en feodal myntning för kungens söner Erik och Håkan (Sjöberg 1985, 251).

3.2.3 Om skattfynd och lösfynd

Skattfynden, deras innebörd och vad de kan visa, har diskuterats av ett flertal forskare. Här är inte platsen för en fördjupad diskussion, utan endast en kortare redogörelse för några av de åsikter och idéer som framförts.

En traditionell syn på nedläggningen av skattfynd betraktar dem som uttryck för framförallt krig och orosperioder (Bolin 1962, 56). Skatternas funktion skulle i äldre tid främst vara som värdebevarare; de värdefulla mynten gömdes undan i orostider. Under tidig medeltid förlorade skatterna sin funktion som värdebevarare, i och med de ständiga myntindragningarna som snabbt gjorde mynten värdelösa. Myntindragningarna ledde till att man inte skaffade sig mer mynt än nödvändigt. Skatterna blev därmed också färre till antalet och mindre till omfånget (Bolin 1962, 140-147).

I senare års forskning har andra aspekter på skattnedläggandet betonats. Skattfynden ses som en meningsfull beståndsdel av världsuppfattningen i den kontext, det sammanhang, där de deponerats. Myntfynden tolkas som ett uttryck för bygdens identitet, samtidigt som de också återspeglar regionens ekonomiska och politiska maktintressen (Kilger 1996).

Detta synsätt återfinnes i Mats Burströms tolkning av de gotländska silverskatterna. Skatterna skulle enligt Burström vara ett brudpris, som mannen betalade för att visa sig värdig bruden, och som brudens familj deponerade på sin gård för att bekräfta gårdens och släktens status. Att använda silvret kanske ledde till förlorad status, om innehavet var det viktiga, och därför förblev silvret undgängt. Sedvänjan skulle kunna vara en del av en strävan att begränsa möjligheterna att komma i besittning av jord (Burström 1993, 23f).

Detta synsätt ligger också bakom Christoph Kilgers tolkning av det vikingatida myntet i sig som ett instrument för den feodala maktstrategin när denna ideologi breder ut sig, istället för som enbart ett betalnings- och påtryckningsmedel, begränsat till de samtida, lokala förhållandena. Det längre tidsperspektivet betonas alltså (Kilger 1996).

Torun Zachrisson behandlar odalsbegreppet under vikingatid och tidig medeltid enligt samma synsätt. Genom att deponera ädelmetall hävdade den fria mannen äganderätten till sin släktgård och sina rättigheter i samhället, samtidigt som han markerade sin tillhörighet. Skattfynden ses som nedlagda med avsikt att vara synliga i landskapet, för att fungera som identitetsskapare för nedläggaren och som gränsdragare mellan "vi" och "de" (Zachrisson 1992, 227).

Dessa forskare har i första hand behandlat vikingatida fynd, och deras resultat har därmed en begränsad användbarhet på ett medeltida material. Deras tolkningar av skattfynden som uttryck för nedläggarens symbolvärld, likaväl som för de ekonomiska och politiska intressena i det område där de nedlagts, kan dock appliceras även på skattfynd från andra perioder än vikingatid.

Även mer sentida lösfynd kan ges en viss mån symbolisk innebörd. Henrik Klackenberg anser att lösfunna mynt i kyrkor är tappade i samband med offer, tex vid altare eller offerstock. I Norge har fynd av pinnar, dockor, påsar mm i kyrkgolv tolkats som offer i en folklig kult vid sidan av den officiella. Även en del av mynten skulle kunna vara offrade direkt i kyrkgolvet. Mynt kan också ha följt med vid begravning. Då en utbredd sedvänja att offra mynt i kyrkgolvet dock skulle resulterat i betydligt större kvantiteter mynt i fynden, drar Klackenberg slutsatsen att mynten är i första hand oavsiktligt tappade och alltså i sig inte vara utvalda symboler utan representativa för myntcirkulationen i området (Klackenberg 1992, 35-39).

Även Gunnar Sundberg anser att många av mynten i kyrkorna måste ha tappats i samband med uppbörd av kyrkoskatt, offer till helgonbilder och kollekt. Han betonar dock sedvänjan att begrava mynt med den döde där symbolvärdet i myntens bild eller siffror kan ha spelat in vid valet av vilket mynt som begravdes (Sundberg 1977, 18-23).

3.2.4 Myntgrupperna i äldre litteratur

M (LL X, XVIII C)

De mynt som tillskrivits Magnus Ladulås är en grupp brakteater (ensidiga mynt) präglade med bokstaven M i olika varianter. Gruppen är omnämnd redan av *Elias Brenner* i hans "Thesaurus" 1691 (Brenner 1691, TAB II och III), där de tillskrivs Magnus.

Viss osäkerhet har dock funnits om deras attribuering och om vilka varianter som ingår i gruppen.

Hildebrand visste inte om gruppen skulle tillskrivas Magnus eller hans son Birger, eller om de större varianterna tillhörde samma tid (Hildebrand 1887, 52). *Thordeman* påpekade dock att de större och mindre varianterna förekom tillsammans i ett mindre fynd från samma plats och att endast storlek och vikt skiljer dem åt. Han ansåg därför att de var från samma tid (Thordeman 1936, 28).

En noggrannare indelning av de olika typerna gjordes av *Lagerqvist* 1970, som definitivt ansåg dem vara från Magnus' regering. Han ansåg de mindre mynten vara götalandsmynt och de större vara svealandsmynt. Genom att urskilja fyra karaktärsdrag (versalt M, uncialt M, slät ring, strålring) som förekommer i olika kombinationer, med eller utan bitecken, i båda viktclasserna, kunde han definiera åtta huvudtyper (Lagerqvist 1970, 58-73). *Malmer* ställde sig tvekan till indelningen i götlands- och svealandsbrakteater, på grundval av de myntningavtryck av mynt i båda viktclasserna som hittats i Örebro (se ovan 3.2.1) (Malmer 1978, 206-9).

Jonsson gjorde 1984 en hypotetisk fördelning av grupperna enligt följande: Nyköping- SMUP; Uppsala-SMVS; Västerås-SMVP; Örebro-SMUS; Jönköping-GMUP; Skara-GMUS; Skänninge-GMVP; Söderköping-GMVS (Jonsson 1984, 124). En grupp mynt från Valdemars regering (1250-1275) med ett uncialt M under krona skulle kunna vara Magnus' tidigaste myntning. Jonsson ansåg dem vara från senare delen av Valdemars regering, ca 1265-1275 (Jonsson 1984, 122f). Likaså skulle en grupp tvåsidiga penningar med bokstaven M från Birger Magnussons regeringstid kunna tolkas som Magnus Ladulås', och skulle i så fall innebära att övergången från en- till tvåsidiga mynt skedde redan under Magnus Ladulås' regering (Jonsson 1976, 115). Detta är dock osäkert, och kommer inte vidare att behandlas här.

E (LL XVIII B)

En annan grupp brakteater präglade med E, har funnits i skattfynden tillsammans med M-brakteaterna och anses vara samtida med dessa (Thordeman 1936, 27). *Lagerqvist* tillskrev den med tvekan hertig Erik, Magnus' yngre bror (Lagerqvist 1970, 70).

Med ledning av skattfynden ansåg *Jonsson* att E-brakteaterna bör dateras till "tiden före och efter 1280" och alltså präglats för sent för att kunna tillskrivas den år 1275 avlidne hertig Erik (Jonsson 1984, 124).

I ett flertal uppsatser har *Sjöberg* behandlat de mynt som slagits av herrar som inte innehaft formell regeringsmakt (Sjöberg 1985), och i synnerhet de mynt han anser slagits under folkungaupproren 1229, 1247-51 samt 1278-80 (Sjöberg 1986a och b). Han anser att E-brakteaterna präglats av upprorsmännen 1278 -ledda av Johan och Birger Filipsson- möjligtvis i Skara (Sjöberg 1986a, 11).

4. MATERIALDEL

4.1 Skattfynden

Fem skattfynd har gjorts av M- och E-brakteater; i Tystberga år 1599, i Lagmansberga 1874 och 1875, i Geta på Åland 1880 och i Skara 1972. Av dessa finns bara ett intakt och noga registrerat. De andra är inlagda i Kungliga Myntkabinettets systematiska samling, eller bortbytta eller -skänkta från Myntkabinettet för länge sedan, och har på så sätt splittrats på olika offentliga och privata samlingar. Nedan kommer jag att redovisa vad som är känt om de olika fynden för att i det följande försöka rekonstruera vad fynden innehållit och deras öden.

Tellus (SHM dnr 5245/72)

Mynten hittades vid en utgrävning i Skara år 1972. Fyndet befinner sig på KMK.

Fyndet utgjordes av 17 götlandsbrakteater av typerna GMUP, GMUS, GMVS och GEUS (se fyndförteckning).

Geta

Fyndet gjordes 1880 på Bolstaholm säteris mark i Geta socken på Åland. Man känner inte till fyndets ursprungliga storlek, eftersom en del mynt försvann när fyndet gjordes, men året efter förvärvades resten för myntkabinettet vid Helsingfors universitet och bestod då av 825 mynt och 25 fragment av mynt. År 1919 överfördes fyndet till Nationalmuseum i Finland, och katalogiserades där ca 1930. Då hade antalet minskat ytterligare till 684 mynt och 28 fragment (Voionmaa 1941, 23). Minst 140 ex saknas alltså. De övriga kan ha sålts eller bytts bort.

"Lilla" Lagmansberga (SHM 5 636)

I Lagmansberga i Allhelgona socken, Östergötland, hittades år 1875 sammanlagt 54 mynt nedlagda i ett horn, eventuellt nedlagda samtidigt som ett större fynd som hittats året innan (se nedan) (Thordeman 1936, 70). Av dessa tillhörde 50 ex någon av de grupper som behandlas här. I Myntkabinettet finns bevarade 43 av dessa, samlade under inventarienumret 5 636. Återstoden kan ha plockats in i de systematiska samlingarna eller bytts bort. Fyndet innehåller mynt av både svealandsvikt och götlandsvikt.

"Stora" Lagmansberga (SHM 5 379)

Fyndet gjordes 1874 på samma ställe som det "lilla" fyndet året efter (se ovan). Fyndet har inkommit till Kungliga Myntkabinettet, men splittrats för länge sedan. Ca 2 070 mynt hittades liggande dels i ett horn, dels löst i jorden (Thordeman 1936, 69). 1 392 av dessa var av de här berörda grupperna, varav 915 med M och 477 med E. De tillhörde alla "Th-grupp XIII", d v s de var götlandsbrakteater, enligt Thordeman (Thordeman 1936, 69). Troligtvis är delarna med M- och E-brakteater i Myntkabinettets systematiska samling och i den omfattande dublettsamlingen i stor utsträckning uppbyggda på detta fynd i kombination med Tystbergafyndet (se nedan). Många mynt från detta fynd kan även via byten hamnat i andra samlingar.

Tystberga

Fyndet framkom år 1599 i Tystberga socken, Södermanland, och är det förmodligen äldsta dokumenterade myntfyndet i Sverige (Hemmingsson 1994b, 206). Det ursprungliga antalet mynt i fyndet är okänt, men var troligtvis minst 960 (se Schück 1933, 334). Mynten från detta fynd uppgick år 1804 eventuellt till 432 ex i myntkabinettets ägo (Hallenberg 1804, 11). Ett antal kan dessutom ha spritts till olika privata samlingar. Myntkabinettets exemplar har utgjort grunden till den systematiska samlingen av dessa mynt. En utförligare redogörelse för detta fynd följer i analysen under 5.1.

4.2 Samlingarna

Som ett led i sökandet efter brakteaternas ursprungsort, följer en redogörelse för de samlingar jag kunnat undersöka, deras ursprung och innehåll. Kungl. Myntkabinettets systematiska samling och dublettsamling, samt Riksbankens samling, har funnits tillgängliga för en genomgång och används för det statistiska underlaget i denna uppsats. Tabellerna återfinns under avd. 9. i slutet av uppsatsen.

Kungl. Myntkabinettets systematiska samling

Samlingen har byggts upp från 1700-talet och framåt och förvaras på KMK, f.n. på Statens Historiska Museum i Stockholm. Den del av samlingen som omfattar de här behandlade brakteaterna fann jag vid en genomgång bestå av sammanlagt 423 ex, fördelade enligt följande: SMUP 47 st; SMUS 8 st; SMVP 25 st; SMVS 65 st; GMUP 17 st; GMUS 44 st; GMVP 64 st; GMVS 98 st samt GEUS 55 st (tabell A). Merparten av dessa kommer sannolikt från de stora fynden från Tystberga och Lagmansberga (se ovan). Om Thordemans uppgift att det stora Lagmansbergafyndet bestod enbart av götlandsbrakteater stämmer, borde i princip samtliga svealandsbrakteater i denna samling (och i dublettsamlingen) härröra från Tystbergafyndet.

Dublettsamlingen

Samlingen utgörs av dubletter till de exemplar som återfinns i KMKs systematiska samling, och förvaras tillsammans med denna på KMK. Vid en genomgång fann jag den innehålla: 16 SMUP; 3 SMUS; 6 SMVP; 19 SMVS; 18 GMUP; 246 GMUS; 116 GMVP; 433 GMVS samt 362 GEUS; summa 1219 M- och E-brakteater (se tabell A). Även dessa brakteater kan antas komma från Tystbergafyndet eller det "stora" Lagmansbergafyndet, och svealandsbrakteaterna då i första hand från Tystberga.

Riksbankens samling

Den ursprungliga samlingen bestod av mynt från friherren Gustav Rålamb's efterlämnade samling, inköpt 1756, och innehöll "förmåligast svenska mynt och medaljer" (Hildebrand 1889, III). De M- och E-brakteater som då ingick bör alltså ha kommit från Tystbergafyndet. Den inventering jag haft att tillgå är gjord åren före 1884, av B.E Hildebrand som förestod samlingen. Möjligheten finns alltså att några mynt från Lagmansbergafyndet kan ha införlivats med samlingen innan inventeringen gjordes. Hildebrand, som övertog ansvaret för samlingen år 1836, utökade den dock främst med mynt och medaljer senare än 1812 (Hildebrand 1889, III-IV), och det troligaste är att de brakteater som finns upptagna i inventeringen kommer från den ursprungliga samlingen. Visserligen finns noterat att Riksbankens myntkabinett överlämnade de svenska mynt som saknades i Kungliga Myntkabinettet till denna samling 1872, för att sedan fylla de uppkomna luckorna genom nyinköp. Det verkar dock knappast troligt att M- och E-brakteaterna var bland dessa, då KMK ju redan hade ett stort antal sådana. Riksbankens samling förvaras numer på KMK. Vid genomgång visade den sig innehålla: 4 SMUP; 1 SMUS; 5 SMVP; 2 SMVS; 2 GMUP; 4 GMUS; 2 GMVP; 6 GMVS samt 4 GEUS; sammanlagt 30 stycken (tabell A).

Övriga samlingar

Det finns naturligtvis ett flertal andra samlingar som kan innehålla mynt från Tystberga-, Lagmansberga- och Getafynden, inte minst i privat ägo. Eftersom det är svårt att hitta uppgifter om deras innehåll, berörs nedan bara kortfattat de samlingar jag kunnat få en översikt över. På grund av den stora osäkerheten i många fall, både vad gäller proveniens och vilka grupper exakt det rör sig om, har dessa samlingar inte använts för statistiken.

-Den kgl Mønt- og Medaillesamling

Denna samling förvaras på Nationalmuseet i Köpenhamn. Efter att ha studerat fotografier av samlingen har jag uppskattat att den innehåller: 4 SMUP; 2 SMUS; 4 SMVP; 3 SMVS; 2 GMUS; 1 GMVP; 4 GMVS; 5 GEUS samt 4 götlandsbrakteater som inte kunde säkert bestämmas från fotografierna, tillsammans 24 stycken.

-Antellska myntsamlingen

Samlingen finns i Finland och består till stor del av den från Sverige inköpta Stiernstedtska samlingen. Det är alltså troligt att M- och E-brakteaterna även i denna samling härstammar från Tystbergafyndet. Antalet har inte gått att med säkerhet fastställa inför denna uppsats, men med ledning av "Förteckning över Antellska myntsamlingens i Helsingfors Svenska Mynt I" (Appelgren 1908) kan antalet antas vara ca 30 st.

Det uppskattade antalet mynt i skattfynden, uppgår tillsammans med de svenska lösfynden till sammanlagt 3 396 ex. De mynt som kunnat redovisas i de bevarade fynden samt i de tre samlingar som förvaras på Kungl. Myntkabinettet i Stockholm, uppgår till sammanlagt 2 537 ex. Det saknas därmed 859 mynt. Om mynten från Antellska myntsamlingen och från Nationalmuseet i Köpenhamn inräknas, saknas 805 mynt.

4.3 Åländska och finska lösfynd

Ett fåtal lösfynd av M- och E-brakteater finns även från Åland (11 st) och Finland (7 st). I Jomala kyrka på Åland är 2 st GEUS, 3 st GMVS, 2 st GMUS, 2 st GMUP, 1 st SMVS samt ett (eventuellt tre) obestämbart fragment upphittade (Lagerqvist och Rasmusson 1965, 26f). I Saltviks kyrka på Åland hittades 1956 1 st SMVS (Rasmusson 1962, 52). I Korois i Finland har upphittats 1 st SMUP, 2 st SMVS, 3 st GEUS samt 1 st GMVP (Koivunen 1976). Det enda anmärkningsvärda med dessa lösfynd är att fyra av de sammanlagt fem svealandsbrakteaterna tillhör samma grupp, SMVS, och att gruppen GEUS i Finland utgör 43% (3 ex av 7). En svag förekomst av pärlringar kan också noteras (2 ex av 11 på Åland, 2 ex av 7 i Finland). För fullständighetens skull har de dock lagts in i fyndförteckningen och på kartorna.

Åland och Finland ingick på 1200-talet i samma stift, Åbo. De två områdena skilde sig dock åt på flera sätt. Åland hade en svenskspråkig befolkning och kan antas ha upprätthållit nära kontakter med Sveriges fastland. Ingen av statsmaktens nya fästen kom dock att byggas på ön förrän under senare delen av 1300-talet. Vid sekelskiftet 1300 fanns istället sådana fästen i Åbo, samt i Tavastland och Karelen. För de finska delarna var exporten av päls och andra produkter från jakt och fiske en viktig del av ekonomin, och Åland låg mitt i den handelsrutt via Bottenhavet och Ålands hav som var så betydelsefull för västfinnarnas kontakter med Norrbotten och Svealand (Klackenberg 1992, 158f). Henrik Klackenberg visar i sin avhandling att det svenska myntet ersatte det gotländska på Åland under 1200-talets andra hälft, medan södra Finland vid den tiden dominerades av hansestaden Revels mynt och inte kom att egentligen monetariserats förrän in på 1300-talet (Klackenberg 1992, 184).

4.4 Myntorterna

De myntorter som nämns i Magnus Ladulås testamente är: Västerås (i Västmanland), Uppsala (i Uppland), Örebro (i Närke), Nyköping (i Södermanland), Skara (i Västergötland), Skänninge och Söderköping (båda i Östergötland), samt Jönköping (i

Småland). Av dessa kan de fyra första antas ha slagit mynt enligt svealändsk mynträkning, och de fyra sista ha slagit mynt enligt götaländsk mynträkning. Till dessa götaländska myntorter kommer även Kalmar (i Småland), i enlighet med de resultat som redogjorts för ovan. Även Lödöse (i Västergötland) var verksam som myntort under 1200-talet, men eftersom den var bortpantad till danske kungen, präglades inga mynt där under Magnus Ladulås' regering och den är inte relevant i denna undersökning. Här kommer endast de åtta myntorterna i kung Magnus' testamente samt Kalmar att behandlas. Genomgången av respektive medeltida myntort är inte avsedd att vara en fördjupad historik, utan syftar endast till att få en bild av orternas olika karaktär och betydelse under den tid undersökningen berör. Utgångspunkten är hypotesen "storleken på gruppen bör korrespondera med myntningsortens (och dess områdes) betydelse".

4.4.1 Myntorterna i Magnus Ladulås' testamente.

Västerås

Senast i slutet av 1100-talet var Västerås (Aros) i Västmanland en ort av central betydelse. Aros nämns som biskopsort 1164, eventuellt redan 1120. Även om ingen 1100-talskyrka ännu hittats, har kristna gravplatser från 1100-talet eller tidigare påträffats vid utgrävningar (Annuswer 1990, 27). Under 1200-talet anlades Västerås slott, som eventuellt från början var en borg för kungens fogde. Slottet låg vid hamnen, som på 1200-talet var viktig för transporter till och från Bergslagen. Domkyrkan byggdes troligen under 1200-talet, liksom ett par andra kyrkor och ett dominikanerkonvent. På 1280-talet fanns en biskop Peter i Västerås, som hade aktiva intressen i statspolitiken, i korstågen österut och i bergshantering (Annuswer 1990, 35-37). Den förste kände myntmästaren var Konrad, som var verksam 1315. Västerås hade stor betydelse för den inkomstbringande järn- och kopparhandeln genom att binda samman Bergslagen med Stockholm och Lübeck, dit den mesta exporten gick. Staden hade dock en underordnad roll i rikspolitiken, och fick där större betydelse först från 1330-talet. Västerås var den sista anhalten på kungens Eriksgata och nämns första gången i detta sammanhang 1335. Stadens position som handelsplats och närheten till gruvorna, gjorde dock att många tyska köpmän invandrade, bosatte sig och kom att inneha viktiga ämbeten (Annuswer 1990, 51-55).

Västerås 1307

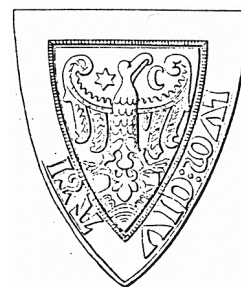
Uppsala 1304

Uppsala

Uppsala i Uppland är en ort som varit betydelsefull under lång tid, både som kultplats, handelsplats och kungsstad, vilket visas av den mängd fornlämningar som finns i och runtom staden. Namnet betecknade först enbart det område som nu kallas Gamla Uppsala, men har kommit att användas för den nyare stad som växte fram när Gamla Uppsala och Aros växte ihop. Staden benämndes under medeltiden omväxlande Uppsala och Aros, men till slut kom namnet Uppsala att dominera, kanske för att undvika förväxling med det andra, västra, Aros (Sundqvist 1953, 15f). I slutet av 1200-talet flyttades Uppsala kyrka med ärkebiskopssätet till en lämpligare plats närmare Aros med marknads- och tingsplatsen. Staden befäste sin position som rikets viktigaste kyrkostad, vilket behövdes just då den nya handelsstaden Stockholm höll på att ta över som kungens huvudstad (Sundqvist 1953, 380-384). Stadens betydelse låg alltså först och främst i kulten, och på 1200-talet fanns flera mindre kyrkor liksom ett franciskankloster (Sundqvist 1953, 243). Det viktigaste helgonet var kung Erik, Erik den helige, vars martyrgrav ansågs vara en av Uppsala kyrkas största tillgångar (Sundqvist 1953, 384).

Örebro

Örebro i Närke ligger på Närke-slätten där Svartån rinner ut i Hjälmaran. Örebroåsen intill lär ha utgjort en del i det kommunikationssystem, som i äldre tid förband västra mälardalen och södra Bergslagen med Öster- och Västergötland. Örebro finns omnämnt vid 1100-talets slut men kan anses ha varit centralort från ca 1260, då kungliga brev utfärdades där (Redin 1978, 6-8). Örebros tillkomst är något ovanlig genom den medvetna styrningen av stadsplan och stadsadministration. Staden hade en betydelsefull roll i järnexporten från Bergslagen, och malmbrytningen var en viktig faktor för stadens uppkomst. En tysk köpmannakoloni var betydande vid stadens grundande, vilket kan förklara att stadsplanen utformades med Lübeck som förebild. Även kungamakten var aktiv vid grundandet och eventuellt var folkungaätten ägare till marken som staden uppfördes på. Ett kungligt fäste uppfördes på en ö i Svartån, intill stadens centrum (Redin 1978, 35f). Borgen byggdes på 1300-talet, eventuellt runt ett kärtorn från 1200-talet, och troligtvis föregången av en kungsgård. En stadskyrka

Örebro 1331

(Nikolaikyrkan) började byggas ca 1275 (Redin 1978, 12, 29). Ett stadssigill känt från 1331 har på stilistiska grunder hävdats vara från 1200-talet. Stadens privilegier finns bevarade först från 1446, då de tidigare privilegierna bekräftades (Redin 1978, 8).

Nyköping

Nyköping ligger i Södermanland, i en vik där Nyköpingsån rinner ut i Östersjön. Staden anses ha föregåtts av en kultplats och/eller en marknadsplats en bit längre uppför Nyköpingsån. Eventuellt skulle en medveten flyttning av bebyggelsen till Nyköpings nuvarande plats ägt rum i samband med landhöjningen (Broberg 1979, 53). Staden hörde till det medeltida Strängnäs stift och låg i Södermanlands lagsaga.

Nyköping omtalas första gången 1250 när änkedrottning Katarina testamenterade det hon ägde av Nyköping till Gudhems kloster. Tre år senare bytte Birger Jarl till sig egendom i Nyköping av klostret. Bjärköarätten, den äldsta stadslagen, anses ha varit i bruk i Nyköping tills Magnus Erikssons stadslag infördes vid mitten av 1300-talet. Under 1200-talets slut och under 1300-talet var Nyköping en av landets viktigaste östersjöhamnar. Handeln med omlandets produkter, spannmål, animalieprodukter och fiske, var avgörande för stadens uppkomst. Eventuellt bröts redan tidigt järn, koppar och silver i området (Broberg 1979, 6-8).

Vid 1200-talets mitt uppfördes Nikolai kyrka och 1280 omtalas All Helgona kyrka. Dessa två fungerade som stadskyrka i stadens västra respektive östra delar. 1280 grundlades ett franciskanerkloster. Ett Vårfrugille omtalas 1318. Mynt från ca 1230 och från 1200-talets mitt har hittats och tolkats som att mynt präglats redan i början av 1200-talet (Broberg 10-14). Nyköpingshus anses vara anlagt av Birger Jarl. Borgen var administrativt centrum för Södermanland och ett av landets viktigaste fästen under medeltiden (Broberg 1979, 8). Den omtalas första gången 1266 då Magnus Ladulås blev "hertig över Södermanland och Nyköpings hus" enligt Erikskrönikan, och bör alltså vara uppförd före detta år (Broberg 1979, 39). Hertig Erik Magnusson innehade borgen från 1302 till riksdelningen 1310 då den tillföll kung Birger Magnusson (Fritz 1973, 21). Kung Birger lät fängsla sina bröder Erik och Valdemar i borgen 1317, och 1318 raserades den. Den återuppbyggdes i slutet av 1300-talet (Broberg 1979, 39f).

Skara

Skara ligger i Västergötland, ca 15 km sydost om Väneren. Staden var centrum i det medeltida Skarastiftet, som omfattade rikets västligaste delar (Västergötland, Dalsland och Värmland) och var vid medeltidens slut rikets största stift vad gäller antalet kyrksocknar (Klackenberg 1992, 51). Skara ligger på gränsen mellan två bygder -Kinnekulle och Falbygden. Området var förr viktigt ur kommunikationssynpunkt och gränsläget bidrog till dess funktion som mötesplats för de omkringliggande bygderna, vilket gynnade framväxten av en centralort. Orten fick tidigt betydelse som kult- och tingsplats och knöts även tidigt till den kyrkliga makten. Skara var en av anhalterna på den nyvalde kungens Eriksgata, och staden var också viktig som vallfartsort och marknadsplats.

Den medeltida staden dominerades troligen av de kyrkliga institutionerna, och på 1200-talet fanns både domkyrka (S:t Maria), tre andra kyrkor (varav S:t Per verkar ha varit den största), ett dominikaner- och ett franciskanerkonvent, samt ett hospital. En stor grupp borgare, handelsmän och hantverkare, försåg kyrka och kung med varor, tjänster och skatteintäkter. Ett gille finns omtalat redan i senare delen av 1100-talet, och "torg med bodar" 1262. Även kungamakten fanns representerad med borg och fogde. Borgen, Gälakvist, finns omnämnd från 1272. Borgen var oerhört viktig för stadens försvar, då ingen stadsmur fanns och läget, i det dåtida gränslandskapet mot Danmark, gjorde staden mycket utsatt i krigstid. Flera stora bränder finns belagda, varav de flesta i samband med krigsföretag. I Magnus Ladulås' testamente nämns "advocatus" och "dominus" (fogde och rådman?) i Skara. Stadens sigill finns bevarat från 1301, samma år som borgmästare och råd finns omnämnda (Stigsjö 1980, 6-17).

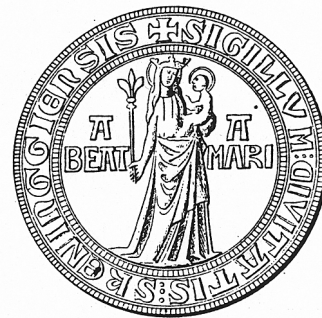
Jönköping

Jönköping är beläget vid Vätterns södra ände, i Småland på gränsen till Västergötland. Staden ingick i det vidsträckta Linköpingsstiftet som under medeltiden omfattade Östergötland, Öland, Gotland, och Småland utom Varend (Klackenberg 1992, 78). Platsen var tidigt betydelsefull som tingsställe. Flera vägar möttes där, och staden fick tidigt betydelse som handelsstad. Den fick sitt namn efter vattendraget Junabäck (Björkman 1917, 75f). Jönköping var en knutpunkt i det framväxande kungaväldet under 1200-talet, och en av svenska kronans sydligaste utposter med egen myntning (Klackenberg 1992, 79 o 99). Ett franciskanerkloster anlades 1283 (Björkman 1917, 123). Ett slott fanns redan 1278, då Magnus Ladulås undertecknade ett brev "på Jönköpings fäste (castro)" (Areslätt 1984, 22f). Nära Jönköping låg också det viktiga Näs slott på Visingsö i Vättern. Såväl kung Valdemar som kung Birger och hans bröder vistades på Visingsö, och Magnus Ladulås avled där 1290 (Björkman 1917, 77-82).

Stadens äldsta privilegier utfärdades av Magnus Ladulås 1284 och gav den rätt att hålla marknader med kungligt beskydd två gånger om året, i samband med S. Antonius (17 jan.) och med S. Franciscus' (4 okt.) fester. Samma år befallde kungen att handel enbart fick bedrivas i staden och inte på landsbygden. 1288 tilläts staden välja 12 rådmän för stadens styre. Dessutom befallde kungen att de omgivande byarna skulle ställas till stadens förfogande som betesmarker, och att en växlare måste övervaka all handel i staden. Dessutom bekräftas invånarnas rätt att använda sig av vissa "gamla" privilegier. Redan 1284 måste staden alltså varit betydelsefull. Åtminstone 1338 handlade Jönköpingsborna självständigt med utlandet via hamnarna i Lödöse och Söderköping (Björkman 1917, 84-89).

Skänninge

Skänninge ligger mitt emellan Vättern och Linköping i Östergötlands inland. Staden ingick under medeltiden i Linköpings stift (Klackenberg 1992, 78). Området var Östergötlands främsta jordbruksbygd från vikingatid och framåt, och var knutpunkt för handeln och för flera viktiga vägar under medeltiden. Den viktigaste av vägarna var riksvägen, "Erikskatan" (Hasselmo 1983, 6-8). Erikskatan mötte vid Skänninge med östra och västra Holavedsvägarna, och Skenaån som eventuellt under tidig medeltid var vattenrikare än idag, och var farbar nedåt Roxen (Hasselmo 1983, 53). Skänninge omtalas första gången 1178 och två kyrkor fanns redan på 1100-talet, men först under första delen av 1200-talet var den en stad. Vid 1200-talets slut fanns tre kyrkor, två kloster och ett mynthus i staden, samt ett hospital strax utanför. Flera gillen är kända på 1300-talet. Skännings "storhetstid" var framför allt under senare delen av 1200- och under 1300-talet. På grund av sitt centrala läge blev den centrum för handeln på Östgötaslätten, och de tidigt anlagda kyrkorna och klostren tyder på att staden var ett betydelsefullt kyrkligt centrum. Flera viktiga kyrkliga och politiska möten förlades till staden, såsom det stora kyrkomötet 1248 (Hasselmo 1983, 8-15). Skänninge utvecklades parallellt med Söderköping fram till 1300-talet, och de två orterna samspelade ekonomiskt. Skänninge var en uppsamlingsplats för jordbruksprodukterna från det omgivande inlandet, och Söderköping blev en omlastningsplats för fjärrhandeln (Hasselmo 1983, 53).

Skänninge 1316

Söderköping 1293

Söderköping

Söderköping ligger i Östergötland, längst in i viken Slätbaken på ostkusten. Staden ingick under medeltiden i Linköpings stift (Klackenberg 1992, 78). Det första bevarade omnämmandet av Söderköping är från 1250, då kung Erik Erikssons änka, drottning Katarina, testamenterade Söderköping samt det hon ägde av Nyköping till sin syster Benedicta. Benedicta var gift med riddaren Svantepolk Knutsson. Ett franciskanerkloster finns omnämnt i staden 1270 men grundades eventuellt redan 1235 (Ljung 1949, 15-16). Ett brev från 1253 nämner S. Lars' församling i Söderköping (Ljung 1949, 25). Kung Valdemar befann sig i Söderköping 1270. Drottning Helvig, Magnus Ladulås maka, kröntes i Söderköping 1281, och 1302 kröntes Birger Magnusson och hans gemål där. Söderköping var en aktiv handelsstad, en av de kapitalstarkaste i riket, med en stor tysk befolkning. Stadens sigill finns bevarat från 1293 och 1298. 1285 omnämns myntet i Söderköping, men den första kände myntmästaren är

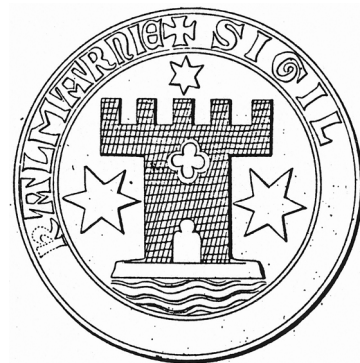
Johannes Henechini 1367 (Ljung 1949, 29-40). Söderköpings lättbevakade läge gjorde den till en idealisk hamn- och handelsstad. Marknaderna var säkert stora och välbesökta, och inkomstbringande för staden. Stora förtjänster gjordes även på tullen för de varor som passerade staden på väg till utlandet från jordbruksbygden i Östergötlands inland, vilket visas av Jönköpingsbornas klagomål över de dryga tullarna 1338 (Björkman 1917, 88f). Två byggnader bevakade inloppet till Söderköping. Gården Skällvik var en veritabel fästning, med borggård och ringmur. Den tillhörde troligtvis biskopen under 1200-talet men hade övergått i kungamaktens ägo senast 1305. Ett fäste av samma typ som de samtida byggnaderna i Kalmar och Stockholm byggdes under 1200-talet i närheten av Skällvik. Det kallades Ståkeborg och omtalades 1310 som Östergötlands främsta slott. Området tilldelades kung Birger vid riksdelen 1310 och var Birgers främsta residens. Ståkeborg försvarades som hans sista fäste 1318 och förstördes efter fallet (Schück 1959, 305ff).

4.4.2 Kalmar

Uppsatsens frågeställning vad gäller Kalmar är något annorlunda än för de andra orterna. Här är frågan framför allt vad i stadens traditioner, maktstruktur, symbolvärld, eller annat, som kan ha motiverat en myntprägling som uppenbarligen befann sig samtidigt både inom och utom ramarna för den i det övriga landet gällande. Därför kommer jag här att utöver en kortare sammanfattning av Kalmars historia fördjupa historiken något på vissa punkter.

Det historiska skeendet

Kalmar är beläget på Sveriges ostkust, i Småland, med Öland på andra sidan Kalmarsund. Staden ligger nära gränsen till Blekinge som under medeltiden tillhörde Danmark. Småland var på medeltiden inget enhetligt landskap utan flera "små land"; Finnveden, Njudung, Tjust, Möre (vid Kalmarsund) mfl. De ingick i Linköpings stift, utom Varend där Växjöstiftet i stället växte fram (Klackenberg 1992, 78). Kalmar kom att ingå i Linköpingsdekanatet från 1278 på Magnus Ladulås' befallning (DS 644). Kalmar utvecklades till stad under början av 1200-talet. Namnet var välkänt redan tidigare, men kan inte visas då ha syftat på en stad utan kanske främst på en del av den viktiga farleden. Historiska och arkeologiska källor visar att Kalmar blev en större handelsplats i början av 1200-talet, omtalad av bl.a. Snorre Sturlasson. Vid mitten av 1200-talet fanns en utvecklad handel med framför allt Lübeck, och troligtvis även en tysk köpmannabefolkning. Kalmar hade då också egen domstol och fogde. Den äldsta delen av Kalmar slott, kastalen, har daterats till ca 1200, utbyggd till borg i slutet av århundradet. 1230-40 anlades dominikanerkonventet, ett säkert tecken på en livligt trafikerad och tätbefolkad ort, då alla konventsgrundningar i Sverige under 1200-talet förlades till städer eller blivande städer.

Kalmar 1302

Kalmar har till sin utformning jämförts med danska städer från slutet på 1100-talet och början av 1200-talet, främst Köpenhamn, och med de tyska kolonialstäderna vid Östersjön. Dessa var ofta medvetet anlagda enligt ett visst mönster med torg, sockenkyrka och rådhus, och erhöll genast eller snart efter grundläggningen stadsprivilegier och stadsrätt. Stadsmuren anses ha blivit byggd under 1200-talets slut (Blomqvist 1979, 171-7).

En internationell handelsstad

Kalmar grundades i sundet med samma namn, runt en naturhamn. Kalmarsund var ännu under tidig medeltid en del av den viktigaste farleden i öst-västlig riktning för handel mellan de expanderande handelsstäderna i sydväst och råvarumarknaden i de ryska och baltiska områdena. Området runt Kalmarsund var dock även ekonomiskt intressant i sig. Som Kalmars främsta exportvara syns järnet. Inlandets myrsmalm omvandlades till järn, som att döma av järntillverkningsplatsernas läge verkar varit avsett direkt för export. De stora skogarna tillhandahöll tjära och trävirke. Boskapsuppfödning gav animalieprodukter, främst smör, som var mycket eftertraktade utomlands. På Öland fanns stora kalkbrott. Kombinationen av egen produktion, en fungerande hamn och ett ypperligt läge måste ha samverkat till stadens framväxt och till att befästa dess position som ledande handelsstad (Blomqvist 1979, 183-192).

Kalmar hade sålunda en särställning inom östersjöhandeln, vid sidan av städer som Visby och Riga. Från omkring 1250 finns en uppgift om att kalmarbor jämte gotlänningar var undantagna från en tull alla andra nordbor måste betala i Greifswald. De många tyskar som var bosatta i Kalmar behandlades vanligen som svenskar. I Greifswald betraktades de märkligt nog som rikstyskar, och betalade tull efter deras villkor. Det är dock svårt att säga om detta berodde på något verkligt förhållande i Kalmar självt, dvs om tyskarna i Kalmar betraktades som tyskar eller svenskar (Blomqvist 1979, 200f).

Det tyska inflytandets art och omfattning kan diskuteras. G. Sylvander går ända till att karaktärisera staden som "...en rent tysk stad på svensk jord (...) en uteslutande hansestad i [dess] strängaste självfiskhet" (Sylvander 1865, 36). En betydande tysk befolkning fanns dock i ett flertal andra handelsstäder utanför Tyskland under medeltiden, och deltog där aktivt i både ekonomiskt, politiskt och kulturellt liv, utan att dessa för den skull kan kallas rent tyska (se tex Örebro ovan). Den svenska statsmakten fanns hela tiden närvarande, och dess godkännande var avgörande för att de tyska köpmännen skulle kunna bosätta sig i staden. Ca 1250 skrev Birger Jarl ett avtal med Lübeck som befriade lübeckarna från tribut- och tullavgifter, en tullfrihet som 1261 utsträcktes till att omfatta även borgarna i Hamburg. I avtalet 1251 fastslogs uttryckligen att lübeckarna skulle "lyda vårt fäderneslands lagar" och "fullt ut kallas svenskar". Avtalet innebar naturligtvis ett privilegium för handelsmännen ifråga, men kan också ha varit avsett att förhindra uppkomsten av tyska rättssenkaver i Sverige. Kalmar som handelsort var dock troligen välvilligt inställd till handelsmännens ankomst och bosättning, och deras inflytande bör ha varit avgörande för handelsplatsens utveckling till stad (Blomqvist 1979, 203-9).

Kalmars hamn var inte bara genom sitt relativa djup väl lämpad för att ta emot den tidens moderna, djupgående skepp, utan var även rikets sydligaste, stora hamn. Dess betydelse för den internationella handeln kan bara ha ökat när rikets västra hamnar pantades bort i slutet av 1200-talet. Uppgifter om gillen i staden finns egentligen först från 14-1500-talet. Då omtalas sju stycken: S:ta Annas, Helga lekamens, S:t Kristoffers, S:t Laurentius, S:t Nikolaus, S:t Olofs och Vårfrugillet. Av dessa var S:t Kristoffers gille mest betydande. Ett Vårfrugille fanns redan i början av 1300-talet, men det är osäkert om det var samma som det senare gillet (Ferm 1987, 271).

Centralmaktens fäste?

Kalmar var en av svenska kronans sydligaste utposter, belägen nära den dåvarande gränsen mot Danmark. I närheten av staden finns tecken på att centralmakten redan före medeltiden varit representerad i området genom en husaby. I närheten av staden ligger även en Tingby. Kyrkan, dvs Linköpingsbiskopen, hade under tidig medeltid stora godsintehav i Ljungby nära Kalmar. Dessa tre faktorer visar att ett äldre centrum för kyrklig och politisk makt troligtvis fanns i området och föregick stadens uppkomst (Blomqvist 1979, 193-195). I själva staden är det första tecknet på centralmaktens närvaro den kastal som byggdes omkring 1200. Kastalen kunde användas tex för att hysa en garnison, förvara tullintäkter och liknande, och uppfördes på en plats med full kontroll över hamnen och sundet (Blomqvist 1979, 203).

Kastalen byggdes under slutet av århundradet ut till borg, Kalmar Slott, som var mycket modern för sin tid och mycket omsorgsfullt planerad och byggd. Den anses vara byggd under 1200-talets sista årtionden, med den tidigare kastalen infogad i anläggningen (Blomqvist 1979, 171-177). Borgen hade fyra runda torn, vilket var en nyhet i Sverige, och anses ha sin förebild i Rhenlandet (Fritz 1972, 41f). Det finns en gammal uppgift om ett slott, "bygd af een Konungh som kallas S.Erich" (Wilstadius 1940, 68), vilket har använts för att bevisa att Kalmar uppfördes av folkungarna och slottet av Erik den Helige ca 1150 (Sylvander 1864, 3). Utgrävningar av 'S:t Eriks skans' på 1930-talet visade dock att det rörde sig om en rest från vasatidens försvarsanläggning, anlagd ca 1560 (Selling 1984, 24).

Kalmar Slott från 1200-talet var alltså det enda slottet i Kalmar. Det kom att ingå i det nät av nya borgar som kungamakten förfogade över. Kalmar blev centrum i Kalmarfögderiet, som under 1300-talet omfattade de småländska kustlanden och under en period förvaltades tillsammans med Öland (Fritz 1973, 105). Borgen och borgfogden övertog troligtvis kastalens roll som tullstation, liksom den tidigare kungsgårdens uppgifter såsom insamlande av varor, skatter, böter och andra avgifter. Kungen bodde vid besök på borgen, som i Kalmars fall hade "ovanligt monumentala" bostadsutrymmen. När han inte var personligen närvarande förfogade han över borgarna och deras inkomster genom sin fogde. Fogden var kungens ställföreträdare i hans

frånvaro, och utförde olika uppdrag på kungens befallning. Exakt hur fogdens uppdrag och befogenheter såg ut vet man inte, men det är tydligt att han var helt underställd kungen och hans befallningar. I Kalmar nämns en "kungens fogde" 1288 och Karl Tydiske som "vår fogde" av Birger Magnusson 1308 (Fritz 1972, 42-72).

Just i Kalmar finns det dock tecken på att situationen var något ovanlig, inte minst det material som är ett av ämnena för denna uppsats, och som utgör mer än en antydning om att en extraordinär situation rådde där; nämligen E-brakteaterna. Här följer ett försök att bringa reda i de antydningar som finns i materialet.

Fogdar och lagmän

Den förste som omtalas som fogde i Kalmar är Magnus Bengtsson i brevet till Lübeck av 1255/61 -det är dessutom det första belägget överhuvudtaget för en svensk stadsfogde. Magnus Bengtsson var även östgöotalagman (till 1263) och tillhörde det som kallas folkungaättens lagmansgren. Han var alltså nära släkt med den regerande kungafamiljen (Blomqvist 1979, 204). Birgitta Fritz konstaterar att hans "fogdeuppdrag utan tvivel gällde mer än att vara stadsfogde" (Fritz 1973, 105), men motiverar inte denna åsikt eller utvecklar den vidare. Betydligt mer värtalig är Sylvander, som tar Magnus Bengtssons fogdetitel till bevis för att hela Småland tillhörde "folkungarnas östgötarike" år 1196, samt att folkungarna byggt borgen i Kalmar senast år 1170 och därifrån kristnat inhemska och från Baltikum invandrade hedningar med svärdet i hand (Sylvander 1864, 1-2). En mer saklig redogörelse ger Blomqvist. Han konstaterar att de första beläggen på kungligt herravälde över Kalmar är från 1278. I det aktuella fallet (Magnus Ladulås' överlåtelse av patronatsrätten vid Bykyrkan till dekanen i Linköping, DS 644) är det dock oklart hur kungen kommit i besittning av den rättighet som omtalas. Ett brev från 1288 talar om kung Magnus eller dennes arvingars fogde i Kalmar, och distinktionen mellan "efterträdare" och "arvingar" får författaren att föreslå att staden skulle kunna höra till folkungaättens familjeegendom snarare än till kronan.

Magnus Bengtsson förfogade över fast egendom inne i staden, osäkert om som privatperson eller som utövare av någon politisk myndighet. Magnus efterträddes som lagman av sin son, Bengt Magnusson, som var lagman under Magnus Ladulås' regering. Det har antagits att han även var fogde i Kalmar. Bengt var mycket inflytelserik i hela lagsagan, kanske mer än vad lagmansämbetet kunde motivera. År 1280 förlänade han gods ur kungs- och häradsallmänning i Ydre till en Nils Sigridsson, utan att nämna något om kungligt uppdrag eller tillstånd. År 1292 beviljade han skattefrihet för ett antal gods i östra Småland. I brevet tog han ägarinnan under sitt "särskilda beskydd och fritog av särskild nåd hennes ingiftesgods från all kunglig rätt med de uppräknade undantagen gengärdslösen, mordgäld och ledungslame. Överhuvudtaget synes ingenting utom brevutfärdarens titel skilja urkunden från ett privilegium utfärdat av en landsherre. Brevet är således på det hela taget uppsatt likadant som hertigarna Eriks och Valdemars privilegium för Kalmar kloster 1307" (Blomqvist 1979, 207). Blomqvist drar slutsatsen att Bengt Magnusson personligen förfogade över kronans rätt i dessa områden. I Östgöotalagen, som antas vara nedtecknad under den tid Bengt var lagman, jämställs lagmannens domsrätt med kungens på flera områden, enligt Blomqvist på "ett för landskapslagarna unikt sätt" (Blomqvist 1979, 207). Beläggen för Bengts särställning hör dock framför allt hemma i Småland och på Öland, vilket kan hänga samman med att folkungaättens lagmansgren hade sina största godscomplex i området söder om det egentliga Östergötland. Hur förhöll sig då dessa mäktiga stormän till centralmakten? Stormän, och kungasläktingar, kunde ju under denna tid lika väl befinna sig vid kungens sida, som i spetsen för upproren mot honom.

Blomqvist pekar på att lagmännens styrkeposition inte har använts i motsättning till kronan. Kungamaktens förtroende verkar varit stort för dem, då den gett dem den med kungen jämställda domsrätten i ÖgL, och då Bengt troligtvis intagit en framträdande plats i Birger Magnussons förmyndarregering. Kanske har kronans svårigheter att utöva direkt kontroll i det avlägsna Småland motiverat någon slags förläning eller överlåtelse av kronans rätt till en lokal storman, med bättre möjligheter att tillvara den. En allmän jämförelse kan göras med maktfördelningen mellan kung och jarl, även om fördelningen mellan kronan och östgöotalagmännen i så fall måste varit mer tillfällig eller begränsad eftersom den inte nämns i samtidens dokument. Vare sig östgöotalagmännen utövade makt i eget eller kronans namn, bidrog de genom sin verksamhet till den nya centralmaktens framväxt (Blomqvist 1979, 203-208).

Om östgöotalagmännen har Sylvander en uppgift som kan vara intressant i sammanhanget. Han hävdar att före fogdestyret, blev lagmännen också hövdingar över de nya borgarna, eftersom landskapets förvaltning var tinget, och lagmannen var tingets främste. Först med fogdesystemets inträde 1285 skulle den lagskipande makten skiljas från befattningen som styresmän över slottet. Kalmar var en del av Linköpings stift och av Östergötland och lydde alltså under östgöotalagmännen, varav den förste var Måns Benktson (Magnus Benedictson) Minnesköld av Bjälbo. Sylvander anser att staden därför lydde under Östergötlands *jarladöme* (Sylvander 1864, 280f). Om detta jarladöme säger han: "...den myndiga och ättstora folkunga-släkten...innehade jarldömet i ärftlig besittning från far och farbröder till äldsta sonen och dess bröder, hvilket bevisar en inom folkungaätten gammal arfsrätt till Östgötarike. Folkungarne ha på grund af dylikt rättsförhållande utgjort en gren af den gamla Östgöta konungastammen", med noten: "De kalla sig sjelfva 'Dux Ostrogothie', delande enligt en inom släkten gällande arfsedd, som sannolikt grundar sig på gammal Östgötisk rättsed, höfdingedömet och lagmansdömet mellan sig efter äldrens förstfödsrätt såsom det visar sig af den ordningsföljd, hvori de i dessa värdigheter efterträda hvarandra" (Sylvander 1864, 1). Denna uppgift om ett östgötskt jarladöme står ensam i litteraturen, och Sylvander motiverar inte vad han bygger sina uppgifter på. Vidare har denne författare inte visat sig vara den allra mest vederhäftige vad gäller Kalmars äldsta tider. Jag har dock ansett det motiverat att redogöra för en uppgift, som ger en annan vinkling på vad östgöotalagmännens stora makt kan ha grundats på.

Det som kan slås fast här är att östgöotalagmännen hade en speciell ställning i lagsagens smålandsdel med det kustland där Kalmar ligger. Denna ställning baserades på deras position som lagmän och de ytterligare befogenheter kronan gav dem, men också på vidsträckta godsinnnehav i området.

Sveajarlens stad?

Även sveajarlens roll i Kalmar är av intresse (om jarladömet, se 3.1.1). Jarladömet var ju vakant efter hertig Erik Birgerssons död 1276, och det antas att Bengt Birgersson i praktiken efterträtt honom. Denna funktion skulle han ha haft fram till sin död, eftersom den nye hertigen, Erik Magnusson, var för ung. Jarladömet, har Birgitta Fritz på ett trovärdigt sätt kunnat visa, omfattade bl.a. Södermanland med Nyköpingshus, samt andra gods, spridda över landet. Birger Jarl hade i viss mån initierat en tronföljsordning, där den äldste sonen blev kung, och den näst äldste blev sveahertig. År 1255 hade han också delat upp landet i furstendömen mellan sina söner (DS 429).

Vad denna uppdelning innebar, eller om det var land eller rättigheter som fördelades, sägs inte i dokumentet. Den enda uppgift jag kunnat hitta om delningen säger att "Valdemar blev konung, Magnus hertig över Södermanland, Bengt...hertig i Finland samt Erik hertig i Småland" (Fryxell 1823-79, 52), men inte vad uppgiften baseras på. I Erikskrönikan, som Fryxell kan antas ha använt som källa, står endast att "Magnus och Erik, de andra båda, fingo ävenledes land att råda" (EK, s.13). Inga landområden nämns vid namn. Efter Birgers död säger krönikan att "Hertig Magnus fick i sin hand Nyköping hus med Södermanland. Junker Erik fick ock sin lott, fädernet först, så län och slott" (EK, s21). Att Magnus' område denna gång nämns vid namn, kan tolkas som att det var ett annat än det han först fick. Eriks område nämns inte heller denna gång vid namn, kanske för att hans "län" inte hade någon djupare innebörd än att vara just detta, medan Nyköpings hus var synonymt med en viss position och vissa rättigheter. Det "fäderne" som Erik tilldelades bör ha legat i Östergötland, familjens ursprungsort. Ett län i anslutning till detta är naturligtvis tänkbart, och då ligger Småland nära till hands. Andra källor talar om Eriks tillmål "allsingenting", eftersom han ingenting ägde (Rosén 1953, 305). Erikskrönikan nämner dock både Eriks län och hans öknamn (EK, s.21). Ingenting säger varför detta öknamn skulle syfta på hans egendomar (eller frånvaron av dylika). Öknamnet kan lika väl syfta på t ex hans personlighet eller hans fysionomi, i likhet med Magnus' tillmål "kittelbotaren". Erik Birgersson kan alltså antas ha varit innehavare av någon förläning i form av land eller inkomster. Det kan ändå inte anses styrkt att han innehade just Småland, varken som sveahertig eller tidigare.

Bengt Birgersson hade en viss anknytning till Kalmar genom sin ställning som biskop i Linköping, men inget annat innehav kan styrkas (se dock vidare under *kyrkan* nedan). De senare hertigarna, Erik och Valdemar, hade herraväldet över borgen från 1306, och 1315 reserverades det för hertig Erik (Fritz 1973, 90). Under inbördeskriget omorganiserade denne sin krigshär i staden där han fick förstärkning från borgen och från inskeppade tyskar (Blomqvist 1979, 277). Detta kan dock inte visas hänga samman med hans ställning som sveahertig. Magnus Ladulås firade 1276 sitt bröllop med Helvig av Holstein i Kalmar under en period, när hans kungatitel ännu inte var helt oomstridd och han kan ha betraktats som sveahertig. Bröllopet firades dock i samband med förberedelserna för ett anfall på Danmark (Blomqvist 1979, 227) och händelsen visar väl mest på Kalmars roll som gränsfäste.

En tanke är dock, att hertigens traditionella roll som ledungens ledare skulle kunna innebära överhöghet över en stad som Kalmar, med sin anknytning till både havets och krigets områden. Kalmars tydliga karaktär av sjöfararstad och tillika viktigt gränsfäste, kan väl sägas sammanfalla med jarlens forna roll.

Borgarnas stad?

De nya städerna som växte fram under 1200-talets slut, hade ett borgerskap som bestod av hantverkare och köpmän. Deras styrelse var rådet, som skötte stadens politiska och rättsliga angelägenheter. Staden hade sin egen stadsrätt, som skilde den från det omkringliggande landet vilket lydde under landslagen. Kalmar hade troligen någon slags stadsförfattning ca 1260, då orten dels verkar ha varit formellt skild från landsbygden och dels betecknades med termer som betydde stad åtminstone på kontinenten. I ett brev från 1293 nämns att ett avtal har ingåtts mellan "Kalmars borgare" och linköpingsbiskopen. Ett annat brev omtalar att "byamän" från Kalmar närvarat vid bestyrkandet av ett godsköp. Något slags folkförsamling eller råd kan anas i dessa borgares närvaro vid viktiga transaktioner. Ett egentligt råd, i betydelsen styrelse över borgerskapet, framträder dock först 1312, och det är osäkert när övergången från "folkförsamling" till "styrelse" skett. Någon klar bild av på vilka områden och i vilken grad rådet, och därmed staden, var självständigt, får man dock inte genom de fåtaliga källuppgifter som finns. Även om staden redan tidigt verkar ha varit influerad av den kontinentala utvecklingen, kan man inte sluta sig till att Kalmar varit någon föregångsstad vid införandet av stadsförfattningar i riket (Blomqvist 1979, 218-224).

Stadens invånare verkar ha varit uppdelad i olika grupper eller klasser, där hantverkare och de lägre skikten var svenskar, och det förmögna borgerskapet till övervägande delen bestod av tyskar. En svensk borgare kan säkert nämnas först på 1350-talet. Som motvikt till den tyska dominansen fanns dock även en grupp svenskar i toppen av den sociala skalan, nämligen de som var i kronans och i kyrkans tjänst. Flera av dessa var både lärda och av hög börd, vilket gör att Kalmar trots sitt starka, tyska borgarskap knappast kan anses ha varit socialt eller kulturellt dominerat av tyskar (Blomqvist 1979, 258-260).

Kyrkan

Den medeltida kyrkan var, vid sidan av kultens utövande, engagerad i en mängd "världsliga" aktiviteter. Kyrkan var aktiv inom undervisning, forskning, konst och sjukvård, och spelade en viktig roll i affärslivet, politiken och den samhälleliga förvaltningen. Genom sitt ursprung på den ekonomiskt mer utvecklade kontinenten, kom den att medverka till den stora samhällsomvandlingen under denna tid. I Kalmar var de största kyrkliga inrättningarna Bykyrkan (stadskyrkan), klostren samt, från första delen av 1300-talet, Helgeandshuset. Inkomsterna kom främst från jordegendomar, från tionde, och från privata donatorer.

Kalmars stadskyrka var under den tidiga medeltiden inte särskilt framstående i linköpingsstiftet, och hade ungefär samma status som vilken sockenkyrka som helst. Den stod Kalmars borgare nära, och det faktum att de äldsta kända kyrkoherdarna (från slutet av 1300-talet) bar tyska namn, skulle kunna tyda på att borgerskapet hade ett visst inflytande över tillsättandet av sockenpräst. Stadskyrkan i sig var vigd åt Nikolaus av Myra, sjöfolkets och köpmännens beskyddare. Även där kan alltså köpmannabefolkningens inflytande spåras. I staden fanns inga andra församlingskyrkor, men till klostren hörde Jungfru Maria

kyrka och S:t Nicolai. Eventuellt fanns också ett kungligt kapell i borgen på 1300-talet. S:t Gertruds kyrka omtalades 1444. Den låg utanför murarna, och utgjorde möjligen en speciell landsförsamling. Det har föreslagits att den skulle vara ortens äldsta kyrka, men det finns inte tillräckligt källmaterial för att kunna styrka detta. År 1299 anlades ett dominikanskt systrakloster utanför staden, med en kyrka tillägnad Johannes döparen (Blomqvist 1979, 233-245).

I samband med Bykyrkan finns några ytterligare upplysningar. I den ovan nämnda överlåtelsen 1278 (DS 644) överlämnade Magnus Ladulås sin rätt att bl.a. utse kyrkoherde i Kalmar. Troligtvis användes denna överlåtelse tillsammans med en liknande överlåtelse kungen gjort av sin patronatsrätt i Västervik och ett donerat gods, för att inrätta just det dekanat som rättigheten överläts till. Avsikten skulle vara att skapa en högre prästtjänst, som kunde innehas av kungens kansler. Den förste dekanen var Brynolf Algotsson, som omedelbart tillträdde sin tjänst. Fram till 1300-talets mitt, kom linköpingsdekanen och kungens kansler flera gånger att vara samma person. Patronatsrätten behölls på så sätt inom rikets styrande krets. Inget närmare samband mellan kyrkoherden i Kalmar och domkapitlet i Linköping kan dock påvisas före 1400-talet (Blomqvist 1979, 236). Uppgiften är av intresse här, eftersom enligt vissa källor kungens broder Bengt utnämns till kansler 1277 (Kyhlberg 1984, 139). Det är svårt att dra någon slutsats av dessa till synes motstridiga fakta, men man kan väl i alla fall konstatera att makten över kyrkan i Kalmar användes av Magnus Ladulås i hans egna syften även i det han avhändade sig den, och att denna makt kanske inte heller i verkligheten kom utom räckhåll för honom.

En internationell mötesplats

Vid några tillfällen under 1200-talet blev Kalmar spelplatsen för stora politiska händelser.

År 1266 vistades kardinalen Guido i staden, där han sammanträffade med svenska stormän, däribland Birger Jarl och hans fyra söner, samt flera svenska biskopar. Avsikten med mötet var troligtvis bland annat att försäkra sig om svenskarnas stöd vid en eventuell konflikt mellan kyrkan och Danmarks kung. Mötet hade ingen större påverkan på staden som sådan, men visar dels att staden tillmättes en viss betydelse och kunde hysa de flera hundra personer det handlade om, och dels omigen på rollen som gränsfäste mot Danmark.

Magnus Ladulås' bröllop 1276 har berörts ovan. Att bröllopet firades i just Kalmar kan anses bero på en kombination av det faktum att det bruden, Helvig av Holstein, anlände direkt dit från sitt hemland, och att ett fälttåg mot Danmark inleddes genast efter festligheterna.

Den kanske viktigaste händelsen var fredsmötet 1285. Då möttes representanter för ett flertal tyska handelsstäder, Danmark och Norge under Magnus Ladulås' överinseende för att enas efter en lång handelsblockad, riktad mot Norge. Magnus var utsedd till skiljedomare i det fall parterna inte kunde enas. Så skedde också, och skiljedomens beskrivs som mycket ofördelaktig för Norge.

Alla dessa sammankomster hade dock det gemensamt att de inte hade med Kalmar i sig att göra, utan att staden valts till mötesplats har antagligen berott på dess läge och kommunikationer. Först när borgen var färdigbyggd i slutet av 1200-talet fick staden en större roll i inrikespolitiken (Blomqvist 1979, 272-277).

Mynttorten Kalmar

1302 omtalas för första gången en monetarius, myntmästare, i Kalmar. Det är oviss vad titeln innebar mer exakt 1302, men under senmedeltiden var myntmästarna arrendatorer av myntningsverksamheten, ställda under kungens jurisdiktion. Ett moneta, mynthus, nämns först 1350 (Blomqvist 1979, 232). År 1361 pantsattes Kalmar fögderi till Henrik av Rendsborg, med "all kunglig rätt och därtill myntet, som alltså inte utan vidare ingick i den" (Fritz 1973, 93). Kalmars mynt har omtalats under slutet av 1200-talet; vid skiljedomens i Kalmar 1285 skall bötessumman ha dömts att utgå i "Kalmarske mark" (Sylvander 1865, 180) eller "argentum Kalmaricum". Tunberg tolkar "argentum Kalmaricum" inte som kalmarpräglad mynt utan som silver från kalmartrakten. Han jämför med uttrycket "Kalmar-järn" för det järn som utvanns i området och exporterades från Kalmar (Tunberg 1922, 47). Sylvander drar istället slutsatsen att staden hade ett eget myntverk, med egen mynträtt som givits till den i samband med stadsrättigheterna runt 1250, medan de städer som fått sina stadsprivilegier senare inte skulle fått egna myntningsprivilegier eftersom kungen då förbehållit sig denna nytthet (Sylvander 1865, 175-180).

De mynt, som säkert präglats i Kalmar, är örtugar slagna för Albrekt av Mecklenburg på 1370-talet. De är försedda med ett krönt E och omskrift. Bengt Hemmingsson har därutöver velat hänföra ytterligare tre, äldre, grupper med E (LL XXVIII:1, LL XXX:1, LL XXXIII:4) till Kalmar (Hemmingsson 1979, 57). En grupp mynt, som i äldre litteratur ansetts vara från Kalmar, har i senare numismatisk forskning kunnat visas vara gotländska (Persson 1932, 219-224).

5. ANALYS

5.1 Skattfynden

Tellus (SHM dnr 5245/72)

Fyndet kommer från Skara i Västergötland och består av enbart götalandsbrakteater, tillsammans 17 ex. Av dessa finns grupperna GMUP (5 st), GMUS (8 st), GMVS (2 st) och GEUS (2 st) representerade (tab.A). Gruppen GMUS är den största och utgör 47% av fyndet. Grupperna GMVS och GEUS, som är de två största grupperna totalt sett, utgör av detta fynd endast 12% vardera (tab B). Den näst minsta av götalandsgrupperna, GMVP, som utgör 9% av den totala fyndmassan, saknas helt i fyndet. Den ovanligaste götalandsgruppen, GMUP, som endast utgör 2% av totalen, utgör däremot 29% av fyndet (tab B).

En jämförelse med lösfynden i Västergötland visar en helt annan bild. Där är gruppen GMUS den minsta av de representerade grupperna, och gruppen GMUP som var överraskande stor i skattfyndet, är inte överhuvudtaget funnen i landskapet. Att utvidga

jämförelsen till de landskap, Värmland och Dalsland, som kan antas ha tillhört Skaras influensområde, förändrar inte bilden (tab G). Den överensstämmelse som finns mellan fyndkategorierna ligger i att inte heller lösfynd av svealandsbrakteater gjorts i Västergötland, Värmland eller Dalsland. I övrigt finns alltså ingen samstämmighet mellan de bilder de olika fyndtyperna visar.

Geta

Som redovisats ovan under 4.1, försvann minst 140 ex ur detta fynd mellan fyndåret 1880 och år 1930, då fyndet katalogiserades. Hur stort fyndet var från början och vilka typer som ingick är därför svårt att veta. Av de kvarvarande mynten tillhör 682 ex någon av de grupper som behandlas i denna undersökning, och de andra en tidigare grupp. Frågan är om alla de 140 ex som saknas tillhörde samma grupp eller om urvalet varit slumpmässigt. Gruppen GMUP saknas helt i detta stora fynd och gruppen SMUS är endast representerad med två exemplar. Dessa grupper är dock de mest sällsynta överhuvudtaget, och deras frånvaro i fyndet ger inte omedelbart anledning att tro att de blivit genomgående utplockade. Med viss försiktighet kan detta fynd användas för att skapa en uppfattning om proportionerna mellan de olika grupperna. Vissa avvikelser finns, men i stort följer fyndet de tendenser som kan ses i den totala fyndmassan vad gäller storleksordningen och proportionerna grupperna emellan. Fördelningen mellan svealands- och götlandsbrakteater med M är 222-342 (39%-61%), eller, om man räknar in götlandsbrakteaterna med E, 222-460 (33%-67%) (tab A). Eftersom svealandsmynten är dubbelt så stora som götlandsmynten, är de två kategorierna viktligt lika stora i fyndet. Av de representerade grupperna är GMVS den största (28% av fyndet), följd av GMUS (18% av fyndet) och GEUS (17% av fyndet). Gruppen GMVP är markant mindre (4% av fyndet) och GMUP saknas alltså helt. Av svealandsvikt är grupperna SMVS (13%), SMVP (11%) och SMUP (9% av fyndet) tämligen jämnstora, medan gruppen SMUS (2 ex) inte utgör ens en procent av fyndet (tab B).

En jämförelse med de fåtaliga åländska lösfynden, visar en viss överensstämmelse mellan de båda fyndkategorierna såtillvida att den vanligast förekommande svealandsbrakteaten i de åländska lösfynden, SMVS, också är den vanligaste svealandsbrakteaten i Getafyndet. Likaså är den vanligaste götlandsbrakteaten i lösfynden, GMVS, den vanligaste i Getafyndet. Det låga antalet lösfynd tillåter dock inte att några övriga slutsatser dras.

"Lilla" Lagmansberga (SHM 5 636)

43 mynt återstår av de ursprungliga 54 i detta fynd. Av brakteaterna med M är fördelningen 23% svealandsbrakteater och 77% götlandsbrakteater. Medtages E-brakteaterna, är fördelningen 17 % svealandsbrakteater och 83% götlandsbrakteater (tab A). Den helt dominerande gruppen är GMVS (42% av fyndet), följd av GEUS (30% av fyndet). Gruppen GMUS är markant mindre (11% av fyndet), och grupperna GMUP och GMVP är inte representerade i fyndet. Bland brakteaterna av svealandsvikt är gruppen SMVS den största (12% av fyndet). Gruppen SMUS representerar 5% av fyndet. Grupperna SMUP och SMVP är inte representerade (tab B). Iögonenfallande är främst frånvaron av pärlringar i fyndet. Även mellan unciala och versala grupper finns en snedfördelning, om än inte lika tydlig; de versala dominerar i båda viktclasserna (E- brakteaterna ej inräknade). Lagmansberga ligger nära Skänninge i Östergötland, varför detta fynd (och det "stora" Lagmansbergafyndet från året innan) fick Hildebrand att kalla alla de här behandlade grupperna för "K. Magnus ladulås' Skeninge-brakteater" (Hildebrand 1887, 51).

Vid en jämförelse med lösfynden, ser man att inga lösfynd gjorts av svealandsbrakteater i landskapet. Inga lösfynd har heller gjorts av gruppen GMUP. Läger man samman lösfynden från Östergötland med Småland, som tillhörde samma stift, förändras bilden såtillvida att ett fåtal fynd (5 ex) av svealandsbrakteater finns där, liksom 3 ex ur gruppen GMUP. Den helt dominerande gruppen i lösfynden blir då GEUS (54%). Gruppen GMVS är näst störst (16%). Brakteater med pärlring utgör i Smålands och Östergötlands lösfynd tillsammans 15%, eller 32% E-brakteaterna undantagna. Versal bokstav är marginellt mer förekommande (55%) än uncial bokstav, E-brakteaterna undantagna (tab G-I).

"Stora" Lagmansberga (SHM 5 379).

I detta fynd fanns 477 E-brakteater och 915 M-brakteater, alla götlandsbrakteater enligt Thordeman (Thordeman 1936, 69). I fyndmeddelandet från 1874 finns inte specificerat varken deras vikt (storlek) eller något om M-brakteaternas utformning vad gäller slät- eller pärlring. På fyndmeddelandet är de avritade som versala med en punkt under, samt med en kraftigt nedåt utsvängd vänsterstapel. Versalt M med punkt under finns med slät ring (jfr LL XVIII C 4c) medan varianterna med pärlring (LL XVIII C 6 var) har fler än en punkt om de har någon (Lagerqvist 1970, 72-73). Någon variant med den kraftigt nedåt utsvängda vänsterstapeln som avbildats har jag inte funnit, varken hos Lagerqvist (Lagerqvist 1970, 58-73) eller i Monica Golabiewskis kompletteringar (Golabiewski 1980, 147-150). Hildebrand omtalade 1887 vad han trodde vara Magnus Ladulås' brakteater med en bild över dessa. Under bilden anges att alla originalen tillhör Lagmansbergafyndet. De avbildade mynten är av alla de kategorier som använts här; GEUS, GMUP, GMUS, GMVP, GMVS. Såvitt kan bedömas från denna avbildning motsägs inte påståendet att alla mynten i det "stora" Lagmansbergafyndet var av götlandsvikt. De mer ovanligt utformade mynten, och därmed lätt urskiljbara även på teckningen, är götlandsbrakteater. Hildebrand anger brakteaternas vikt till 0,11 gr, vilket visar att det är götlandsbrakteater som avses (Hildebrand 1887, 51f). Något om proportionerna mellan de olika grupperna går inte att se då fyndet är splittrat. Även detta fynd kommer från Östergötland. För jämförelse med lösfynden, se ovan under "lilla" Lagmansberga.

Tystberga

Enligt Elias Brenner innehöll Tystbergafyndet brakteater av mycket rent silver, med bokstäverna E och M (Brenner 1731, 265), men han angav inte i hur stort antal. Brakteaterna går att spåra i hertig Karls räkenskaper från år 1600 till år 1611 där de omnämns som "Een säck mäd gammalt okunnigt mynt som är funned och optaget aff Jorden" (Hemmingsson 1994b, 206). I Henrik Schücks "Kgl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien" (band II), omtalas hur det äldsta inventariet (i V.H.A.A.)

över statens myntkabinett 1630 redovisas hur Gustav II Adolfs personliga myntsamling överlämnats till kronans kansli. Samlingen innehöll bl.a. "av äldsta svenska myntet...6 st. medh åtskilligt M" (enligt Schücks teckningar tre med uncialt M, en med punkt under uncialt M samt två med versalt M) (Schück 1933, 276-8). Dessa exemplar kan knappast antas motsvara den säck som omtalats tidigare. I inventariet 1693 nämns dock "En Ask medh en hoop smått mynt bestående af 960 stycken, mäst mzt Lit. M." som förvarades i "väggskåpet". Det är omöjligt att med säkerhet säga om det verkligen är Tystbergafyndet som avses, men Schück finner det troligt (Schück 1933, 334).

År 1804 nedtecknade J. Hallenberg en redogörelse för innehållet i Kgl. Myntkabinettet som han då övertog ansvaret för efter en tids försummelse (Hallenberg 1804, 3f). I denna inventering återfinns 172 brakteater med "munkstyls M" (uncialt) och 260 med "latinskt M" (versalt), sammanlagt 432 st. (Hallenberg 1804, 11). Dessa måste komma från Tystbergafyndet, som ju var det enda skatfynd av dessa brakteater som gjorts dittills. Möjligen kan något enstaka lösfynd ha smugit sig in bland dem. Den sammanlagda summan av 432 brakteater betyder att över halva fyndet alltså skulle ha försvunnit under 1700-talet, och däribland samtliga E-brakteater. I inventeringen finns visserligen poster som "50 Små Svenska Mynt", "923 Smått Svenskt Mynt i en sammetspung" (s. 9); "Åtskilliga slags små penningar och brakteater" (s. 29); "184 Obetydliga Mynt och Bracteater af åtskilliga slag, hvaraf en del äro ärnade att uppsmältas" (s. 130); "22 Små Bracteater tillagnade Sveriges äldste Konungar" samt "55 Äfven dylika små Bracteater..." (s. 133); etc. Många av dessa skulle naturligtvis kunna vara delar av Tystbergafyndet, som av olika anledningar hamnat tillsammans med andra mynt, men varför omnämns de då inte på samma sätt som de två stora posterna på s. 11?

Ett annat märkligt faktum är att Hallenberg uppenbarligen haft tillgång till C.R. Berchs "Beskrivning öfver Svenska Mynt och Skådepenningar", eftersom han refererar till den (bl a på sid 219) och använder dennes klassifikationer med hänvisning till sida och nummer. Även M- och E-brakteaterna finns med i Berchs verk (Berch 1773) och skulle kunna anges av Hallenberg på samma sätt, men så är inte fallet. Ingen särskild systematik verkar ha använts, eller har möjligen funnits men ändrats under arbetets gång. Anledningen till detta kan möjligen spåras i Hallenbergs beskrivning av inventeringsarbetet såsom utspjutt på 13 tillfällen under drygt tre månaders tid.

Vad gäller frånvaron av E-brakteater finns fyra möjligheter. Antingen har verkligen alla försvunnit; eller så har de förväxlats med de snarlika götalandsbrakteaterna med uncialt M och slät ring och utgör därför en del av posten "172 brakteater med munkstyls M"; eller så döljer de sig bakom någon av de övriga otydliga posterna (se exempel ovan); eller så misstog sig Brenner när han hävdade att fyndet innehöll E-brakteater. Eftersom Brenner avbildar E-brakteater i sitt verk (se nedan), förefaller det alternativet dock föga troligt. Att samtliga E-brakteater skulle försvunnit verkar lika otroligt. Vad gäller likheten mellan E och uncialt M, så finns en uppenbar risk för förväxling, men skillnaden finns dock där och torde varit än mer uppenbar för en betraktare år 1804, van vid handskrifter. Posten med "munkstyls M" på 172 ex förefaller också liten (40% av de 432 mynten) för att delas mellan E- och M-brakteater, även om det naturligtvis är möjligt. Det sannolikaste är dock att E-brakteaterna finns medtagna i inventeringen men inte kan urskiljas.

År 1804 skulle Tystbergafyndet alltså eventuellt ha reducerats till 432 ex. i myntkabinettet. Vilka typer kan Tystbergafyndet då tänkas ha innehållit? I första upplagan av Brenners "Thesaurus" från 1691 finns samtliga nio här berörda grupper upptagna, med några varianter (Brenner 1691, TAB II, TAB III). Även om möjligheten finns att även något lösfynd kommit till Brenners kännedom, baserades hans förteckning sannolikt på Tystbergafyndets innehåll. Det är alltså rimligt att anta att fyndet innehållit alla de nio grupperna, men i vilka proportioner är dock omöjligt att veta idag. Den enda övriga ledtråden som finns, Hallenbergs inventering, visar dock på en övervikt för versalt M, vilket överensstämmer med tendensen i såväl samlingarna i sig, som i materialet totalt.

5.2 Grupperna

E-brakteaterna används för jämförelser med M-brakteaterna i statistiken trots sin avvikande frågeställning. Med "samlingarna" avses endast de tre samlingar som ovan angetts som statistiskt användbara. Procenttalen är avrundade till närmaste hela enhet. Där lösfynden används för jämförelse, anges detta särskilt. Uppskattningen av hur vanligt förekommande de enskilda typerna är på samlarmarknaden är ungefärlig och baserar sig dels på en genomgång av auktionskataloger från åren 1972 tom 1994, dels på Kenneth Jonssons antaganden.

SMUP-svealandsbrakteat med uncialt M inom pärlring (LL X B)

Gruppen finns representerad av totalt 129 ex i lösfynd, i samtliga samlingar samt i Getafyndet. Det är den näst största gruppen av svealandsbrakteater totalt liksom i alla samlingar (tab A). Även på samlarmarknaden kan denna grupp betraktas som den näst största. Den utgör 29% av samtliga svealandsbrakteater, och 5% av helheten. Allra flest (47% av mynten, tab C) finns i Getafyndet. Gruppen är dock endast den tredje i storleksordningen av svealandsbrakteaterna i Getafyndet och utgör 9% av fyndet (tab B). Gruppen är inte representerad i Tellus- och "lilla" Lagmansbergafyndet. I lösfynden finns endast ett exemplar, funnet i Småland (tab G).

SMUS-svealandsbrakteat med uncialt M inom slät ring (LL X A)

Totalt finns 19 ex av denna grupp. Det är den verkliga rariteten bland svealandsbrakteaterna. Den utgör endast 4% av dessa, och knappt 1% (0,7 %, här avrundat uppåt) av totalen. I Tellusfyndet förekommer den inte alls, i Getafyndet finns endast två exemplar (tab A). I det "lilla" Lagmansbergafyndet utgör den 5% (tab B). På marknaden finns endast ett fåtal exemplar. Gruppen utgör 27% av de lösfunna svealandsbrakteaterna.

SMVP-svealandsbrakteat med versalt M inom pärlring (LL X D)

Denna grupp består i lösfynd, skattfynd och samlingar av sammanlagt 110 ex (tab A). Den utgör 25% av svealandsbrakteaterna och 4% totalt. Dock utgör den endast 2% av samlingarna (tab E) och finns inte representerad varken i det "lilla" Lagmansbergafyndet (som ju inte innehåller några pärlringar) eller i Tellusfyndet (som ju inte innehåller några svealandsbrakteater). Huvuddelen finns istället i Getafyndet, där den utgör 11% (tab B). Totalt sett är den marginellt mindre än gruppen SMUP men inte extremt ovanlig. Både i skattfynden och på marknaden kan den betraktas som nummer tre i storleksordningen bland svealandsbrakteaterna. Gruppen utgör 27% av de lösfunna svealandsbrakteaterna och är alltså lika stor som gruppen SMUS. Mynten är funna vitt spridda; i Dalarna, Småland och Västmanland (Tab G).

SMVS-svealandsbrakteat med versalt M inom slät ring (LL X C)

Denna grupp består av sammanlagt 178 ex i lösfynd, skattfynd, och samlingar, och är alltså den största av svealandstyperna. Att den troligtvis verkligen är den största, visas av att den är dominerande bland svealandsgrupperna i såväl samlingarna sammanlagda (dvs, enligt arbetshypotesen, i Tystbergafyndet), i det götäländska "lilla" Lagmansbergafyndet, och i det åländska Getafyndet (tab A). Sålunda utgör den 41% av svealandsbrakteaterna och 7% av totalen. Även på samlarmarknaden är den klart vanligast. I samlingarna är den något lågt representerad (5% av samlingarna, tab E) jämfört med snittet, medan den är högt representerad i Getafyndet (13% av fyndet) och i "lilla" Lagmansberga (12% av fyndet) (tab B). I lösfynden utgör gruppen 36% av svealandsbrakteaterna, och har hittats i Västmanland och Uppland.

GMUP-götalandsbrakteat med uncialt M inom pärlring (LL XIII C:b)

Detta är den mest sällsynta av götäländsbrakteaterna. Sammanlagt finns 45 ex i lösfynd, skattfynd, och samlingar (tab A). Gruppen utgör 3% av götäländsbrakteaterna med M, 2% av götäländsbrakteaterna med M och E tillsammans, och knappt 2% av totalen (1,7%, här avrundat uppåt). Förutom de 37 ex som ligger i samlingarna (de utgör 2% av samlingarna sammanlagda, tab E), ligger 11% av mynten i Tellusfyndet där de utgör 29% (tab B) - medan den i det stora Getafyndet är den enda grupp som saknas helt. Även i "lilla" Lagmansbergafyndet saknas gruppen helt, liksom ju övriga grupper med pärlring. De tre lösfynden är funna i Småland (tab G). På marknaden är denna grupp den mest sällsynta götäländsbrakteaten.

GMUS-götalandsbrakteat med uncialt M inom slät ring (LL XIII C:a)

Denna grupp är en av de vanligaste. Med 446 ex i lösfynd, skattfynd och samlingar, utgör den 30% av götäländsbrakteaterna med M, 21% av götäländsbrakteaterna sammanlagt, och 17% av totalen. Den är näst vanligast av M-brakteaterna i skattfynden, liksom i lösfynden (tab A). På marknaden är den kanske den vanligaste. Totalt sett kan den anses vara den näst största gruppen av götäländsbrakteater med M, eller den tredje bland götäländsbrakteaterna sammanlagt. Gruppen är något lågt representerad i "lilla" Lagmansbergafyndet (11% av fyndet) men mycket högt i Tellusfyndet (47% av fyndet) (tab B). I lösfynden finns 17 ex, fördelade på samtliga behandlade landskap utom Gotland. Gruppen dominerar i lösfynden fr a Östergötland (tab G).

GMVP-götalandsbrakteat med versalt M inom pärlring (LL XIII C:d)

Gruppen består av 224 ex i lösfynd, skattfynd och samlingar. Den utgör 15% av götäländsbrakteaterna med M, 10% av götäländsbrakteaterna sammanlagt, och 9% av totalen (tab A). I samlingarna representerar gruppen 11% (tab E). I Getafyndet är den svagt representerad (4%, tab B), och i Tellus- och "lilla" Lagmansbergafyndet saknas den helt. I både skattfynden och på marknaden kan den anses vara nummer tre i storleksordningen bland götäländsbrakteaterna med M, eller fyra bland götäländsbrakteaterna sammanlagt. Detta gäller även för lösfynden. Lösfynd ur denna grupp har gjorts i flera landskap, men gruppen dominerar på Öland och i Östergötland (tab G).

GMVS-götalandsbrakteat med versalt M inom slät ring (LL XIII C:c)

Det här är den absolut största gruppen, med 780 ex i lösfynd, skattfynd och samlingar (tab A). Den utgör 52% av götäländsbrakteaterna med M, 38% av götäländsbrakteaterna tillsammans, och 31% av totalen. I såväl Getafyndet och det "lilla" Lagmansbergafyndet som i skattfynden totalt, är det den största enskilda gruppen. I lösfynden är den störst av grupperna med M (tab A). På marknaden är den nästan lika vanlig som gruppen GMUS. I det "lilla" Lagmansbergafyndet är den högt representerad (42% av fyndet), medan den i Tellusfyndet endast utgör 12% (tab B). I lösfynden är gruppen den största av brakteaterna med M. Flest exemplar har hittats i Småland men gruppen dominerar i främst Västergötland (tab G).

GEUS-götalandsbrakteat med uncialt E inom slät ring (LL XIII B)

Denna grupp består i lösfynd, skattfynd och samlingar av 601 ex. Den utgör 28% av götalandsbrakteaterna och 23% av totalen, och får alltså betraktas som den näst största gruppen både bland götalandsbrakteaterna och totalt (tab A). I Tellusfyndet är den lågt representerad jämfört med snittet (12% av fyndet); i Getafyndet utgör den 17 %. I det "lilla" Lagmansbergafyndet är den istället något högt representerad (30% av fyndet) (tab B). I samlingarna utgör den 25%, vilket ligger nära den genomsnittliga tendensen (tab E). I lösfynden är denna grupp den ojämförligt största (38% av lösfynden) och fynd har gjorts i alla undersökningens landskap utom Uppland. De allra flesta fynden har gjorts i Småland, där gruppen också dominerar helt (tab G).

6. DISKUSSION OCH RESULTAT

Efter denna genomgång av tillgängliga upplysningar om M- och E-brakteaterna, om gruppernas förekomst i de olika skattfynden, samt om den tid då brakteaterna präglades och om de myntningsorter som då var verksamma, återstår nu att sammanställa uppgifterna och se om dessa upplysningar kan bidra till en förståelse av brakteaternas respektive ursprung. Även resultaten från lösfyndsstudien kommer att vägas in i resonemanget.

6.1 M-brakteaterna

De fyra grupperna svealandsbrakteater tillsammans utgör 18% av skattfynden, eller 24% E-brakteaterna undantagna. En lägre andel brakteater av svealandsvikt än av götalandsvikt är att förvänta sig, eftersom dessa har dubbelt värde och vikt jämfört med götalandsbrakteaterna. En andel runt 30% vore rimlig. Antalet svealandsbrakteater är dock lägre än så. Skattfynden har visserligen modifierat den än större skillnaden mellan grupperna som finns i lösfynden, där svealandsbrakteaterna endast utgör 9%, eller 14% E-brakteaterna undantagna, men fortfarande understiger deras andel den förväntade.

En orsak till detta kan tänkas vara fyndens geografiska läge, och att fyndens innehåll till viss del är påverkade av vilka typer som cirkulerat i området. I det föregående har visats, att götalandsfynden "stora" Lagmansberga och Tellus inte innehöll några svealandsbrakteater alls. Det åländska Getafyndet, som kan räknas som "svealändskt" innehåller 33% svealandsbrakteater, eller 39% E-brakteaterna undantagna. Det sörmländska Tystbergafyndet kan också antas ha innehållit en relativt hög andel svealandsmynt. Att även de svealändska fynden innehåller en så stor andel götalandsmynt, och att det inte finns några fynd med enbart svealandsmynt, kan tolkas som att det mindre götalandsmyntet även i Svealand befanns mer användbart. Att "svealandsfynden" innehåller de förmodat korrekta proportionerna samtidigt som "götalandsfynden" nästan inte innehåller några mynt av svealandsvikt alls, gör att den totala fyndmassan fortfarande uppvisar dessa skillnader.

Det "lilla" Lagmansbergafyndet innehåller 17% svealandsbrakteater, eller 23% E-brakteaterna undantagna, dvs proportionerna är i princip identiska med proportionerna i den sammanlagda fyndmassan. Detta fynd är dock något speciellt till sin karaktär, då det är det enda "götalandsfyndet" som innehåller svealandsmynt. Än mer anmärkningsvärt är att där inte förekommer några exemplar med pärlring, varken av svealands- eller götalandstyp. Även mellan unciala och versala grupper finns en snedfördelning, om än inte lika tydlig; de versala dominerar i båda viktclasserna (E- brakteaterna ej inräknade). Om uppgiften stämmer, att det "stora" Lagmansbergafyndet bara innehöll götalandsbrakteater, men med både släta ringar och pärlringar, skiljer sig de två fynden väsentligen åt i sin sammansättning och karaktär. Det "lilla" Lagmansbergafyndet innehåller både götalands- och svealandsbrakteater, samtidigt som det ger intryck av att mynten kan ha valts ut på något sätt. Jag har svårt att ansluta mig till uppfattningen att de blivit nedlagda samtidigt.

Ett försök att fördela de åtta olika grupperna enligt principen "stor grupp-viktig stad" har visat sig svårt att genomföra. Gruppernas inbördes storlek kan visserligen rangordnas enligt följande: SMVS -SMUP -SMVP -SMUS, respektive GMVS -GMUS -GMVP -GMUP, men de tänkta myntorterna har varit svårare att rangordna på detta sätt. De var alla viktiga och framstående på olika sätt. Uppgifter om medeltidsstädernas invånarantal, om hur många och vilka som hanterade mynt, och i vilken utsträckning de gjorde det, går inte att utläsa ur det tillgängliga materialet. Genom en översikt av städernas fasta institutioner, såsom borgar, kyrkor, kloster, kan en viss rangordning ändå göras.

I *Svealand* kan Uppsala, ärkebiskopsstaden, betraktas som den viktigaste orten. I Uppsala fanns även flera mindre kyrkor och ett konvent. Därefter finns två alternativ. Västerås, biskopsstad med borg och två kyrkor samt ett konvent; eller Nyköping, möjligt centrum för jarladömet med borg, två kyrkor och ett konvent. I Örebro fanns vid denna tid en stadskyrka, samt eventuellt ett befäst torn. Örebro antas ha varit minst av orterna i Svealand.

I *Götaland* kan Skara antas ha varit den mest betydande staden. Där var centrum för landets största stift, och där fanns fyra kyrkor, två konvent, ett hospital och en borg. Därefter kom troligtvis Skänninge, där det fanns tre kyrkor och två kloster, samt ett hospital. Att rangordna orterna Jönköping och Söderköping är svårt, de hade båda borg och konvent, men eventuellt var hamnstaden Söderköping något större.

Städerna kan alltså rangordnas enligt följande: Uppsala -Västerås/Nyköping -Örebro, samt Skara -Skänninge -Söderköping/Jönköping.

Som utgångspunkt för en hypotetisk fördelning av grupperna vill jag använda mig av denna rangordning av grupperna och av myntorterna, samt göra en koppling mellan fyndens geografiska läge och deras innehåll. En grupp som är högt representerad i ett fynd antas vara överrepresenterad därför att den var vanlig i det område där fyndet nedlagts. Även lösfynden kommer att vägas in i resonemanget.

Hypotetisk fördelning av grupperna

Gruppen GMVS är den största gruppen av götlandsbrakteater, både i skattfynd och lösfynd. Lösfyndens spridning tyder på en västlig utbredning då gruppen dominerar i Västergötland (50% av fynden), Värmland (42%) och Västmanland (39%) (tab G). I lösfyndsstudien attribuerade jag den dels på denna grund, dels enligt principen "stor grupp-viktig stad" till Skara. I skattfynden syns en annan bild. I Tellusfyndet från Skara finns bara 2 ex ur gruppen, den utgör därmed 12%, vilket tycks mig lågt för en grupp som präglats i staden. Hur stor andel den utgjort i det "stora" Lagmansbergafyndet går inte att uttala sig om. Fyndet innehöll ju troligen alla götlandsgrupper (enligt Hildebrands bild), men möjligen med en övervikt på versala med slät ring (enligt Thordemans teckning). I det "lilla" fyndet är gruppen störst och utgör 42% (tab B). I lösfynden är gruppen störst även i Östergötland (38% av fynden). I Småland utgör den endast 16%, men detta motsvarar 30% av de lösfunna mynten ur denna grupp (tab G). Genom att kombinera de bilder lösfynden och skattfynden ger, framträder en bild av en istället "östligt" orienterad grupp. Den största "östliga" orten är Skänninge, i vars närhet Lagmansbergafynden gjorts. Jag föreslår på dessa grunder en ny attribuering av denna grupp till *Skänninge*.

Gruppen GMUS är den näst största gruppen av götlandsbrakteater med M totalt sett, och utgör 17% av den totala fyndmassan. Lösfynden av denna grupp är spridda över hela undersökningsområdet utom Dalarna och Gotland, men den dominerar inte tydligt någonstans. Om man ser till skattfynden så utgör den i samlingarna, dvs Tystbergafyndet och "stora" Lagmansbergafyndet tillsammans, 18% vilket överensstämmer med snittet. Likaså i Getafyndet utgör gruppen 18%. I det "lilla" Lagmansbergafyndet utgör den 12% vilket är under snittet, medan den i Tellusfyndet utgör 47%. Gruppens storlek visar att myntorten bör vara en av de större. Gruppen är helt dominerande i fyndet från Skara, som var den viktigaste orten i Västergötland. Baserat på dessa fakta, antas här att gruppen myntats i *Skara*.

Gruppen GMUP är mycket liten och utgör 3% av götlandsbrakteaterna med M. Den saknas helt i Getafyndet och i "lilla" Lagmansbergafyndet, och utgör 2% av samlingarna (Tystberga- och "stora" Lagmansbergafynden). Trots detta utgör den 29% av Tellusfyndet. Frånvaron av dessa brakteater i de "östliga" fynden och den höga andelen i det "västliga" fyndet tyder på att gruppen myntats i närheten av fyndplatsen. Gruppen kan antas vara för liten för att kunna ha präglats i Skara, där fyndet gjorts. Den närmaste myntorten är då Jönköping. Jönköping har antagits vara den kanske minst betydande av de götlandska myntorterna, vilket stöder ett antagande att den minsta gruppen av götlandsbrakteater myntades där. De tre lösfynden ur denna grupp har hittats i Småland. På dessa grunder attribueras gruppen här till *Jönköping*.

Gruppen GMVP kan, efter att de andra grupperna redan attribuerats till olika myntorter, slutledningsvis hänföras till Söderköping. Detta antagande stöds dock av ett antal indikationer i materialet. Gruppen utgör 9% av den totala fyndmassan. Den dominerar i lösfynden Östergötland och Öland. Ett lösfynd har gjorts i Finland. I samlingarna (Tystberga- och "stora" Lagmansbergafynden) utgör den 11%, något högre än snittet. I Getafyndet utgör den 4%, dvs betydligt under snittet. I "lilla" Lagmansbergafyndet finns ju inga grupper med pärlring, så inte heller denna grupp. Något mer anmärkningsvärt är väl att den inte finns representerad i Tellusfyndet. Dessa fakta indikerar en myntort i sydost. De lösfunna exemplaren från Öland och Finland kan vara ett tecken på att ursprungsorten är en hamnstad. Dessa fakta stödjer en attribuering av gruppen till *Söderköping*.

Gruppen SMVS är den största av svealandsgrupperna och utgör 7% av den totala fyndmassan. Eftersom Tystbergafyndet är splittrat går det inte att veta hur stor del av fyndet gruppen utgjorde av detta. I inventeringen från 1804 av det förmodade Tystbergafyndet, utgjorde mynt med versalt M 60%, osäkert om med slät ring eller pärlring. I samlingarna sammanlagda utgör grupperna med versalt M tillsammans 58% av svealandsbrakteaterna. Fördelningen mellan uncial och versal bokstav har alltså kvarstått. Enligt antagandet att svealandsbrakteaterna i samlingarna alla kommer från detta fynd, bör då gruppen SMVS ha varit störst i fyndet, eftersom den nu utgör 43% av svealandsbrakteaterna i samlingarna. Lösfynden av denna grupp kommer från Västmanland, Uppland och Finland. Spridningsbilden tyder på att myntorten bör sökas i Västerås eller Uppsala. Gruppens storlek knyter den främst till *Uppsala*, den viktigaste av orterna.

Gruppen SMVP utgör ca 4% av den totala fyndmassan och är den tredje största av svealandsgrupperna. Lösfynden av denna grupp kommer från Västmanland och Dalarna. Gruppen är något högt representerad i Getafyndet, där den är den näst största av svealandsgrupperna. I samlingarna (Tystbergafyndet) utgör den 2%. Beroende på om Västerås eller Nyköping anses ha varit mest betydande under perioden, kan gruppens storlek knyta den till en av dessa städer. Baserat på lösfyndens spridning, samt på det faktum att gruppen är något lågt representerad i det förmodade Tystbergafyndet, tillskrivs denna grupp myntorten *Västerås*.

Gruppen SMUP är den näst största av svealandsgrupperna och utgör 5% av fyndmassan. Ett svenskt lösfynd har gjorts av denna grupp, i Småland, och ett ex har hittats i Finland. Gruppens storlek knyter den till en av myntorterna Västerås eller Nyköping. Gruppen är inte representerad i det "lilla" Lagmansbergafyndet eller i Tellusfyndet. I Getafyndet är den nummer tre i storleksordningen. Det är egentligen bara i samlingarna (Tystbergafyndet) den är nummer två i storleksordning. Då fyndet är gjort nära Nyköping, kan den förhållandevis höga andelen SMUP i fyndet tas som en indikation om att gruppen är myntad där. Lösfynden, från Finland och närheten av Kalmar, kan tydas som att gruppen kommer från en hamnstad. På dessa grunder attribueras gruppen till *Nyköping*.

Gruppen SMUS har redan kunnat attribueras till Örebro genom det myntningsunderlag till gruppen som hittats där.

6.2 E-brakteaterna

Denna grupp avviker ju med sin bokstav, om än ej stilistiskt, från de övriga. I lösfyndens dominerar den totalt (ca 38% av de lösfunna mynten), i skatfynden är den inte lika dominerande (23% av de skatfunna mynten) men är ändå näst störst av de nio. Det arkeologiska materialet visar att E-brakteaterna myntats i en omfattning som kräver stora ekonomiska resurser och en väl fungerande organisation för framställning och distribution av myntet. En annan förutsättning är ett stort intresse för myntet, dvs en säker avsättning för det. Lösfyndsstudien har visat att dessa brakteater sannolikt präglades i Kalmar. Frågan som kvarstår, är vem som kontrollerat denna stora myntning -vad eller vem står E för? Myntens bokstäver betyder något och är inte placerade på myntet av en slump. Bokstäverna kan dock tolkas på olika sätt vid olika tillfällen (Lagerqvist 1979, 77).

Några olika tolkningsmodeller har i det föregående framträtt tydligt. En tolkning innebär att Kalmar som självständig handelsstad med en delvis tysk befolkning själv kontrollerade sin myntning. Möjliga myntherrar är i detta fall Kalmars borgare, eller en handelsorganisation som hansan. Bokstaven E skulle då symbolisera staden Kalmar i sig, och syfta på något lokalt helgon, gille, tillnamn eller liknande. Enligt en annan tolkning skulle mynten vara utgivna av en kungens konkurrent om makten. Möjliga myntherrar är i denna tolkning upprorsmännen i folkungapartiet, eller den avsatte kung Valdemar. E skulle i detta fall stå för Erik den helige och symbolisera åsikten att kronan var vakant eftersom ingen "äkta" kung satt på tronen. En tredje tolkning innebär att myntningen var knuten till kronan men att inkomsterna av myntningen tillföll en enskild person. Möjliga myntherrar skulle här vara innehavare av pantlän, morgongåvelän eller liknande. En annan möjlig myntherre skulle i detta fall kunna vara sveajarlen (hertigen). Bokstaven E skulle då stå för myntherrens person, samtidigt som den stilistiska likheten med kronans myntning markerade samhörighet med kungen.

Bokstaven E kan alltså stå för: 1. Staden Kalmar 2. S:t Erik 3. En person E

6.2.1. Staden Kalmar som myntherre (E=Kalmar)

De bokstäver på medeltida mynt, som åsyftar myntorten, är troligen bara en geografisk beteckning och betyder inte att staden utövat mynträtt (Sjöberg 1985, 248). Inget historiskt material finns heller bevarat som säger att Kalmar skulle haft mynträttigheter av något slag. Exempel finns dock på att andra medeltida handelsstäder haft mynträtt, framför allt Visby som ju också var en del av Sverige. Möjligheten måste därför beaktas, även om Visby var betydligt mer självständigt än Kalmar i förhållande till Sverige. Kalmar hade en egen stadsrätt, skild från landslagen, med egen författning kanske redan 1260. Någon slags folkförsamling eller råd kan anas om än ej säkert beläggas under 1200-talets slut. Den starka, till stor del tyska, köpmannabefolkningen kan förutsättas ha behövt stora summor i kontanta medel. Hypotesen går dock inte att granska närmare, på grund av de fåtaliga källuppgifterna.

Att bokstaven E åtminstone under 1300-talet var direkt förknippad med staden Kalmar visas dock av att strålringsbrakteater med E (LL XXVIII 1a) präglades där på 1350-talet, och slätringsbrakteater med E (LL XXX 1a) på 1360-talet. På 1370-talet präglades örtugar och slätringsbrakteater med krönt E i Kalmar, där kronan kan ha varit en markering att myntverket nu var under kungens (Albrekts) kontroll efter att varit förpantat en längre tid (Hemmingsson 1979, 57f). I inget av dessa fall finns en självklar myntherre med initialen E. Vad skulle då E syfta på, om Kalmars borgare vore myntherrar för den första E-brakteaten? Staden hette Kalmar även då, så E kan inte syfta på stadens namn. De helgonnamn som nämns i samband med kyrkor och kloster är Nikolaus, Maria och Gertrud. De gillen som omtalas på 1400- och 1500-talen bär helgonnamn, men inget med begynnelsebokstaven E. Ingen borgare "E" framträder framför de andra. Den enda möjlighet som lämnas öppen, är att de internationella handelskontakterna med framför allt Lübeck av någon anledning inspirerat anammandet av bokstaven E som symbol för staden.

Källorna tillåter inte några fler antaganden än så. Hypotesen får kvarstå som en möjlighet, men jag anser den vara den minst troliga av de här framlagda hypoteserna.

6.2.2 Upprorsmännen som myntherrar (E=S:t Erik)

Denna teori har lanserats av Rolf Sjöberg i en serie artiklar (fr a Sjöberg 1986a, även 1985, 1986b). Teorin grundar sig på att tre icke-kungliga mynttyper, präglade under 1200-talet, i tid sammanfaller med folkungapartiets tre uppror. Alla tre är utformade på ett sätt som skulle kunna syfta på Erik den helige. S:t Erik var folkungarnas enande politiska symbol, och användes för att markera såväl ett konservativt politiskt ställningstagande (samhörighet med "den gamla goda tiden") som en nedärvd rätt till tronen.

Den första typen har påskriften "vica"(-rius) vilket skulle betyda att myntherren betraktade sig som S:t Eriks ställföreträdare. Den andra typen har påskriften "rex upsalie", vilket skulle syfta på S:t Erik, *rex perpetuus* eller evig konung, och att myntherren omigen betraktade sig som hans ställföreträdare. Den tredje typen är den som här kallas E-brakteaten. Bokstaven E skulle då helt enkelt vara S:t Eriks initial. Till stöd för resonemanget anförs att tanken om en *rex perpetuus* finns belagd i Norge på 1100-talet (Olav den helige). Ett senare belägg för tanken är de mynt rikets råd lät prägla i S:t Eriks namn under interregnumperioderna i Sverige på 1400-talet.

De två första typerna av 1200-talsmynten är av "svealandsvikt" vilket stämmer med att upproren ägde rum i Svealand. Det tredje folkungaupproret hade sitt centrum i Västergötland och E-brakteaterna är också av "götalandsvikt". Sjöberg framhåller Skara som upprorets centrum och trolig myntningsort, och påtar händelsen 1278/9 då skaraborgarna bröt sig in i Skara domkyrka och tog ca 150 kg myntat silver. Kanske låg folkungarnas silverbehov bakom rovet? E-brakteatens utformning är dessutom mycket lik den M-brakteat (GMUS) som Kenneth Jonsson ansett vara präglad i Skara. Sjöberg föreslår att folkungarna övertagit det kungliga

mynthuset i Skara under upproret och präglat mynt där enligt den stil som etablerats under kungens första regeringsår. Detta skulle, som jag tolkar det, även kunna gälla för en eventuell myntning för den avsatte kung Valdemar. Denne anslöt sig ju dessutom till upproret för att kunna få igen sin krona.

Hypotesen är väl underbyggd och mycket intressant för denna undersökning. Lösningen skulle på ett elegant sätt förklara tre märkliga mynttyper och samtidigt visa något om 1200-talets politiska förhållanden såväl som om den medeltida symbolvärlden. Men det finns ett flertal fakta som motsäger den i fallet E-brakteaterna. Främst motsägs den av lösfyndmaterialet, som ju tydligt indikerar Kalmar som myntningsort, inte Skara. Ingen som helst anknytning mellan Småland och folkungapartiet har kunnat spåras. Däremot finns ett visst samband mellan Småland och Valdemar, som enligt Yrwing innehade både Öster- och Västergötland i förläning innan han efter folkungaupproret fick gå i landsflykt. Folkungapartiet, liksom Valdemar, kan tänkas ha haft de stora resurser som den omfattande myntningen krävde, men det förefaller mig mer tveksamt om upprorsmakarna kunnat finna så stort förtroende och så stor avsättning för sitt mynt. Även om mynten i första hand användes för att avlöna de egna, måste dessa ju också kunna omsätta dem. Mynten är så vitt spridda över landet att en enbart lokalt användbar valuta är utesluten. Gruppens storlek och stora spridning talar vidare emot att den skulle präglats under endast ett eller två år.

Om inga andra fakta framkommer, bör denna hypotes kunna avskrivas vad gäller E-brakteaterna.

6.2.3 Personen "E" som myntherre (E=Erik?)

En person som fått överta kungens mynträttigheter måste antingen ha fått dem som ersättning för en skuld; som belöning för någon slags tjänst; eller för att ha en garanterad inkomst.

I det första fallet kan framhållas den danske kungen, Erik Klipping, som lånat ut trupper och pengar till Magnus vid dennes maktövertagande. Även om inga källor säger att den danske kungen fått Kalmar i pant, kan en jämförelse göras med Lödöse. Erik Klipping fick Lödöse i pant som ersättning för den uppkomna skulden. Gränsstaden Kalmar måste ha varit geografiskt lika lämplig att ge i pant till Danmark. Vad som motsäger att så skedde, är främst kontrasten mellan Kalmar och Lödöse under denna tid. Trots att mynt slogs i Lödöse både före och efter bortpantningen, så var myntningen nedlagd under den tid staden var bortpantad. Lödöse dyker under perioden mycket sällan upp i dokumenten. Kalmar är istället ofta omnämnt och kungen vistades där vid flera tillfällen, även som värd för internationella sammankomster. Mynt präglades där under perioden. En annan borgenär än Erik Klipping av mått som skulle motivera en så stor pant, och tillika med initialen E, har jag inte funnit, och inte heller någon annan upplysning om att staden skulle varit pantsatt under denna period.

Den andra möjligheten är att kungen belönat någon för en gjord tjänst av något slag med inkomsterna från myntet i Kalmar. Denne bör då varit en kungens förtrogne, och haft en stormans inflytande för att kunna göra kungen en så stor tjänst. Ett flertal stormän har nämnts i det föregående, dock ingen med initialen E. Framförallt en storman framträder trots det som möjlig förmånstagare; Bengt Magnusson, östgötalagmannen som hade ett så stort inflytande över Kalmar och som var besläktad med kungafamiljen likaväl som en i den närmaste kretsen runt Magnus och medlem av förmyndarregeringen efter kungens död. Myntets utformning skulle i detta fall kunna tolkas som en markering av såväl den egna mynträtten, som av lojaliteten med kungamakten. Bokstaven B kanske var omöjlig att använda, då brakteaterna skulle bli till förväxling lika de brakteater som Birger Jarl präglat. Detta skulle dock enkelt kunnat motverkas genom att använda pärlling istället för slät ring. Valet av bokstaven E förblir i denna tolkning oförklarligt, liksom varför en storman skulle gynnats så framför andra.

Det tredje alternativet innebär att någon garanterades en fast inkomst av kungen. Denna garanti kan ha varit personligt betingad och personen bör då ha varit någon i familjen som kungen ansåg sig behöva sörja för på detta sätt. Denna karaktär har framför allt morgongåvelänen. Vid denna tid var drottning Helvig, gift med Magnus, försörjd på detta sätt. Hennes förlänningar låg i Västmanland. Även drottning Sofia, gift med Valdemar, bör ha innehaft ett morgongåvelän, men inga upplysningar har stått att finna om detta i materialet. Ingenting tyder dock på att hon skulle haft något närmare samröre med Kalmar.

Personer med namnet Erik fanns tre i kungafamiljen. Den förste var hertig Erik, Magnus bror. Det är helt möjligt att denne försågs med inkomsterna från ett underhållslän, till exempel Kalmar, men om detta säger källorna ingenting. Eftersom Erik dog 1275 är det dock inte troligt att han stått bakom myntningen av E-brakteaterna, åtminstone inte någon längre tid. Den andre var Valdemars son Erik. Erik hade ju kvar sina anspråk på tronen och tilldelades kanske något underhåll som compensation, men då denne Erik hölls som gisslan av Magnus från 1278 och därefter fängslades, verkar denna möjlighet ganska liten. Den tredje Erik var Magnus son, född ca 1282. Hans ringa ålder gör det föga troligt att han skulle ha stått bakom myntningen.

En möjlighet återstår dock att utreda. Den kungligt garanterade inkomsten från myntningen kan ha varit institutionellt, snarare än personligt, betingad. Jag syftar här på jarladömet. Jarladömet var ju en fast institution, ett ämbete som först med Birgerssonerna kom att bli ärftligt inom familjen. Jarlen, eller hertigen, var närmast i rang efter kungen. Jarlens roll var tidigare förknippad med krigsföretag och sjöfarande men förändrades under denna period när ledungen upplöstes och övergick i skatteskyldighet. Jarladömet (hertigdömet) inkomster kom från gods och tillgångar i framför allt östsverige och jarlen hade del av skatteinkomsterna i åtminstone Östergötland och på Gotland.

Under Magnus' regering var det hans bror Bengt som fyllde hertigens plats, även efter att den nye hertigen fötts. Varför Bengt inte utnämndes till sveahertig efter hertig Eriks död finns inte förklarat, men kanske ville Magnus reservera posten för en kommande son. Bengt var ju också biskop i Linköping och finlandshertig, titlar han visserligen mottog senare. Under hela Magnus regering fortsatte han ändå troligtvis att fungera som sveahertig. Kanske egen myntning tillkom honom som en av jarladömetts rättigheter när inkomsterna från krigståg och plundring förvandlades till skatter och tributer från det egna folket. Andra jarlar före honom

hade haft denna rättighet, Ulf Jarl, Birger Jarl, och eventuellt Magnus under Valdemars regering.

Varför skulle myntningen i så fall förlagts till Kalmar? Och varför valdes bokstaven E?

En ny myntort i Kalmar förefaller mig inte svårt att föreställa sig. Kungamakten satsade stort på Kalmar, kanske för att befästa gränsen, kanske för att kunna härska över det avlägsna Småland. När Lödöse pantades bort, förlorade man kontrollen över landets västligaste myntort och kanske också över utfarten till Nordsjön via Göta Älv. Detta kan ha motiverat behovet av en hamnstad i landets södra delar, om än i Östersjön. Att upprätta ett myntverk där, kan ha motiverats av ett kungligt behov att ersätta den förlorade myntorten, eller fallit sig naturligt med tanke på handelsstadens behov. Varför jarlen skulle myntat i just Kalmar förblir osäkert, men en parallell kan göras med det myntningsunderlag till Birger Jarls brakteater som hittats i Lödöse, myntorten som just pantats bort. En annan jämförelse kan göras mellan kalmarmyntningen, Birger Jarls myntning och Ulf Jarl som eventuellt myntade i Visby. Dessa tre orter, Kalmar, Lödöse och Visby, har det gemensamt att de är utposter, frontstäder. En krigsledares mynt passar väl in i det sammanhanget. Hertig Bengt hade dessutom en viss, om än svag, anknytning till Småland och Kalmar som ingick i Linköpingsstiftet där han var biskop. Om myntningen påbörjats redan under Eriks livstid, skulle detta kunna vara ett tecken på att Småland faktiskt var hans förläning.

Varför skulle då hertig Bengt ha valt bokstaven E? Även i hans fall gäller att brakteaten skulle blivit lik Birger Jarls om den präglats med B, men att detta kunnat motverkas med en strålring. En förklaring till att Bengt inte skulle använt sin egen initial kan spåras i det faktum att han inte heller utnämndes till sveahertig efter sin bror Erik. Trots att han alltså inte officiellt fick denna titel, övertog han sin brors plats och bör därmed också ha övertagit hans rättigheter. Kanske var myntningen i Kalmar från början Eriks rättighet, som Bengt övertog under vakansen och utnyttjade i dennes namn? En ny bokstav skulle ha krävt ett nytt utnämmande, som Magnus av någon orsak nekade Bengt. Bokstaven E skulle alltså stå för Erik även om denne inte var myntherren under hela präglingsperioden (om mynten började präglas redan 1275) eller inte alls (om mynten började präglas senare). Detta något diffusa förhållande mellan bokstaven och myntherren kan ha orsakat att bokstaven E kommit att förknippas med *myntorten* snarare än med myntherren.

Det finns dock forskare som har tolkat de senare mynten med E som att bokstaven trots allt skulle kunna stå för en Erik. Så är fallet med de mynt med E som präglats under Birger Magnusson, som skulle kunna syfta på hertig Erik, Magnus' son (Jonsson 1976). De penningar med uncialt E, som finns bland Magnus Erikssons penningar från 1340-50-talen, kan vara en feodal myntning för sonen Erik (Sjöberg 1985). Även i grupp LL XXVIII kan E syfta på samme Erik Magnusson, vilken hyllades som tronföljare 1344. Han höll hov i Kalmar. Efter en konflikt med fadern tilldelades han vid en förlikning 1357 bl a Småland med Kalmar (Lagerqvist 1979). Däremot har mynten med E i grupp LL XXX (1360-tal) tolkats som en slentrianmässig upprepning av tidigare typer, eftersom myntet vid den tiden var bortpantat till en Johannes von Hoyngen av grevarna av Holstein och alltså uppenbarligen helt utom kronans makt. Myntherren fick, eller ville, kanske inte bryta med den etablerade utformningen på orten? Även i grupperna från 1370-talet skulle E kunna vara en upprepning av en etablerad form eftersom myntherrens namn (Albrekt) ju inte alls börjar med E. Albrekt d y av Mecklenburg kontrollerade Kalmar och myntet ca 1365-1389 först indirekt, via sin far, sedan direkt. En annan möjlighet skulle kunna vara att bokstaven fortfarande (eller igen) syftade på namnet Erik. Albrekt d y hade en son (född under slutet av 1360-talet) som döpts till Erik, kanske för att erinra de svenska stormännen om sin och Albrekts legitimitet som kungar. Albrekt hörde nämligen till folkungaätten på mödernet, och genom att döpa sonen till Erik påminde han om släktskapen med de tidigare Erikarna i folkungaätten (Erik Birgersson, Erik Valdemarsson, Erik Magnusson m fl) och ytterst också om Erik den helige. Det är möjligt att Albrekt låtit välja sin son till tronföljare på samma vis som tidigare kungar, Erik regerade i alla fall en tid tillsammans med sin far (Lagerqvist 1979). Båda möjligheterna kvarstår alltså; att bokstaven syftade på ett namn, eller att det syftade på myntorten i sig.

Av de olika möjligheter som undersökts här -panträttsinnehavare, belönade stormän, innehavare av morgongåvelän, de tre Erikarna, jarlen- så förefaller mig den sista möjligheten, jarlen såsom ämbetsinnehavare, mest trovärdig. Denna förklaringsmodell är, om knappast vattentät, så åtminstone den som motsägs minst av materialets många oklarheter.

6.3 Sammanfattning av resultaten. En hypotetisk modell.

Efter att ha gått igenom tillgängliga fakta och utvärderat de olika tolkningsmodeller som finns, kan en möjlig modell för myntningen under Magnus Ladulås formuleras enligt följande:

Kungen myntade på åtta centralorter i landet. På varje ort utformades mynten något olika, kanske för att dåtidens föga läskunniga människor lätt skulle kunna avgöra var myntet var präglat, utan att myntortens namn behövde skrivas ut. De olika grupperna kan attribueras till varsin myntort som följer:

SMUP-Nyköping; SMUS-Örebro; SMVP-Västerås; SMVS-Uppsala; GMUP-Jönköping; GMUS-Skara; GMVP-Söderköping; GMVS-Skänninge.

Jarlen förlänades mynträttigheter liksom sina föregångare på posten, kanske för att skapa en ny inkomstkälla efter ledungens avskaffande. Den ökade monetariseringen orsakade en ökad utmyntning av jarlens, liksom av kungens, mynt. Hertig Bengt utnämndes aldrig till hertig Eriks efterträdare men ersatte honom i praktiken. Han övertog därmed Eriks myntningsrättigheter men fortsatte ändå att använda den "riktige" rättighetsinnehavarens initial. Myntets utformning markerade genom sin avvikande bokstav att myntherren var en annan än kungen. Samtidigt markerade den stilistiska likheten med den kungliga myntningen att myntet hörde samman med de övriga mynten och var gångbart inom samma område som dessa.

Eftersom förhållandet mellan myntherren och den bokstav han använde var något oklart för gemene man, kom bokstaven att förknippas med myntorten likaväl som med myntherren, och användes för de mynt som präglades i Kalmar även när myntherren hade en annan initial.

7. SAMMANFATTNING

Uppsatsen behandlar de brakteater som präglats under Magnus Ladulås' regering 1275-1290. Dels behandlas de brakteater präglade med M, som tillskrivits Magnus Ladulås, dels de samtida brakteater präglade med E, vars myntherre är okänd. M-brakteaterna är utformade på åtta olika sätt. Det har ansetts att dessa åtta grupper motsvarar de åtta myntorter som Magnus Ladulås nämner i sitt testamente. Uppsatsens ena frågeställning är vilken grupp som kan knytas till respektive myntort. E-brakteaterna myntades troligen i Kalmar, en ort som inte nämns i testamentet. Uppsatsens andra frågeställning är vem som lät prägla dessa mynt.

I uppsatsen antas att det finns ett samband mellan en grupps storlek och den ekonomiska aktiviteten i dess avsedda användningsområde, och att denna ekonomiska aktivitet har samband med präglingsortens betydelse. Därför har jag redogjort för den medeltida utvecklingen på de orter som anges som myntorter i testamentet, och försökt rangordna dem enligt vilken betydelse de kan antas ha haft. Det antas också, att lösfyndens spridningsbild kan visa vilken grupp som var vanligast i ett visst område. Detta kan visa var mynten präglats. Vidare antas det att en grupp som är högt representerad i ett skattfynd, var vanlig i det område där skatten nedlagts. Därför har lös- och skattfynd bearbetats statistiskt. Några av de skattfynd som gjorts av dessa grupper, är splittrade. Därför har de offentliga samlingarna undersökts och de mynt de innehåller av dessa grupper, har kopplats ihop med de splittrade fynden.

Genom att jämföra lösfynd och skattfynd, och genom att sätta in mynten i sitt historiska sammanhang, kunde följande resultat uppnås:

De åtta grupperna av M-brakteater knöts till varsin myntort som följer:

Svealandsbrakteat med uncialt M och pärlring -Nyköping; Svealandsbrakteat med uncialt M och slät ring -Örebro; Svealandsbrakteat med versalt M och pärlring -Västerås; Svealandsbrakteat med versalt M och slät ring -Uppsala; Götalandsbrakteat med uncialt M och pärlring -Jönköping; Götalandsbrakteat med uncialt M och slät ring -Skara; Götalandsbrakteat med versalt M och pärlring -Söderköping; Götalandsbrakteat med versalt M och slät ring -Skänninge.

Därmed kunde en tidigare attribuering av götalandsbrakteaterna med versalt M och slät ring till Skara, revideras.

Brakteaterna med E antogs vara präglade av jarlen.

8. REFERENSER

Andrén, A. 1985. "Den urbana scenen". Acta archaeologica lundensia nr 13. Malmö.

Annuswer, B; Bergquist, U; Forenius, S; Syse, B. 1990. "Västerås 1000 år i centrum". Västerås kulturnämnds skriftserie nr 23. Stockholm.

Appelgren, T. G. 1908. Förteckning över Antellska myntsamlingens i Helsingfors svenska mynt I. Helsingfors.

Areslätt, T. 1984. "Jönköping". Medeltidsstaden 58, Riksantikvarieämbetets och statens historiska museer Rapport. Stockholm.

Berch, C R. 1773. Beskrifning öfver Swenska Mynt och Kongl Skådepenningar. Upsala.

Björkman, R. 1917. "Det forna Jönköping". Jönköpings historia I. Jönköping.

Blomqvist, N. 1979. "Kalmars uppkomst och äldsta tid". Kalmar stads historia I. Kalmar.

Bolin, S. 1962. Ur penningens historia. Stockholm.

Brenner, E. 1691. Thesaurus Nummorum Sueo-Gothicorum. Stockholm.

--- 1731. Thesaurus Nummorum Sueo-Gothicorum. Stockholm.

Broberg, B. 1979. "Nyköping". Medeltidsstaden 13, Riksantikvarieämbetets och statens historiska museer Rapport. Stockholm.

Burström, M. 1993. "Måste guten skaffa silver för att få brud och gård?". Populär Arkeologi nr 3, 1993. Stockholm.

Den kongelige Mønt- og Medaillesamling. Microfiche av säkerhetsfotografier. Köpenhamn.

D. S. Svenskt Diplomatarium I. Stockholm 1829.

Ekre, R. 1986. "Nya bidrag till Lödösemyntningens historia". Medeltiden och arkeologin. Lund studies in medieval archaeology 1. Lund.

E. K. = Rydfors, A. 1925. Svenska medeltidens rimkrönikor. Stockholm.

Ferm, Rahmqvist, Thor. 1987. "Möre". Det medeltida Sverige 4:1. Stockholm.

Fritz, B. 1971. "Jarladömet-sveahertigdömet". Historisk Tidskrift 3, 1971. Stockholm.

--- 1972. "Hus, land och län. Förvaltningen i Sverige 1250-1434, del I". Stockholm studies in history 16. Stockholm.

--- 1973. "Hus, land och län. Förvaltningen i Sverige 1250-1434, del II". Stockholm studies in history 18. Stockholm.

Fryxell, A. 1823-79. Berättelser ur svenska historien. Malmö.

Golabiewski, M. 1980. "Kompletteringar till publicerade svenska medeltidsmynt". Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad nr 7, 1980. Köpenhamn.

Hallenberg, J. 1804. Berättelse om Svenska Kongliga mynt-cabinetet, med beskrivningar öfver i detsamma befintliga guldmynt, samt åtskilliga af de öfriga sällsyntare penningarna. Stockholm.

Hasselmo, M. 1983. "Skänninge". Medeltidsstaden 40, Riksantikvarieämbetets och statens historiska museer Rapport. Stockholm.

Hemmingsson, B. 1979. "Svenska bokstavsbrakteater från senmedeltiden". Myntkontakt nr 3, 1979. Stockholm.

--- 1994 a. "Myntpolitik och mynträkning under Magnus Ladulås och Birger Magnusson (1275-1318)". Svensk Numismatisk

- Tidskrift nr 7, 1994. Stockholm.
- 1994 b. "Brakteatfyndet i Tystberga år 1599". Svensk Numismatisk Tidskrift nr 8, 1994. Stockholm.
- Hildebrand, B.E.** 1867. Svenska sigiller från medeltiden. Andra häftet, 1867. Stockholm.
- Hildebrand, H.** 1887. Sveriges mynt under medeltiden. Stockholm.
- 1889. Samlingen av svenska mynt i Riksbankens myntkabinett. Stockholm.
- Jonsson, K.** 1976. "Fastlandsmyntningen under Birger Magnusson (1290-1318) med utgångspunkt från skatt- och lösfynd". Nordisk Numismatisk Årsskrift 1975-76. Stockholm mfl.
- 1984. "Myntningen under Valdemar 1250-1275 och Magnus Ladulås 1275-1290". Myntkontakt nr 4-5, 1984. Stockholm.
- 1987. "Earl Birger and his coinage at Lödöse c. 1260-6". Theoretical approaches to Artefacts, Settlement and Society, BAR-S366. Oxford.
- 1995. "Från utländsk metall till inhemskt mynt". Myntningen i Sverige 995-1995. Numismatiska meddelanden XL. Stockholm.
- Kilger, Christoph** (manuskript). "Vikingatida mynt- och silverfynd ur arkeologiskt-numismatiskt tolknings-perspektiv". Utges under 1996 i Aktuell Arkeologi V.
- Klackenberg, H.** 1992. Moneta nostra. Monetarisering i medeltidens Sverige. Stockholm.
- Koivunen, P.** 1976. Medeltida myntfynd i Korois. Åbo stads historiska museum årsskrift 1976. Åbo.
- Kyhlberg, O.** 1984. "Birgersönernas gravar i Riddarholmskyrkan". Scandia band 50, 1984. Lund.
- Lagerqvist, L.O., och Rasmusson, N.L.** 1965. "Mynt från Jomala kyrka". Åländsk Odling, årsbok 1965. Mariehamn.
- Lagerqvist, L.O.** 1970. Svenska mynt under vikingatid och medeltid samt gotländska mynt. Stockholm.
- 1979. "Vad betyder vissa bokstäver på våra medeltidsmynt?". Myntkontakt nr 4-5, 1979. Stockholm.
- Lindqvist, T.** 1993. "Plundring, skatter och den feodala statens framväxt". Opuscula Historica Upsaliensia 1. Uppsala.
- Ljung, S.** 1949. Söderköpings historia I. Lund.
- Lönnroth, E.** 1944. "De äkta folkungarnas program". En annan uppfattning, 1949. Stockholm.
- Malmer, B.** 1978. "Örebro som myntort under 1200-talet". Myntkontakt nr 8, 1978. Stockholm.
- Persson, E.** 1932. "Gotlands äldsta mynt". Historisk tidskrift 1932. Stockholm.
- Rasmusson, N.L.** 1962. "Förteckning över mynt från utgrävning 1956 i Saltviks ka., Åland". Åländsk Odling, årsbok 1960. Mariehamn.
- Redin, L.** 1978. "Örebro". Medeltidsstaden 9, Riksantikvarieämbetets och statens historiska museer Rapport. Stockholm.
- Rosén, J.** 1953. "Erik Birgersson". Svenskt Biografiskt Lexikon XIV. Stockholm.
- Schück, H.** 1933. Kgl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien II. Stockholm.
- Schück, H.** 1959. "Ecclesia Lincopensis". Stockholm studies in history 4. Stockholm.
- 1984. "Magnus Birgersson". Svenskt Biografiskt Lexikon, 120. Stockholm.
- Selling, D.** 1984. "Kalmar". Medeltidsstaden 61, Riksantikvarieämbetet och statens historiska museer Rapport. Stockholm.
- Sjöberg, R.** 1985. "Mynten nedom tronen". Myntkontakt 9-10, 1985. Stockholm.
- 1986a. "Rex Upsalie och vicarius-Erik den helige och hans ställföreträdare". Fornvännen nr 1, 1986. Stockholm.
- 1986b. "Rex Upsalie-mynten och folkungaupproren 1247 och 1251". Svensk Numismatisk Tidskrift nr 4-5, 1986. Stockholm.
- Statens Historiska museums (SHM) inventariebilaga.**
- Stigsjö, R.** 1980. "Skara". Medeltidsstaden 24, Riksantikvarieämbetet och statens historiska museer Rapport. Stockholm.
- Sundberg, G.** 1977. "Om myntfynd i kyrkor och gravar". Myntkontakt nr 9, 1977. Stockholm.
- Sundqvist, N.** 1953. Uppsala stads historia I. Uppsala.
- Sylvander, G.** 1864. Kalmar slots och stads historia I. Kalmar.
- Sylvander, G.** 1865. Kalmar slots och stads historia III. Kalmar.
- Thordeman, B.** 1936. "Sveriges medeltidsmynt". Mønt, Nordisk kultur XXIX. Stockholm-Oslo-Köpenhamn.
- Tunberg, S.** 1922. Stora Kopparbergets historia I. Uppsala.
- Wilstadius.** 1940. "Den första fornminnesinventeringen i Småland. Prästerskapets rannsakingar om gamle antikiteter och monumenter 1667-1690". Småländska hembygdsböcker VII-IX. Växjö.
- Voionmaa, J.** 1941. "Brakteatfyndet från Geta". Finskt Museum XLVIII, 1941. Helsingfors.
- Yrwing, H.** 1952. "Maktkampen mellan Valdemar och Magnus Birgersson 1275-1281". Skrifter utgivna av vetenskaps-societeten i Lund 38. Lund.
- Zachrisson, T.** 1992. "Hur en avhandling tar form. En tillbakablick på ett föränderligt arbete". Svea ordens jubileumsskrift 1993. Stockholm.

9. BILAGOR

9.1 Kartor

Kartorna visar samtliga lös- och skattfynd av M- och E-brakteater i Sverige, Åland och Finland. Den första kartan visar fyndorternas och de i uppsatsen berörda myntorternas namn och läge. De övriga kartorna visar fyndens sammansättning. Storleken på de cirklar som markerar lösfynd visar hur många exemplar av dessa mynt som anträffats på fyndplatsen totalt, och den ifyllda andelen redovisar ungefärligt hur stor andel gruppen ifråga utgör av respektive fynd. Cirklarna som markerar skattfynd är alla av samma storlek. Tom cirkel betyder att inga mynt av gruppen ifråga ingick i fyndet. Frågetecken betyder att det är osäkert om och i vilket antal gruppen ingick i fyndet. Det stora cirkeldiagrammet visar hur stor andel respektive grupp utgör av den totala här behandlade fyndmassan. De två skattfynden från Lagmansberga har ritats ut var för sig. Det främre är det "lilla" fyndet, och det bakomliggande är det "stora". De streckade linjerna markerar landskapsgränserna, och landskapsnamnen har förkortats enligt följande: Ds=Dalsland, Dr=Dalarna, Go=Gotland, Nä=Närke, Sm=Småland, Sö=Södermanland, Up=Uppland, Vg=Västergötland, Vr=Värmland, Vs=Västmanland, Ög=Östergötland, Öl=Öland.

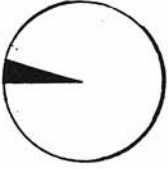
Ål=Åland, och Fi (i infälld ruta) =Finland.

För att alla cirklar ska synas tydligt, är deras placering på kartan inte helt exakt.

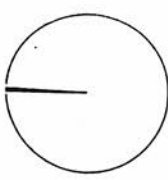
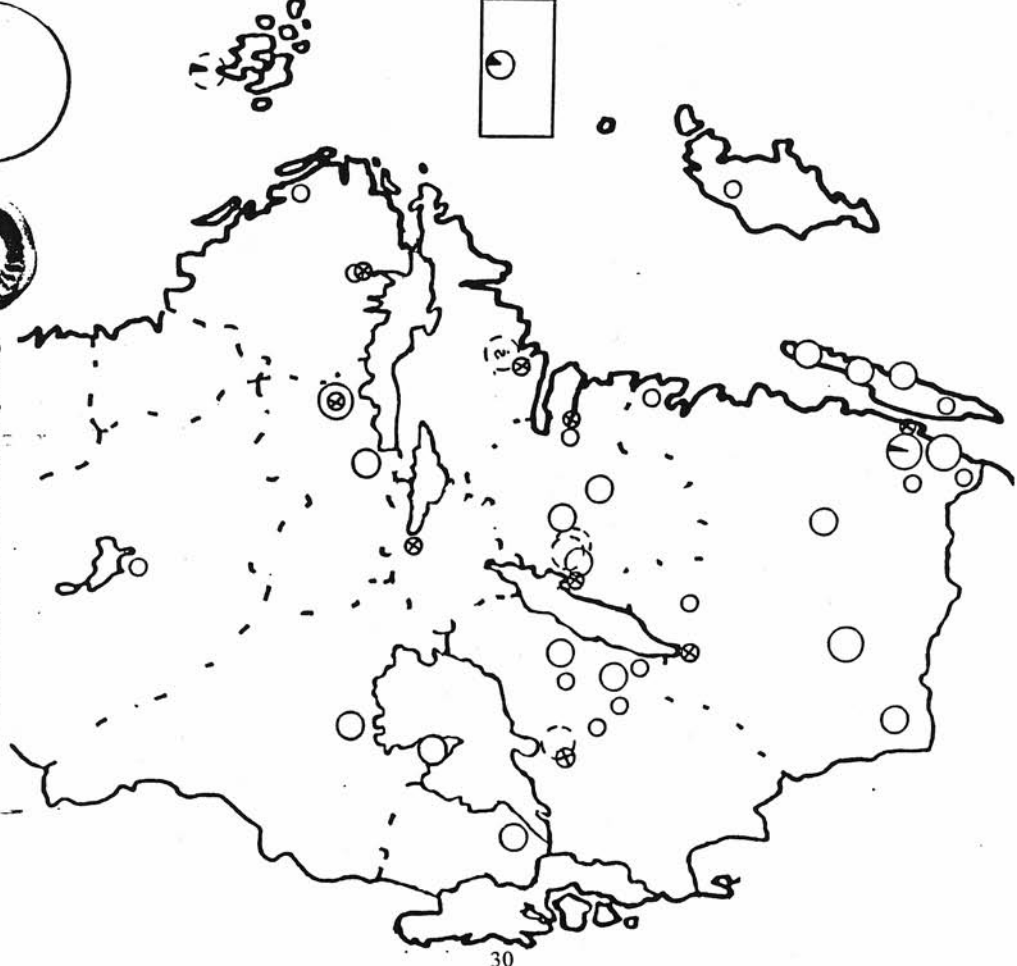
Ett varmt tack till Kenneth Jonsson för handledning, tålamod och humor.

Tack även alla andra i Numismatiska forskningsgruppen för all hjälp och vänlighet.

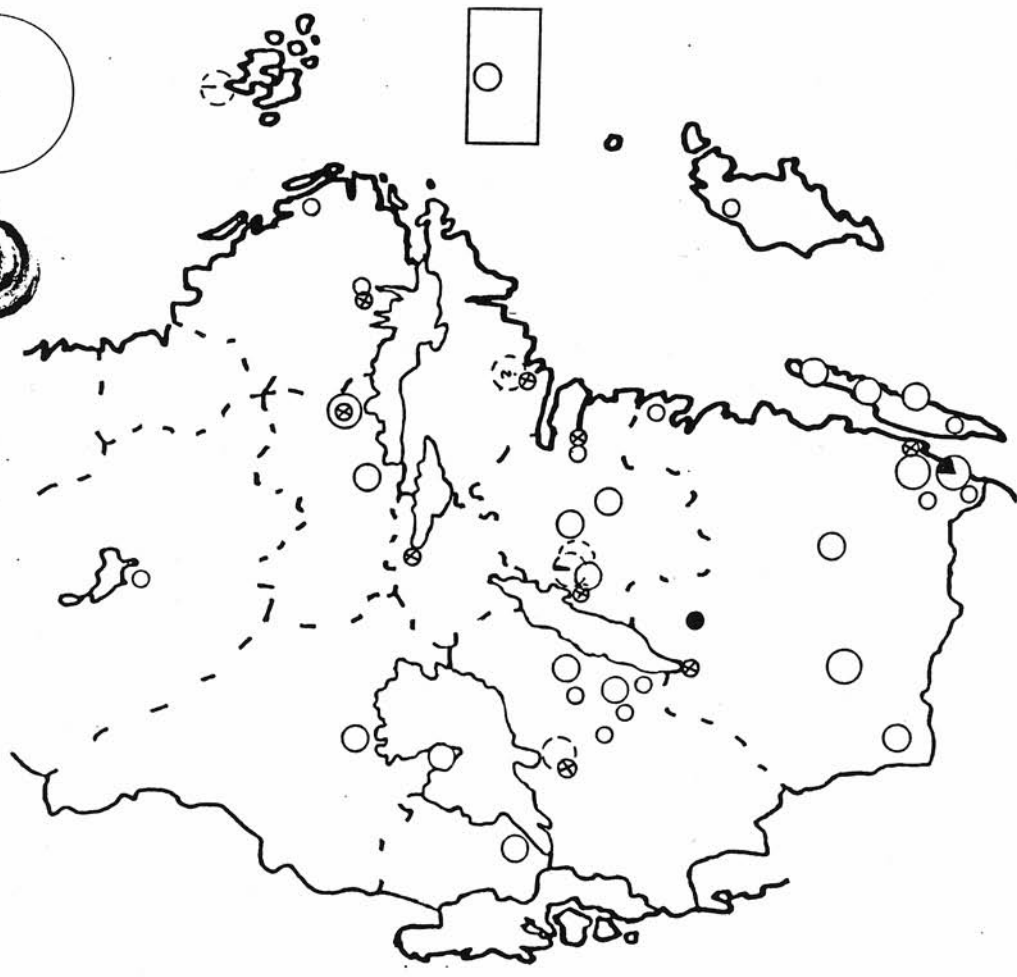

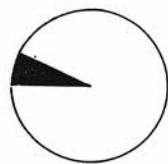
Svealandbrakteat med uncialt M och pärlring

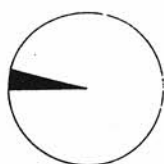
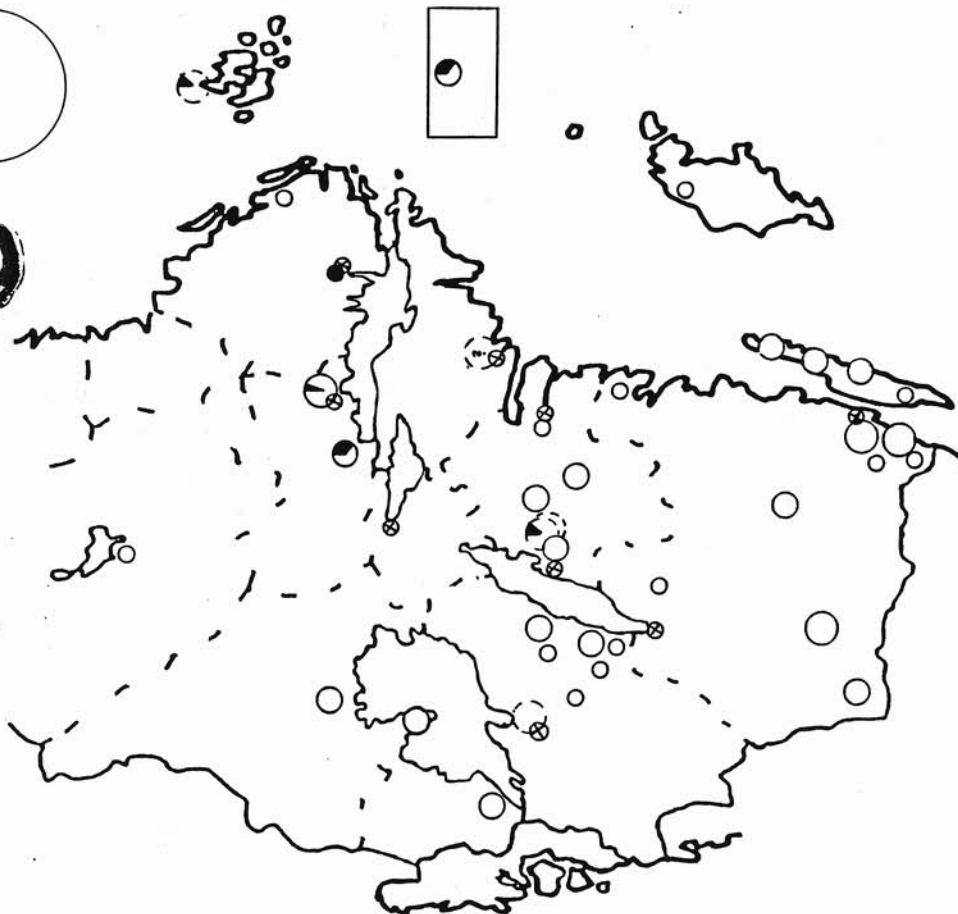
Svealandbrakteat med uncialt M och slät ring

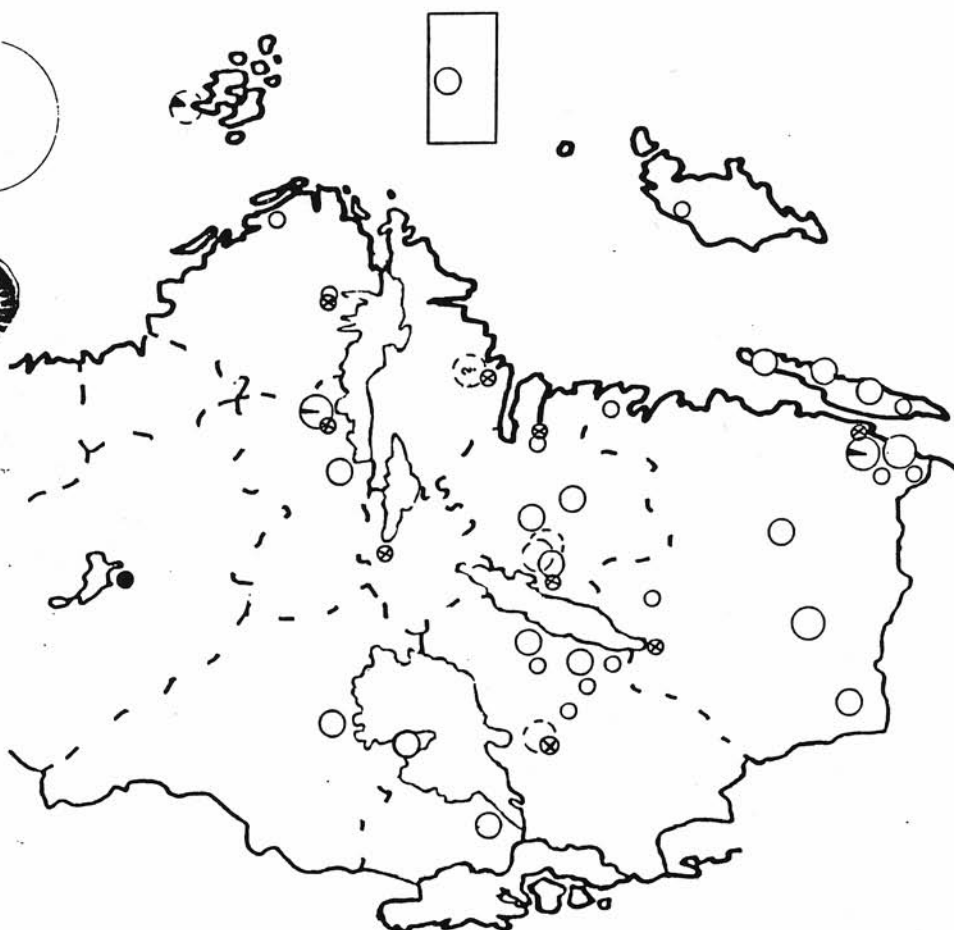
- 1 ○
- 2-8 ○
- 9-22 ○
- skattfynd ○
- myntort ⊗

Svelandsbrakteat med versalt M och slät ring

Svelandsbrakteat med versalt M och pärtring

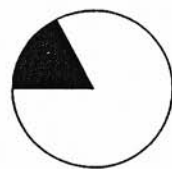
myntort

skattfynd

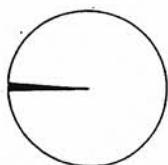
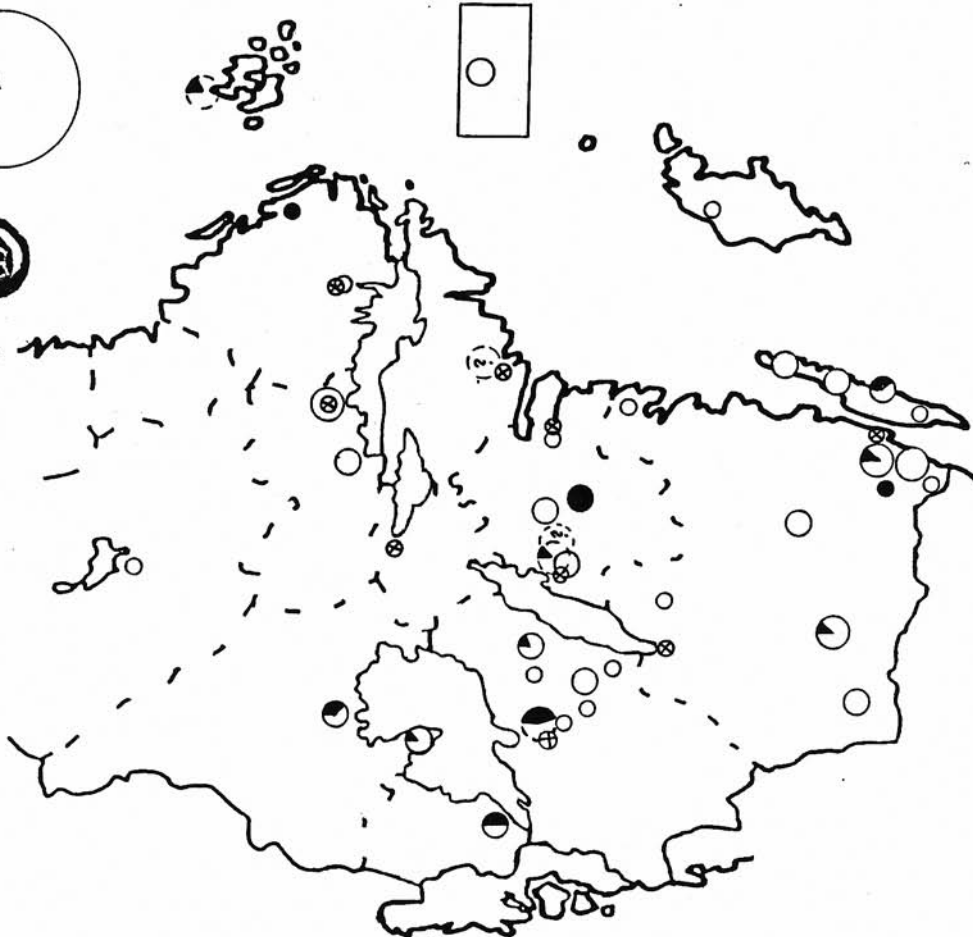
9-22

2-8

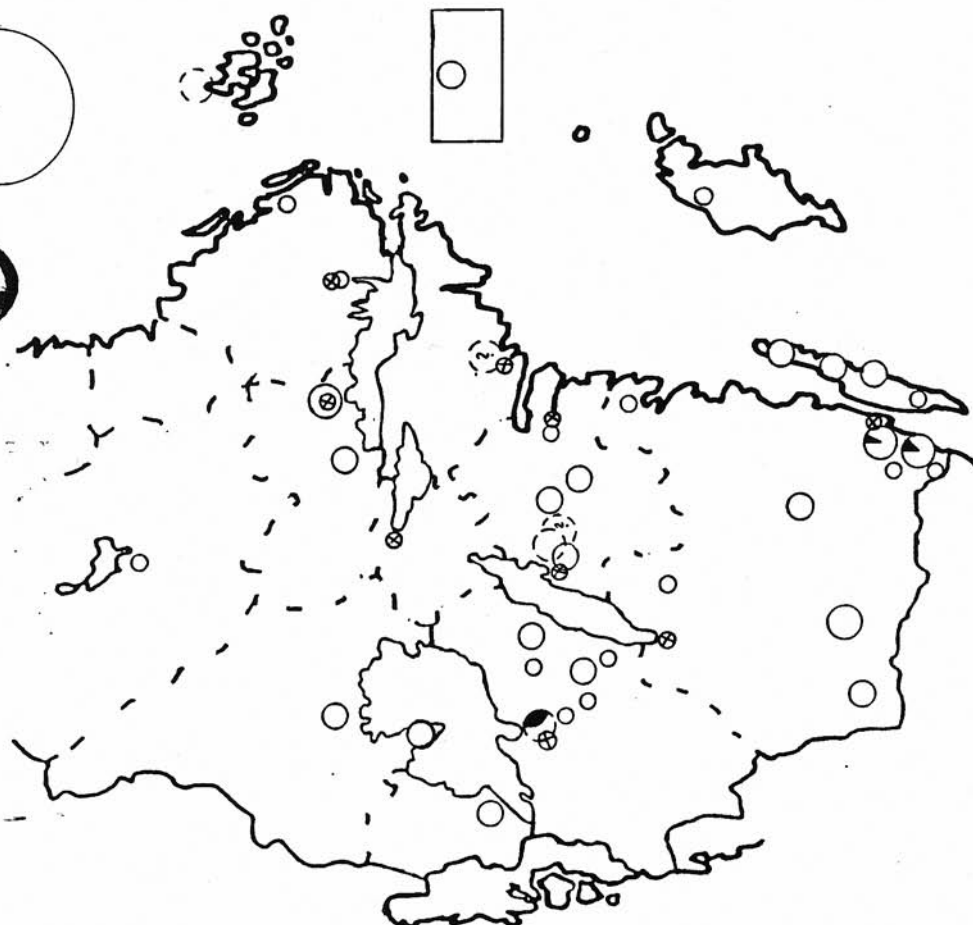
1

Götalandsbrakteat med uncialt M och slät ring

Götalandsbrakteat med uncialt M och pärtring

myntort

skautfynd

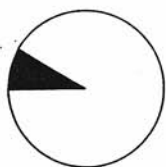
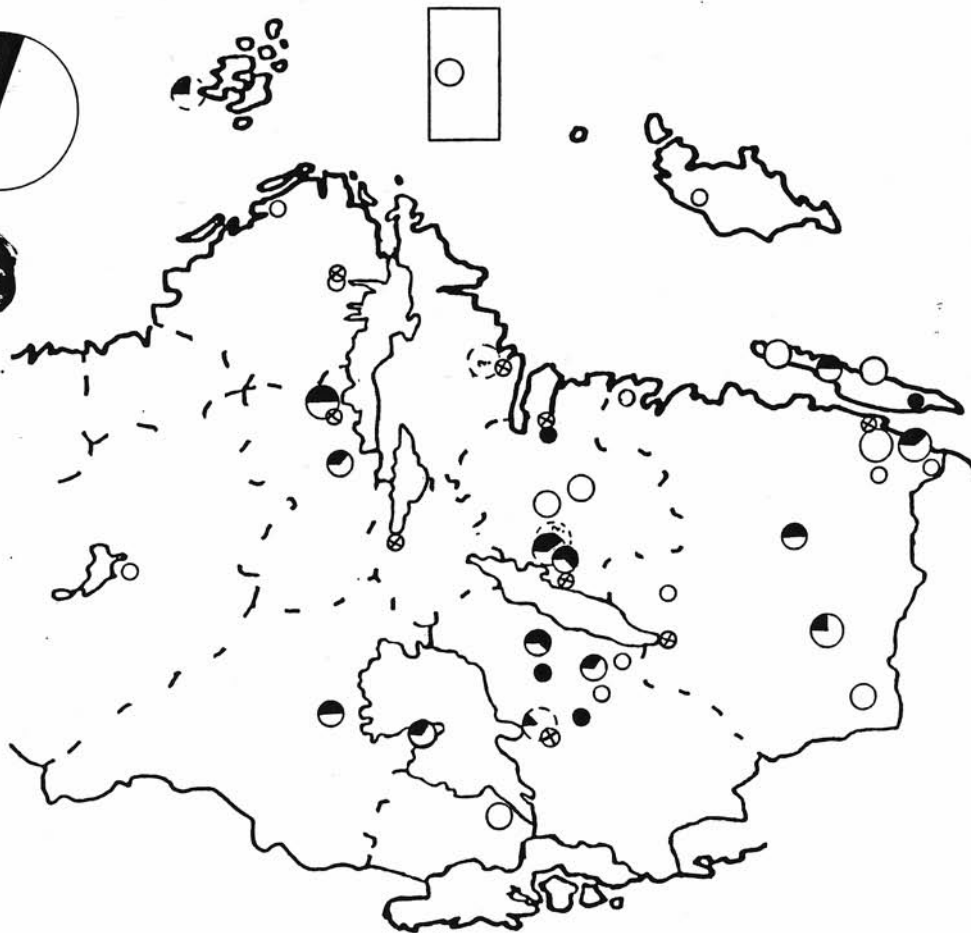
9-22

2-8

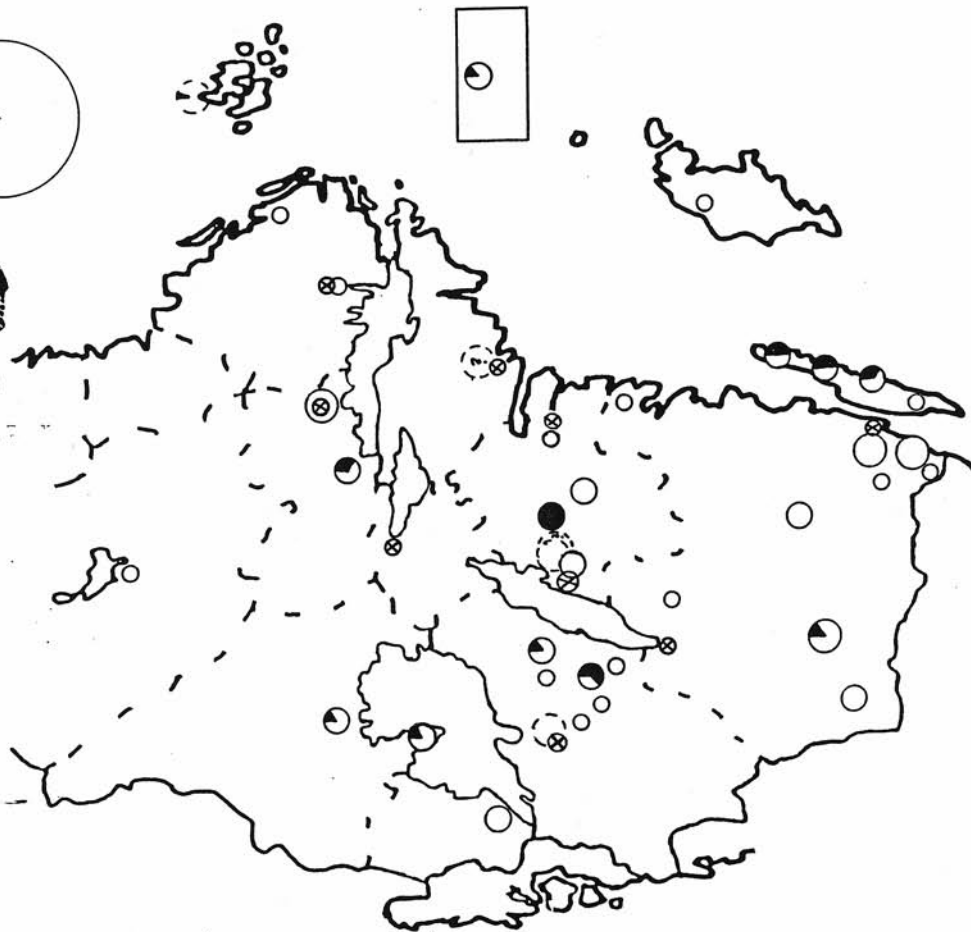
1

Götalandsbrakteat med versalt M och slät ring

Götalandsbrakteat med versalt M och pärlring

myntort ⊗

skattfynd ○

9-22 ○

2-8 ○

1 ○

9.2 Tabeller

	SMUP	SMUS	SMVP	SMVS	GMUP	GMUS	GMVP	GMVS	GEUS	
Systematiska	47	8	25	65	17	44	64	98	55	423
Dubletter	16	3	6	19	18	246	116	433	362	1219
Riksbanken	4	1	5	2	2	4	2	6	4	30
L.Lagmansberga	0	2	0	5	0	5	0	18	13	43
Geta	61	2	73	86	0	122	28	192	118	682
Tellus	0	0	0	0	5	8	0	2	2	17
Lösfynd	1	3	3	4	3	17	14	31	47	123
	129	19	112	181	45	446	224	780	601	2537

Tab. A. Tabellen visar det totala antalet brakteater av varje typ och hur de fördelar sig på samlingarna, skattfynden och lösfynden.

	SMUP	SMUS	SMVP	SMVS	GMUP	GMUS	GMVP	GMVS	GEUS	
Systematiska	11	2	6	15	4	10	15	23	13	100
Dubletter	1	0	0	2	1	20	10	36	30	100
Riksbanken	13	3	17	7	7	13	7	20	13	100
L.Lagmansberga	0	5	0	12	0	12	0	42	30	100
Geta	9	0	11	13	0	18	4	28	17	100
Tellus	0	0	0	0	29	47	0	12	12	100
Lösfynd	1	2	2	3	2	14	11	25	38	100

Tab. B. Tabellen visar hur stor andel grupperna utgör av varje samling, skattfynd, eller av lösfynden.

	SMUP	SMUS	SMVP	SMVS	GMUP	GMUS	GMVP	GMVS	GEUS	
Systematiska	36	42	22	36	38	10	29	13	9	
Dubletter	12	16	5	10	40	55	52	56	60	
Riksbanken	3	5	4	1	4	1	1	1	1	
L.Lagmansberga	0	11	0	3	0	1	0	2	2	
Geta	47	11	65	48	0	27	13	25	20	
Tellus	0	0	0	0	11	2	0	0	0	
Lösfynd	1	16	3	2	7	4	6	4	8	
	100	100	100	100	100	100	100	100	100	

Tab. C. Tabellen visar grupperna fördelar sig på samlingarna, skattfynden och lösfynden, uttryckt i procent.

	SMUP	SMUS	SMVP	SMVS	GMUP	GMUS	GMVP	GMVS	GEUS	
Samlingar	67	12	36	86	37	294	182	537	421	1672
L.Lagmansberga	0	2	0	5	0	5	0	18	13	43
Geta	61	2	73	86	0	122	28	192	118	682
Tellus	0	0	0	0	5	8	0	2	2	17
Lösfynd	1	3	3	4	3	17	14	31	47	123
	129	19	112	181	45	446	224	780	601	2537

Tab. D. Som tab. A, men med samlingarna sammanlagda.

	SMUP	SMUS	SMVP	SMVS	GMUP	GMUS	GMVP	GMVS	GEUS	
Samlingar	4	1	2	5	2	18	11	32	25	100
L.Lagmansberga	0	5	0	12	0	12	0	42	30	100
Geta	9	0	11	13	0	18	4	28	17	100
Tellus	0	0	0	0	29	47	0	12	12	100
Lösfynd	1	2	2	3	2	14	11	25	38	100

Tab. E. Som tab. B, men med samlingarna sammanlagda.

	SMUP	SMUS	SMVP	SMVS	GMUP	GMUS	GMVP	GMVS	GEUS	
Samlingar	52	63	32	48	82	66	81	69	70	
L.Lagmansberga	0	11	0	3	0	1	0	2	2	
Geta	47	11	65	48	0	27	13	25	20	
Tellus	0	0	0	0	11	2	0	0	0	
Lösfynd	1	16	3	2	7	4	6	4	8	
	100	100	100	100	100	100	100	100	100	

Tab. F. Som tab. C, men med samlingarna sammanlagda.

	SMVS	SMVP	SMUS	SMUP	GMVS	GMVP	GMUS	GMUP	GEUS	Total
Dr	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1
Ds	0	0	0	0	0	0	1	0	1	2
Go	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1
Sm	0	1	3	1	10	3	5	3	35	61
Up	1	0	0	0	0	0	1	0	0	2
Vg	0	0	0	0	6	3	1	0	2	12
Vr	0	0	0	0	5	2	3	0	2	12
Vs	3	1	0	0	7	1	3	0	3	18
Ög	0	0	0	0	3	2	2	0	1	8
Öl	0	0	0	0	2	3	1	0	2	8
	4	3	3	1	33	14	17	3	47	125

Tab. G. Tabellen visar det totala antalet lösfunna brakteater och hur de fördelar sig på landskapen.

	SMVS	SMVP	SMUS	SMUP	GMVS	GMVP	GMUS	GMUP	GEUS	
Dr	0	100	0	0	0	0	0	0	0	100
Ds	0	0	0	0	0	0	50	0	50	100
Go	0	0	0	0	0	0	0	0	100	100
Sm	0	2	5	2	16	5	8	5	57	100
Up	50	0	0	0	0	0	50	0	0	100
Vg	0	0	0	0	50	25	8	0	17	100
Vr	0	0	0	0	42	17	25	0	17	100
Vs	17	6	0	0	39	6	17	0	17	100
Ög	0	0	0	0	38	25	25	0	13	100
Öl	0	0	0	0	25	38	13	0	25	100

Tab. H. Tabellen visar hur många procent en viss grupp utgör av det totala antalet fynd i ett landskap.

	SMVS	SMVP	SMUS	SMUP	GMVS	GMVP	GMUS	GMUP	GEUS	
Dr	0	33	0	0	0	0	0	0	0	
Ds	0	0	0	0	0	0	6	0	2	
Go	0	0	0	0	0	0	0	0	2	
Sm	0	33	100	100	30	21	29	100	74	
Up	25	0	0	0	0	0	6	0	0	
Vg	0	0	0	0	18	21	6	0	4	
Vr	0	0	0	0	15	14	18	0	4	
Vs	75	33	0	0	21	7	18	0	6	
Ög	0	0	0	0	9	14	12	0	2	
Öl	0	0	0	0	6	21	6	0	4	
	100	100	100	100	100	100	100	100	100	

Tab. I. Tabellen visar hur grupperna fördelar sig på landskapen, uttryckt i procent.

9.3 Fyndförteckning M- och E-brakteater (LL X, XVIII)

9.3.1 Lösfynd

FYNDORT	SOCKEN	LS	ÅR	MOTIV	LL	LITT	HK	MUS	INV	ANMÄRKNING
Västannors tjärn	Leksand	Dr	1975 77	S M V P	4 a	LS-inv.	-	KMK	0	dnr 4477/75,476/77
Västannors tjärn	Leksand	Dr	1975 77	S M V P	4 a	LS-inv.	0	SHM	0	KMK dnr 4477/75,476/77
Gestads kyrkoruin	Gestad	Ds	1916 17	GEUS	1 a?	Inv. Bilaga	40	SHM	15969	
Gestads kyrkoruin	Gestad	Ds	1916 17	G M U S	1 a	Inv. Bilaga	40	SHM	15969	
Sankt Görans kyrkoruin	Visby	Go	1970 *	GEUS	2 b	KMK	0	SHM	0	dnr 1113/70
Arby kyrka	Arby	Sm	1971	G M U S	1	NNÄ 1975, 238	65	SHM	30040	
Hagby kyrka	Hagby	Sm	1965	GEUS	1 a	KMK	66	SHM	0	dnr 5112/66
Hagby kyrka	Hagby	Sm	1965	GEUS	1 a	KMK	66	SHM	0	dnr 5112/66
Hagby kyrka	Hagby	Sm	1965	GEUS	1 a	KMK	66	SHM	0	dnr 5112/66
Hagby kyrka	Hagby	Sm	1965	GEUS	1 a	KMK	66	SHM	0	dnr 5112/66
Hagby kyrka	Hagby	Sm	1965	GEUS	1 b	KMK	66	SHM	0	dnr 5112/66
Hagby kyrka	Hagby	Sm	1965	GEUS	1 b	KMK	66	SHM	0	dnr 5112/66
Hagby kyrka	Hagby	Sm	1965	GEUS	1 b	KMK	66	SHM	0	dnr 5112/66
Hagby kyrka	Hagby	Sm	1965	GEUS	1 b	KMK	66	SHM	0	dnr 5112/66
Hagby kyrka	Hagby	Sm	1965	GEUS	1 b	KMK	66	SHM	0	dnr 5112/66
Hagby kyrka	Hagby	Sm	1965	GEUS	1 b	KMK	66	SHM	0	dnr 5112/66
Hagby kyrka	Hagby	Sm	1965	GEUS	1 b	KMK	66	SHM	0	dnr 5112/66
Hagby kyrka	Hagby	Sm	1965	GEUS	1 b	KMK	66	SHM	0	dnr 5112/66
Hagby kyrka	Hagby	Sm	1965	GEUS	1 b	KMK	66	SHM	0	dnr 5112/66
Hagby kyrka	Hagby	Sm	1965	GEUS	1 b	KMK	66	SHM	0	dnr 5112/66
Hagby kyrka	Hagby	Sm	1965	GEUS	1 b	KMK	66	SHM	0	dnr 5112/66
Hagby kyrka	Hagby	Sm	1965	GEUS	1-3	KMK	66	SHM	0	dnr 5112/66 fragment
Hagby kyrka	Hagby	Sm	1965	GEUS	2 a	KMK	66	SHM	0	dnr 5112/66
Hagby kyrka	Hagby	Sm	1965	GEUS	2 b	KMK	66	SHM	0	dnr 5112/66
Hagby kyrka	Hagby	Sm	1965	G M U P	3	KMK	66	SHM	0	dnr 5112/66
Hagby kyrka	Hagby	Sm	1965	G M U P	3	KMK	66	SHM	0	dnr 5112/66
Hagby kyrka	Hagby	Sm	1965	G M U S	4 b	KMK	66	SHM	0	dnr 5112/66
Hagby kyrka	Hagby	Sm	1965	G M U S	4 d	KMK	66	SHM	0	dnr 5112/66
Hagby kyrka	Hagby	Sm	1965	S M U P	2 a	KMK	66	SHM	0	dnr 5112/66
Hagby kyrka	Hagby	Sm	1965	S M V P	4 a	KMK	66	SHM	0	dnr 5112/66
Halltorps kyrka	Halltorp	Sm	1951 52	GEUS	1-3	NNÄ 1961, 174	67	SHM	26330	
Halltorps kyrka	Halltorp	Sm	1951 52	GEUS	1-3	NNÄ 1961, 174	67	SHM	26330	
Halltorps kyrka	Halltorp	Sm	1951 52	G M U P	3	NNÄ 1961, 174	67	SHM	26330	
Halltorps kyrka	Halltorp	Sm	1951 52	G M V S	4-5	NNÄ 1961, 174	67	SHM	26330	
Halltorps kyrka	Halltorp	Sm	1951 52	G M V S	4-5	NNÄ 1961, 174	67	SHM	26330	
Halltorps kyrka	Halltorp	Sm	1951 52	G M V S	4-5	NNÄ 1961, 174	67	SHM	26330	
Halltorps kyrka	Halltorp	Sm	1951 52	S M U S	1	NNÄ 1961, 174	67	SHM	26330	
Halltorps kyrka	Halltorp	Sm	1951 52	S M U S	1	NNÄ 1961, 174	67	SHM	26330	
Halltorps kyrka	Halltorp	Sm	1951 52	XIII	0	NNÄ 1961, 174	67	SHM	26330	fragment
Hamneda kyrkoruin	Hamneda	Sm	1936	GEUS	1 b	Inv. Bilaga	60	SHM	21742	
Hamneda kyrkoruin	Hamneda	Sm	1936	GEUS	1-3	Inv. Bilaga	60	SHM	21742	
Hamneda kyrkoruin	Hamneda	Sm	1936	GEUS	1-3	Inv. Bilaga	60	SHM	21742	
Hamneda kyrkoruin	Hamneda	Sm	1936	XIII	0	Inv. Bilaga	60	SHM	21742	Osäker, S? M?
Norra Solberga g:a kyrka	Norra Solberga	Sm	1969	S M U S	1 a	KMK	81	JLM	0	KMK dnr 432/81
Torsås kyrka	Torsås	Sm	1956	GEUS	1-3	NNÄ 1962, 286	70	SHM	26668	
Ukna kyrkoruin	Ukna	Sm	1943	GEUS	1-3	NNÄ 1946, 200	77	SHM	23412	Västerviks museum
Växjö domkyrka	Växjö	Sm	1957 58	GEUS	1-3	KMK	0	SHM	0	dnr 4180/58
Växjö domkyrka	Växjö	Sm	1957 58	GEUS	1-3	KMK	0	SHM	0	dnr 4180/58
Växjö domkyrka	Växjö	Sm	1957 58	GEUS	1-3	KMK	0	SHM	0	dnr 4180/58
Växjö domkyrka	Växjö	Sm	1957 58	GEUS	1-3	KMK	0	SHM	0	dnr 4180/58
Växjö domkyrka	Växjö	Sm	1957 58	GEUS	1-3	KMK	0	SHM	0	dnr 4180/58
Växjö domkyrka	Växjö	Sm	1957 58	GEUS	1-3	KMK	0	SHM	0	dnr 4180/58
Växjö domkyrka	Växjö	Sm	1957 58	GEUS	1-3	KMK	0	SHM	0	dnr 4180/58
Växjö domkyrka	Växjö	Sm	1957 58	GEUS	1-3	KMK	0	SHM	0	dnr 4180/58
Växjö domkyrka	Växjö	Sm	1957 58	GEUS	1-3	KMK	0	SHM	0	dnr 4180/58
Växjö domkyrka	Växjö	Sm	1957 58	GEUS	1-3	KMK	0	SHM	0	dnr 4180/58
Växjö domkyrka	Växjö	Sm	1957 58	GEUS	1-3	KMK	0	SHM	0	dnr 4180/58
Växjö domkyrka	Växjö	Sm	1957 58	GEUS	1-3	KMK	0	SHM	0	dnr 4180/58
Växjö domkyrka	Växjö	Sm	1957 58	G M U S	1-2	KMK	0	SHM	0	dnr 4180/58
Växjö domkyrka	Växjö	Sm	1957 58	G M U S	1-2	KMK	0	SHM	0	dnr 4180/58
Växjö domkyrka	Växjö	Sm	1957 58	G M V P	6	KMK	0	SHM	0	dnr 4180/58
Växjö domkyrka	Växjö	Sm	1957 58	G M V P	6	KMK	0	SHM	0	dnr 4180/58
Växjö domkyrka	Växjö	Sm	1957 58	G M V P	6	KMK	0	SHM	0	dnr 4180/58
Växjö domkyrka	Växjö	Sm	1957 58	G M V S	4-5	KMK	0	SHM	0	dnr 4180/58
Växjö domkyrka	Växjö	Sm	1957 58	G M V S	4-5	KMK	0	SHM	0	dnr 4180/58
Växjö domkyrka	Växjö	Sm	1957 58	G M V S	4-5	KMK	0	SHM	0	dnr 4180/58
Växjö domkyrka	Växjö	Sm	1957 58	G M V S	4-5	KMK	0	SHM	0	dnr 4180/58
Växjö domkyrka	Växjö	Sm	1957 58	G M V S	4-5	KMK	0	SHM	0	dnr 4180/58
Växjö domkyrka	Växjö	Sm	1957 58	G M V S	4-5	KMK	0	SHM	0	dnr 4180/58
Växjö domkyrka	Växjö	Sm	1957 58	G M V S	4-5	KMK	0	SHM	0	dnr 4180/58
Åseda kyrka	Åseda	Sm	1936	GEUS	1-3	KMK	101	SM	18934	
Åseda kyrka	Åseda	Sm	1936	G M V S	4-5	KMK	101	SM	18934	
Franciskanklostret	Uppsala	Up	1977 *	S M V S	3 c	KMK	0	SHM	0	KMK dnr 241/77
Häverö kyrka	Häverö	Up	1972	G M U S	2 a	NNÄ 1975, 240	126	SHM	30122	
Dverstorps kyrkoruin	Dimbo	Vg	1973	G M V P	6	NNÄ 1980, 242	6	KMK	100402	
Dverstorps kyrkoruin	Dimbo	Vg	1973	G M V P	6 b	NNÄ 1980, 242	6	KMK	100402	
Dverstorps kyrkoruin	Dimbo	Vg	1973	G M V S	4 c	NNÄ 1980, 242	6	KMK	100402	
Ettaks kyrkoruin	Velinge	Vg	1970	GEUS	1-3	NNÄ 1972, 228	7	TM	0	SLM 89662, 89370
Lovene kyrkoruin	Karleby	Vg	1969	GEUS	1 b	NNÄ 1972, 229	20	SLM	89371	& 89646
Skövde kyrka	Skövde	Vg	1926	G M U S	1-2	KMK	0	SköM	0	SHM dnr 1396/57.
Skövde kyrka	Skövde	Vg	1926	G M V P	6	KMK	0	SköM	0	SHM dnr 1396/57.
Skövde kyrka	Skövde	Vg	1926	G M V S	4-5	KMK	0	SköM	0	SHM dnr 1396/57.
Skövde kyrka	Skövde	Vg	1926	G M V S	4-5	KMK	0	SköM	0	SHM dnr 1396/57.

Skövde kyrka	Skövde	Vg	1926	G M V S	4-5	KMK	0	SköM	0 SHM dnr 1396/57.
Skövde kyrka	Skövde	Vg	1926	XIII	0	KMK	0	SköM	0 SHM dnr 1396/57. Fragment.
Ullene kyrkoruin	Ullene	Vg	1968	G M V S	4 a	NNÄ 1971, 232	33	SHM	29043
Varnhems kloster	Varnhem	Vg	1926	G M V S	4 b	KMK	0	SHM	18393
Botilsäter kyrka	Botilsäter	Vr	1936	G E U S	1 2	KMK	41	SHM	0 dnr 6812/64
Botilsäter kyrka	Botilsäter	Vr	1936	G E U S	2 b	KMK	41	SHM	0 dnr 6812/64
Botilsäter kyrka	Botilsäter	Vr	1936	G E U S	1 a	KMK	41	SHM	0 dnr 6812/64
Botilsäter kyrka	Botilsäter	Vr	1936	G M V P	6 b	KMK	41	SHM	0 dnr 6812/64
Botilsäter kyrka	Botilsäter	Vr	1936	G M V S	4 b	KMK	41	SHM	0 dnr 6812/64
Botilsäter kyrka	Botilsäter	Vr	1936	G M V S	4 b	KMK	41	SHM	0 dnr 6812/64
Nedre Ulleruds kyrka	Nedre Ullerud	Vr	1949 58	G M U S	1 a	KMK	43	SHM	0 dnr 3595/63
Nedre Ulleruds kyrka	Nedre Ullerud	Vr	1949 58	G M U S	1 a	KMK	43	SHM	0 dnr 3595/63
Nedre Ulleruds kyrka	Nedre Ullerud	Vr	1949 58	G M V P	6 b	KMK	43	SHM	0 dnr 3595/63
Nedre Ulleruds kyrka	Nedre Ullerud	Vr	1949 58	G M V S	4 a	KMK	43	SHM	0 dnr 3595/63
Nedre Ulleruds kyrka	Nedre Ullerud	Vr	1949 58	G M V S	4 b	KMK	43	SHM	0 dnr 3595/63
Nedre Ulleruds kyrka	Nedre Ullerud	Vr	1949 58	G M V S	4 d	KMK	43	SHM	0 dnr 3595/63
Odensvi kyrka	Odensvi	Vs	1982	G M V P	6 b	NNÄ 1987, 200	115	KMK	101373
Odensvi kyrka	Odensvi	Vs	1982	G M V S	4 b	NNÄ 1987, 200	115	KMK	101373
Odensvi kyrka	Odensvi	Vs	1982	S M V S	3 c	NNÄ 1987, 200	115	KMK	101373
Västerås domkyrka	Västerås	Vs	1957 *	G E U S	1-3	KMK	0	VLM	0 SHM dnr 4451/58
Västerås domkyrka	Västerås	Vs	1957 *	G E U S	1-3	KMK	0	VLM	0 SHM dnr 4451/58
Västerås domkyrka	Västerås	Vs	1957 *	G E U S	1-3	KMK	0	VLM	0 SHM dnr 4451/58
Västerås domkyrka	Västerås	Vs	1957 *	G M V S	4-5	KMK	0	VLM	0 SHM dnr 4451/58
Västerås domkyrka	Västerås	Vs	1957 *	G M V S	4-5	KMK	0	VLM	0 SHM dnr 4451/58
Västerås domkyrka	Västerås	Vs	1957 *	G M V S	4-5	KMK	0	VLM	0 SHM dnr 4451/58
Västerås domkyrka	Västerås	Vs	1957 *	G M V S	4-5	KMK	0	VLM	0 SHM dnr 4451/58
Västerås domkyrka	Västerås	Vs	1957 *	G M V S	4-5	KMK	0	VLM	0 SHM dnr 4451/58
Västerås domkyrka	Västerås	Vs	1957 *	G M V S	4-5	KMK	0	VLM	0 SHM dnr 4451/58
Västerås domkyrka	Västerås	Vs	1957 *	G M V S	4-5	KMK	0	VLM	0 SHM dnr 4451/58
Västerås domkyrka	Västerås	Vs	1957 *	S M V P	4	KMK	0	VLM	0 SHM dnr 4451/58
Västerås domkyrka	Västerås	Vs	1957 *	S M V S	3	KMK	0	VLM	0 SHM dnr 4451/58
Västerås domkyrka	Västerås	Vs	1957 *	S M V S	3	KMK	0	VLM	0 SHM dnr 4451/58
Bjälbo kyrka	Bjälbo	Ög	1981	G E U S	1-3	KMK	48	SHM	0 KMK dnr 412/81
Bjälbo kyrka	Bjälbo	Ög	1981	G M V S	4	KMK	48	SHM	0 KMK dnr 412/81 LL4b-f var.
Bjälbo kyrka	Bjälbo	Ög	1981	G M V S	4 a	KMK	48	SHM	0 KMK dnr 412/81
Linköpings domkyrka	Linköping	Ög	1979 *	G M V P	6 b	KMK	0	SHM	0 KMK dnr 54/79, RAÄ dnr 793/79
Linköpings domkyrka	Linköping	Ög	1960 61	G M V P	6 b	NNÄ 1983, 212	0	ÖLM	2481 D
Vists kyrka	Vist	Ög	1963 65	G M U S	1-2	NNÄ 1967, 202	56	ÖLM	0
Vists kyrka	Vist	Ög	1963 65	G M U S	1-2	NNÄ 1967, 202	56	ÖLM	0
Västra Husby kyrka	Västra Husby	Ög	1977	G M V S	4 b	KMK	57	SHM	0 KMK dnr 478/77
Borghs kyrka	Räpplinge	Öl	1974 75	G M V P	6 b	KMK	84	SHM	0 KMK dnr 116/78
Borghs kyrka	Räpplinge	Öl	1974 75	G M V S	4 a	KMK	84	SHM	0 KMK dnr 116/78
Källa kyrka	Källa	Öl	1971 72	G E U S	1 b	NNÄ 1981, 261	87	KMK	100508
Källa kyrka	Källa	Öl	1971 72	G M V P	6 b	NNÄ 1981, 261	87	KMK	100508
Långlöt kyrka	Långlöt	Öl	1969	G E U S	1-3	NNÄ 1972, 227	89	SHM	29370
Långlöt kyrka	Långlöt	Öl	1969	G M U S	1-2	NNÄ 1972, 227	89	SHM	29370
Långlöt kyrka	Långlöt	Öl	1969	G M V P	6	NNÄ 1972, 227	89	SHM	29370
Stenåsa kyrka	Stenåsa	Öl	1957	G M V S	4-5	NNÄ 1958, 281	93	SHM	25739
Jomala kyrka	Jomala	Äl	1961	G E U S	1 a	Rasmusson 1965:26	154	ÄM	353
Jomala kyrka	Jomala	Äl	1961	G E U S	1 a	Rasmusson 1965:26	154	ÄM	353
Jomala kyrka	Jomala	Äl	1961	G M U P	3	Rasmusson 1965:27	154	ÄM	353
Jomala kyrka	Jomala	Äl	1961	G M U P	3	Rasmusson 1965:27	154	ÄM	353
Jomala kyrka	Jomala	Äl	1961	G M U S	1 a	Rasmusson 1965:27	154	ÄM	353
Jomala kyrka	Jomala	Äl	1961	G M U S	2 a	Rasmusson 1965:26	154	ÄM	353
Jomala kyrka	Jomala	Äl	1961	G M V S	4 b	Rasmusson 1965:27	154	ÄM	353
Jomala kyrka	Jomala	Äl	1961	G M V S	4 e	Rasmusson 1965:26	154	ÄM	353
Jomala kyrka	Jomala	Äl	1961	G M V S	4-5	Rasmusson 1965:26	154	ÄM	353
Jomala kyrka	Jomala	Äl	1961	S M V S	3 b	Rasmusson 1965:27	154	ÄM	353
Jomala kyrka	Jomala	Äl	1961	XIII?XV? 0		Rasmusson 1965:27	154	ÄM	353 M-brakteat, fragment
Saltviks kyrka	Saltvik	Äl	1956	S M V S	3	Rasmusson 1960:52	158	ÄM	302
Korois kyrkogrund	S:t Marie	EF	1900 02	G E U S	1 b	Koivunen 1979	195	NM	52100
Korois kyrkogrund	S:t Marie	EF	1900 02	G E U S	1 b	Koivunen 1979	195	NM	52100
Korois kyrkogrund	S:t Marie	EF	1900 02	G E U S	2 b	Koivunen 1979	195	NM	52100
Korois kyrkogrund	S:t Marie	EF	1900 02	G M V P	6 a	Koivunen 1979	195	NM	52100
Korois kyrkogrund	S:t Marie	EF	1900 02	S M U P	2 a	Koivunen 1979	195	NM	52100
Korois kyrkogrund	S:t Marie	EF	1900 02	S M V S	3 b	Koivunen 1979	195	NM	52100
Korois kyrkogrund	S:t Marie	EF	1900 02	S M V S	3 c	Koivunen 1979	195	NM	52100

Kolumnerna innehåller:

Fyndort

Socken

LS (landskap): Dr = Dalarna, Ds = Dalsland, Go = Gotland, Sm = Småland, Up = Uppland, Vg = Västergötland, Vr = Värmland, Vs = Västmanland, Ög = Östergötland, Öl = Öland, Äl = Åland, EF = Finland.

År: Fyndår, samt hur länge undersökningen varat eller * = vilket år fyndet diarieförts.

Motiv: Om uppgifter om motivet saknas anges beteckningen XIII eller XV, dvs götlands- eller svealandsbrakteat enligt Thordemans indelning (Thordeman 1936).

LL: Numrering enligt Lars O. Lagerqvists indelning (Lagerqvist 1970).

Litt (litteratur): LS-inv = Wiséhn 1990; Inv. bilaga = Statens Historiska Museums inventarierbilaga; KMK = Kungliga Myntkabinettet, Stockholm; NNÄ = Nordisk Numismatisk Årsskrift, årgång och sida.

HK: Hänvisning till fyndnummer i Henrik Klackenbergs avhandling (Klackenberg 1992).

Mus (museum): anger var mynten befinner sig. SHM = Statens Historiska Museum, Stockholm; KMK (se SHM); JLM = Jönköpings läns museum, Jönköping; SM = Smålands Museum, Växjö; SköM = Skövde museum; TM = Tidaholms museum; SLM = Skaraborgs läns museum, Skara; VLM = Västmanlands läns museum, Västerås; ÖLM = Östergötlands läns museum, Linköping; ÄM = Ålands museum, Mariehamn; NM = Nationalmuseum, Helsingfors.

Inv (inventarienummer), och **Anmärkning:** anger museets inventarie- eller diarienummer samt eventuella övriga upplysningar. RAÄ = Riksantikvarieämbetet, Stockholm.

Kolumnerna är sorterade efter, i första hand, *landskap*, i andra hand, *fyndort*, i tredje hand, *motiv*.

9.3.2. Skattfynd

[illegible]

FYNDORT	SOCKEN	LS	ÅR	LITTERATUR	MUS	INV	ANM
Kv. Tellus 2	Skara	Vg	1970-2	KMK	SHM		KMK dnr 5245/72
Lagmansberga ("lilla")	Allhelgona	Ög	1875	Thordeman 1936	SHM	5636	
Bolstaholms säteri	Geta	Ål	1880	Voionmaa 1941	NM		

